

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

УДК 343.985:343.132:341.645.5

ГВОЗДЮК ВІТАЛІЙ ВАЛЕРІЙОВИЧ

**ДИСЕРТАЦІЯ
ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ
З УРАХУВАННЯМ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ
З ПРАВ ЛЮДИНИ**

Подається на здобуття ступеня доктора філософії (081 – Право)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **В. В. Гвоздюк**

Науковий керівник: **Чорноус Юлія Миколаївна**, професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Гвоздюк В. В. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2021.

У дисертації сформульовано теоретичні положення та пропозиції з удосконалення кримінального процесуального законодавства, розроблено криміналістичні рекомендації щодо тактики проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

За результатами дослідження та в контексті практики Європейського суду з прав людини в роботі реалізовано такі завдання: висвітлено генезу тактики проведення слідчих (розшукових) дій; проаналізовано стан наукових досліджень проблем тактики проведення слідчих (розшукових) дій; з'ясовано правові засади тактики проведення слідчих (розшукових) дій; схарактеризовано тактику проведення огляду, допиту й обшуку; окреслено напрями вдосконалення тактики проведення слідчих (розшукових) дій з метою забезпечення прав і свобод учасників кримінального провадження; визначено напрями оптимізації тактики проведення слідчих (розшукових) дій за умови використання спеціальних знань; запропоновано шляхи вдосконалення тактики проведення слідчих (розшукових) дій відповідно до європейських стандартів.

Встановлено, що генеза використання практики Європейського суду з прав людини в правозастосовній діяльності розпочалася з часу ратифікації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколами до неї Законом України від 17 липня 1997 року. Наступний етап залучення практики Європейського суду з прав людини до кримінального провадження пов'язаний із прийняттям Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року. Якісно новий період у використанні практики Європейського суду з прав людини в кримінальному

провадженні та регламентації слідчих (розшукових) дій зумовлений прийняттям Кримінального процесуального кодексу України 2012 року. Статті 8 і 9 цього Кодексу визначили де-юре застосування практики Європейського суду з прав людини в кримінальному провадженні. Аналіз законодавства засвідчив, що уповноважені суб'єкти під час проведення слідчих (розшукових) дій повинні діяти згідно з кримінальним процесуальним законодавством України, важливою складовою якого є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та практика Європейського суду з прав людини.

Аргументовано, що практика Європейського суду з прав людини є джерелом розвитку криміналістичної тактики, важливою галуззю якої є тактика слідчих (розшукових) дій.

Проаналізовано проблемні аспекти доведення до відома та використання рішень Європейського суду з прав людини уповноваженими суб'єктами кримінального провадження під час проведення слідчих (розшукових) дій. Запропоновано вирішення проблемної ситуації, яка полягає в тому, що на законодавчому рівні не передбачено норми щодо оприлюднення в офіційних виданнях України рішень Європейського суду з прав людини, які постановлені проти інших держав, а також не визначено порядок перекладу таких рішень державною мовою, що не відповідає ст. 57 Конституції України. Окреслено низку заходів, спрямованих на те, щоб рішення Європейського суду з прав людини, а також ухвали Європейської комісії з прав людини (функціонувала до 1999 року), які постановлені проти інших держав і розглянуті по суті справи, були перекладені й опубліковані в установленому порядку. Внесення відповідних змін до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» 2006 року усуне наявну колізію та забезпечить повне використання практики Європейського суду з прав людини в національному кримінальному провадженні. У дисертації розроблено механізм ознайомлення слідчого, інших уповноважених суб'єктів з практикою Європейського суду з прав людини, що потребує впровадження в межах досудового розслідування.

За результатами здійсненого дослідження сформовано систему правових засад тактики проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. Зокрема, вона охоплює: 1) Конституцію України; 2) міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року тощо); 3) Кримінальний процесуальний кодекс України, закони України «Про міжнародні договори України» 2004 року, «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» 2006 року; 4) практику Європейського суду з прав людини (рішення Європейського суду з прав людини й ухвали Європейської комісії з прав людини, які постановлені як проти України, так і проти інших держав); 5) підзаконні нормативно-правові акти (Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України, Міністерства юстиції України тощо).

З огляду на те, що в теорії криміналістики та практичній правозастосовній діяльності огляд місця події, допит й обшук є найскладнішими слідчими (розшуковими) діями, з'ясовано особливості їх проведення в контексті практики Європейського суду з прав людини. Аргументовано позицію, за якою практику Європейського суду з прав людини має бути враховано на всіх етапах проведення слідчих (розшукових) дій: підготовчому, робочому, заключному. Обґрунтовано, що використання здобутків практики Європейського суду з прав людини в кримінальних процесуальних і криміналістичних аспектах сприятиме підвищенню ефективності та якості проведення огляду місця події, допиту, обшуку й інших слідчих (розшукових) дій.

Проаналізовано окремі рішення Європейського суду з прав людини, які мають бути враховані в тактиці проведення слідчих (розшукових) дій. Визначено процесуальні й тактичні помилки, яких припускаються під час проведення огляду місця події, допиту й обшуку, що призводять до порушення прав людини та визнання Європейським судом з прав людини досудового розслідування

неефективним. Сформовано практичні рекомендації для слідчих щодо проведення слідчих (розшукових) дій на підставі практики Європейського суду з прав людини.

Акцентовано на категоричній забороні застосування катувань у будь-яких формах. За результатами вивчення рішень Європейського суду з прав людини (Справа «Нечипорук і Йонкало проти України» (заява № 42310/04) від 21 липня 2011 року тощо) окреслено коло діянь, що оцінює Європейський суд з прав людини як катування. Зокрема, це побиття, застосування електричного струму, погроза вбивством, знуцання з рідних. Зауважено, що Європейський суд з прав людини оцінює катування як насильство не лише фізичне, а й психологічне (погрози тощо). Відповідно до ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, катування є неприпустимим під час проведення як допиту, так й інших слідчих (розшукових) дій. Використовувані правоохоронними органами тактичні прийоми під час проведення слідчих (розшукових) дій, що містять ознаки катування, є недопустимими.

Обґрунтовано, що головним завданням застосування практики Європейського суду з прав людини під час формування тактики слідчих (розшукових) дій є забезпечення прав і свобод людини відповідно до європейських стандартів. На підставі аналізу рішень Європейського суду з прав людини проти України в кримінальних справах сформовано висновок, що порушення прав і свобод людини під час проведення слідчих (розшукових) дій найчастіше відбувається щодо підозрюваних або інших осіб, права чи законні інтереси яких обмежують під час досудового розслідування. Розглянуто рішення Європейського суду з прав людини, у яких ідеться про випадки таких порушень. Обґрунтовано, що ці порушення негативно позначаються на доказуванні в кримінальному провадженні, оскільки отримані докази визнаватимуть недопустимими, що перешкоджає досягненню завдань кримінального провадження. Тому правоохоронні органи повинні забезпечувати дотримання всіх прав і свобод учасників кримінального провадження під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Здійснене дослідження засвідчило, що в рішеннях Європейського суду з прав людини висвітлено організаційно-тактичні аспекти досудового розслідування та проведення слідчих (розшукових) дій. Європейський суд з прав людини, аналізуючи матеріали кримінального провадження та інші відомості, виносить шляхом тлумачення своє рішення, яке містить інформацію про оцінку обставин справи («The Court's assessment»). Саме в частині оцінки обставин справи («The Court's assessment») містяться конкретні позиції Європейського суду з прав людини стосовно доцільності: проведення слідчої (розшукової) дії; вилучення певної слідчої інформації; вчинення допоміжних дій, що спрямовані на підготовку до проведення процесуальних дій; відібрання зразків для експертизи; прийняття рішення про дослідження слідів в іншому безпечному місці; отримання показань саме на місці події; вилучення слідчої інформації з подальшою метою забезпечення відтворення обстановки й обставин події задля перевірки наданих показань; перевірки наявності певних слідів на визначеному місці задля подальшого проведення конкретного виду судової експертизи; складання протоколу з максимальною деталізацією обстановки вчиненого кримінального правопорушення та виявленої слідчої інформації; допиту широкого кола свідків тощо.

Встановлено, що розвиток тактики слідчих (розшукових) дій, з огляду на практику Європейського суду з прав людини, полягає в тому, що: а) з рішень Європейського суду з прав людини можна виокремити криміналістичні рекомендації (зокрема в частині представлення скарг і доводів заявників); б) практика Європейського суду з прав людини є джерелом формування тактичних прийомів у контексті досвіду іноземних держав; в) завдяки аналізу представленої ситуації заявником та її тлумачення Європейським судом з прав людини можна сформулювати відповідні слідчим ситуаціям розслідування тактичні прийоми та криміналістичні рекомендації щодо їх застосування.

Ключові слова: тактика, слідча (розшукова) дія, Європейський суд з прав людини, криміналістична рекомендація, кримінальне провадження, європейські стандарти.

SUMMARY

V. Hvozdiuk. Tactical aspects of investigative (search) activities performance guided by ECHR practices. – *Qualifying research paper, manuscript.*

Thesis for the degree of the Doctor of Philosophy in Law, specialty 081 – Law. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2021.

Thesis presents formulation of theoretical provisions and proposals to amend the criminal procedure legislation, set of forensic recommendations regarding the tactics of investigative (search) actions guided by the practices of the European Court of Human Rights.

Based on the results of research and the context of ECHR practices the following tasks have been accomplished: the genesis of investigative (search) tactics is outlined; the research dynamics for problems of investigative (search) tactics is analyzed; the regulatory framework of investigative (search) tactics is identified; the tactical aspects of examination, interrogation and search activities are characterized; possible options to improve the tactics of investigative (search) actions performance with aim to ensure the rights and freedoms of criminal proceedings parties are outlined; ways to optimize the tactics of investigative (search) actions performance upon condition of special knowledge application are defined; ways to harmonize the tactics of investigative (search) actions performance with European standards are proposed.

It has been established that genesis of ECHR practices application in law enforcement activities dates back to the ratification of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950) and its protocols under the Law of Ukraine dd. July 17th, 1997. The next stage of ECHR practices integration in criminal proceedings was launched by the adoption of the Law of Ukraine "On Enforcement of Decisions and Application of the ECHR Practice" dd. February 23rd, 2006. Another strong impetus in the application of ECHR practices in domestic criminal proceedings and regulation of investigative (search) actions was given by the adoption of the Criminal Procedure Code in 2012 – Articles 8 and 9 of this Code de jure define the application of ECHR practices in criminal proceedings.

The legislative analysis proves that authorized subjects must act in accordance with the domestic criminal procedure legislation of Ukraine (with the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950) and ECHR practices as its essential component) in the course of investigative (search) actions.

It is substantiated that ECHR practices comprise a background to develop the forensic tactics with investigative (search) tactics as its crucial element.

The problematic aspects of notification and ECHR decisions application by the authorized subjects of criminal proceedings during the investigative (search) actions are analyzed. A solution for the problem is proposed - at the legislative level any of existing provisions doesn't regulate the official publication of ECHR decisions against other states in Ukrainian channels, and does not establish the procedure for its translation into relevant language (contradicts the Article 57 of the Constitution of Ukraine). A set of measures is outlined to ensure that ECHR decisions and the rulings of the European Commission on Human Rights (functioned until 1999), ruled against other states with substantive review undertaken, are translated and published in the prescribed manner. Appropriate amendments to the Law of Ukraine "On Enforcement of Judgments and Application of the ECHR practices" (2006) will eliminate the existing conflict and ensure application of ECHR practices in national criminal proceedings at full extent. Thesis presents a mechanism for familiarization of the investigator and other authorized subjects with ECHR practices to be implemented within the pre-trial investigation process.

According to the results of the research, a regulatory base of tactics used to perform investigative (search) actions has been formulated, taking into account the ECHR practices. In particular, it covers: 1) the Constitution of Ukraine; 2) international treaties acknowledged as binding by the Verkhovna Rada of Ukraine (Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950) etc.); 3) Criminal Procedure Code of Ukraine, Laws of Ukraine "On International Treaties of Ukraine" (2004), "On Execution of Decisions and Application of the ECHR practices" (2006) 4) the ECHR practices (decisions of the European Court of Human Rights and rulings of the European Commission on Human Rights, both against Ukraine and other states); 5) by-laws (Verkhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine, the Cabinet of

Ministers of Ukraine, the Ministry of Interior of Ukraine, the National Police of Ukraine, the Ministry of Justice of Ukraine, etc.).

In forensic theory and law enforcement practice crime scene examination, interrogation and search are defined as the most complex investigative (search) actions – the peculiarities of its conduct in the context of ECHR practices are presented. Author provides justification for the opinion according to which ECHR practices should be considered at all stages of investigative (search) activities: preparatory, operational, final. It is substantiated that ECHR practice application in criminal procedure and forensic aspects shall increase the efficiency and quality of crime scene examination, interrogation, search and other investigative (search) actions.

Certain decisions of the European Court of Human Rights, which should be considered in the process of designing tactics of investigative (search) actions, are analyzed. Procedural and tactical errors made during the crime scene examination, interrogation and search resulting in human rights violations and recognition of low investigation effectiveness by the ECHR are identified. Practical recommendations for investigators conducting investigative (search) actions have been formulated on the basis of ECHR practices.

Emphasis is placed on complete prohibition of torture in any format. Based on the study of ECHR decision in case “Nechyporuk and Yonkalo v. Ukraine (application no. 42310/04) dd. July 21, 2011, etc.) the range of acts acknowledged by the European Court of Human Rights as torture is defined. In particular, they refer to beating, use of electric current, threat of murder, intimidation of relatives. It is noted that the European Court of Human Rights assesses torture as not only physical but also psychological violence (threats, etc.). According to Article 3 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950), torture is regarded impermissible during interrogation and other investigative actions. The tactics used by law enforcement agencies during investigative (search) activities that contain signs of torture are unacceptable.

It is substantiated that the main task of ECHR practice application during the formulation of investigative (search) actions tactics is to protect human rights and

freedoms in accordance with European standards. Based on the analysis of the decisions by European Court of Human Rights against Ukraine in criminal cases, it is concluded that violations of human rights and freedoms during investigative (search) actions mostly relate to suspects or other persons whose rights or legitimate interests are restricted during pre-trial investigation. The decisions of the European Court of Human Rights considering such violations are studied. It is substantiated that these violations have a negative impact on the evidence in criminal proceedings, as the evidence obtained will be declared inadmissible, therefore hindering the achievement of criminal proceedings objectives. Therefore, law enforcement agencies must ensure protection of all rights and freedoms of criminal proceedings parties during investigative (search) actions.

The study showed that the decisions of the European Court of Human Rights highlighted the organizational and tactical aspects of pre-trial investigation and investigative (search) actions. The European Court of Human Rights, having analyzed the materials of the criminal proceedings and other information, makes its decision by interpretation with contains information about the assessment of the case circumstances ("The Court's assessment"). In this part contains the specific opinion of the European Court of Human Rights regarding the expediency of: conducting an investigative (search) action; extraction of certain trace information; committing auxiliary actions aimed at preparing for procedural actions; sampling for examination; decisions to examine the traces in secure location ; obtaining testimony directly at the scene; withdrawal of trace information for further ensure recreation of the situation and circumstances of the event in order to verify the testimony; checking the presence of certain traces at a certain place for further forensic examination (specific format); drawing up a detailed report regarding the committed criminal offense and the revealed traces; interrogation of a wide range of witnesses, etc.

It is established that the development of investigative (search) actions tactics, given the ECHR practices stipulates the following: a) forensic recommendations (including submission of complaints and arguments of applicants) are to be separated from the decisions made by the European Court of Human Rights; b) ECHR practices are a source of tactical tools formulation in the context of foreign countries' experience; c) based on

the analysis of the situation presented by the applicant and its interpretation by the European Court of Human Rights, it is possible to design relevant tactical tools and forensic recommendations.

Key words: tactics, investigative (search) action, European Court of Human Rights, forensic recommendation, criminal proceeding, European standards.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Чорноус Ю. М., Гвоздюк В. В. Правові засади проведення слідчих (розшукових) дій у контексті практики ЄСПЛ. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. Вип. № 1 (19). С. 95–101.

2. Гвоздюк В. В. Тактика допиту підозрюваного в кримінальному провадженні відповідно до практики Європейського суду з прав людини. *Юридична психологія*. 2020. Вип. № 2 (27). С. 95–102.

3. Гвоздюк В. В. Врахування практики Європейського суду з прав людини під час проведення огляду місця події. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2021. Т. 2 (94). С. 107–119.

4. Гвоздюк В. В. Тактика проведення обшуку з урахуванням практики європейського суду з прав людини. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. № 4. С. 206–211.

5. Hvozdiuk V. Interpretation of «legality» principles in judgments and decisions of European Court of Human Rights (based on materials of criminal proceedings). *Visegrad journal on human rights*. 2020. Issue № 3 (1). P. 66–71. (Республіка Словаччина).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Гвоздюк В. В. Тлумачення терміна «практика Європейського суду з прав людини» в українському законодавстві. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матеріали XV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 листоп. 2019 р.). Київ, 2019. С. 57–60.

7. Гвоздюк В. В. Тлумачення принципу «субсидіарність» у діяльності Європейського суду з прав людини. *На перетині мови і права* : матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 21 лют. 2020 р.). Київ, 2020. С. 16–23.

8. Гвоздюк В. В. Забезпечення прав і свобод людини під час проведення огляду житла чи іншого володіння особи (на прикладі практики Європейського

суду з прав людини). *Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів* : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 30 квіт. 2020 р.). Кривий Ріг, 2020. С. 120–123.

9. Гвоздюк В. В. Проблемні питання використання практики Європейського суду з прав людини під час досудового розслідування. *Розвиток науки та техніки: проблеми і перспективи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Київ, 21 трав. 2020 р.). Київ, 2020. С. 147–151.

10. Гвоздюк В. В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело права під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 листоп. 2020 р.). Київ, 2020. С. 142–145.

11. Гвоздюк В. В. Врахування практики Європейського суду з прав людини під час допиту підозрюваного. *Актуальні аспекти криміналістичного та психологічного забезпечення правоохоронної діяльності* : матеріали наук.-практ. інтернет-конф. (Одеса, 23 квіт. 2021 р.). Одеса, 2021. С. 25–30.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	16
ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТАКТИКИ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ З УРАХУВАННЯМ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....	
1.1. Генеза тактики проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.....	27
1.2. Стан наукових досліджень проблем тактики проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.....	44
1.3. Правові засади тактики проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.....	64
Висновки до розділу 1.....	84
РОЗДІЛ 2. ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ З УРАХУВАННЯМ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....	
2.1. Тактика проведення огляду з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.....	85
2.2. Тактика проведення допиту з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.....	105
2.3. Тактика проведення обшуку з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.....	126
Висновки до розділу 2.....	145

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ТАКТИКИ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ З УРАХУВАННЯМ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....	148
3.1. Удосконалення тактики проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики Європейського суду з прав людини з метою забезпечення прав і свобод учасників кримінального провадження.....	148
3.2. Удосконалення тактики проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики Європейського суду з прав людини за умови використання спеціальних знань.....	164
3.3. Удосконалення тактики проведення слідчих (розшукових) дій відповідно до європейських стандартів.....	185
Висновки до розділу 3.....	202
ВИСНОВКИ	204
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	214
ДОДАТКИ.....	245

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВРУ	– Верховна Рада України
ЄКПЛ	– Європейська комісія з прав людини
ЄСПЛ, Суд	– Європейський суд з прав людини
КМУ	– Кабінет Міністрів України
Конвенція 1950 року	– Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та протоколи до неї 1950 року
КПК	– Кримінально-процесуальний кодекс, Кримінальний процесуальний кодекс
МВС	– Міністерство внутрішніх справ
НСРД	– негласні (слідчі) розшукові дії
ОМП	– огляд місця події
ООН	– Організація Об'єднаних Націй
СМЕ	– судово-медична експертиза
СРД	– слідчі (розшукові) дії
СРСР	– Союз Радянських Соціалістичних Республік
УРСР, УСРР	– Українська Радянська Соціалістична Республіка, Українська Соціалістична Радянська Республіка

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Слідчі (розшукові) дії (СРД) повсякчас привертають пильну увагу вчених і практиків, оскільки від законного й ефективного їх проведення залежить досягнення завдань кримінального провадження. Слідчі (розшукові) дії проводять згідно з нормами кримінального процесуального законодавства й відповідно до практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) (ч. 2 ст. 8 та ч. 5 ст. 9 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України), дотримуючись криміналістичних рекомендацій щодо тактики їх проведення. Однак результати здійснених емпіричних досліджень засвідчують, що практичні працівники (94,1 % слідчих, 90 % прокурорів, 80,3 % слідчих суддів, 78,2 % захисників), які забезпечують виконання завдань кримінального провадження під час досудового розслідування, відчувають брак знань із практики ЄСПЛ (додаток А), що належить до кримінального процесуального законодавства України та є джерелом розвитку тактики проведення СРД.

Ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (Конвенція) 1950 року та Перший протокол і протоколи № 2, 4, 7 та 11 до неї, Україна визнала компетенцію ЄСПЛ [264, с. 96]. За період 1997–2020 років ЄСПЛ щодо України виніс 1499 рішень, з них у 1465 рішеннях було констатовано щонайменше одне порушення Конвенції 1950 року або протоколів до неї [278].

Практика ЄСПЛ є новим джерелом кримінального процесуального права України, вона стимулює розвиток науки криміналістики, що засвідчує цілеспрямований процес адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу, формування спільних засад правозастосування та забезпечення євроінтеграційного напрямку розвитку держави. В умовах сьогодення важливим завданням є гармонізація національного кримінального процесуального законодавства та практики розслідування кримінальних правопорушень, криміналістичних рекомендацій щодо тактики проведення СРД із прецедентними позиціями ЄСПЛ.

Теоретичне підґрунтя дослідження становлять фундаментальні роботи, що висвітлюють концептуальні засади тактики проведення СРД. Це праці Л. І. Аркуші, В. П. Бахіна, В. К. Весельського, А. Ф. Волобуєва, В. Г. Гончаренка, В. Я. Горбачевського, В. А. Журавля, А. В. Іщенка, Н. І. Клименко, І. І. Когутича, В. О. Коновалової, В. С. Кузьмічова, В. В. Лисенка, В. Г. Лукашевича, О. І. Мотляха, М. А. Погорецького, М. В. Салтевського, С. М. Стахівського, О. В. Таран, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалової, П. В. Цимбала, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітька, Б. В. Щура та ін.

У криміналістичному аспекті слідчі дії було проаналізовано в дисертації Ю. М. Черноус (Київ, 2005), а в контексті положень нового кримінального процесуального законодавства проведення СРД було предметом дисертаційного дослідження С. Ю. Карпушина (Київ, 2016).

Низку актуальних питань застосування практики ЄСПЛ під час кримінального провадження розглянуто в працях учених за спеціальністю 12.00.09. Зокрема, це дисертації Д. В. Кухнюка «Судовий прецедент як джерело кримінально-процесуального права України» (2008), Г. Ю. Юдківської «Презумпція невинуватості в кримінальному процесі України та практиці Європейського суду з прав людини» (2008), О. В. Капліної «Правозастосовне тлумачення судом норм кримінально-процесуального права» (2009), С. Ю. Бутенко «Імплементация рішень Європейського суду з прав людини у кримінальне процесуальне законодавство України у частині регламентації досудового розслідування» (2014), В. Г. Уварова «Реалізація рішень Європейського суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів у кримінальному процесі України» (2014).

Водночас дослідження практики ЄСПЛ з позицій науки криміналістики досі не здійснено, немає наукових напрацювань щодо формування засад використання практики ЄСПЛ під час розслідування кримінальних правопорушень і тактики проведення СРД.

Нині постала потреба в комплексному висвітленні окресленої проблематики в контексті сучасних правових реалій та забезпечення розвитку євроінтеграційного

напряму нашої держави, реалізації ефективної правозастосовної діяльності за високими європейськими стандартами, запровадження набутого досвіду для розвитку науки криміналістики та формування тактики СРД. Окреслені обставини засвідчують актуальність дослідження обраної теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, затверджених Указом Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019; Річної національної програми під егідою Комісії України – НАТО на 2021 рік, затвердженої Указом Президента України від 11 травня 2021 року № 189/2021; Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2021 року, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України (КМУ) від 7 вересня 2011 року № 942; Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 роки, затвердженої розпорядженням КМУ від 25 жовтня 2017 року № 779-р, і Плану заходів на 2021 рік з реалізації Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 роки, затвердженого розпорядженням КМУ від 14 квітня 2021 року № 331-р. Дослідження здійснено відповідно до Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року, затвердженої розпорядженням КМУ від 15 листопада 2017 року № 1023-р, і Плану заходів з її реалізації, затвердженого розпорядженням КМУ від 21 серпня 2019 року № 693-р; Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ (МВС) України від 11 червня 2020 року № 454; Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018–2020 роки (рішення Вченої ради від 26 грудня 2017 року, протокол № 28). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 24 вересня 2019 року (протокол № 20) й уточнено на засіданні Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 25 травня 2021 року (протокол № 11).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дослідження полягає у формуванні теоретичних положень, пропозицій з удосконалення кримінального

процесуального законодавства та криміналістичних рекомендацій щодо тактики проведення СРД з урахуванням практики ЄСПЛ.

Для досягнення зазначеної мети було поставлено такі завдання:

- висвітлити генезу тактики проведення СРД з урахуванням практики ЄСПЛ;
- проаналізувати стан наукових досліджень проблем тактики проведення СРД з урахуванням практики ЄСПЛ;
- з'ясувати правові засади тактики проведення СРД з урахуванням практики ЄСПЛ;
- схарактеризувати тактику проведення огляду з урахуванням практики ЄСПЛ;
- розглянути тактику проведення допиту з урахуванням практики ЄСПЛ;
- дослідити тактику проведення обшуку з урахуванням практики ЄСПЛ;
- окреслити напрями вдосконалення тактики проведення СРД з урахуванням практики ЄСПЛ з метою забезпечення прав і свобод учасників кримінального провадження;
- визначити напрями оптимізації тактики проведення СРД з урахуванням практики ЄСПЛ за умови використання спеціальних знань;
- запропонувати шляхи вдосконалення тактики проведення СРД відповідно до європейських стандартів.

Об'єкт дослідження – правовідносини учасників кримінального провадження під час досудового розслідування.

Предмет дослідження – тактика проведення СРД з урахуванням практики ЄСПЛ.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети в роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи, які дали змогу оптимально врахувати специфіку об'єкта і предмета дослідження, зокрема: *методи формальної логіки* (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, абстрагування) надали можливість вивчити особливості історичного становлення і стан наукових досліджень питань проведення СРД з урахуванням практики ЄСПЛ, визначити

методологічний інструментарій; з'ясувати правові засади тактики проведення СРД у контексті практики ЄСПЛ, а також виокремити організаційно-тактичні завдання, які допомагає виконати практика ЄСПЛ (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1–2.3, 3.3). У дослідженні використано *спеціально-правові* методи: *порівняльно-правовий* – під час аналізу норм міжнародного й національного законодавства, наукових категорій, визначень і підходів (у всіх розділах дисертації); *догматичний (формально-логічний)* – для висвітлення змісту основних понять дисертації: «слідчі (розшукові) дії», «практика Європейського суду з прав людини», «тактика слідчих (розшукових) дій» (розділ 1); *системно-структурний* – для систематизації криміналістичних рекомендацій щодо тактики проведення СРД з урахуванням практики ЄСПЛ (розділ 2); *метод системного аналізу* – для комплексного узагальнення правових засад тактики проведення СРД з урахуванням практики ЄСПЛ (підрозділ 1.3); *моделювання* – під час розроблення криміналістичних рекомендацій щодо тактики проведення СРД (розділ 2, підрозділ 3.1), виокремлення особливостей тактики проведення СРД з урахуванням практики ЄСПЛ за умови використання спеціальних знань (підрозділ 3.2); *логіко-нормативний* – для аналізу кримінального процесуального законодавства та формулювання пропозицій з його вдосконалення (підрозділ 1.3, розділи 2, 3); *статистичний* – з метою підтвердження теоретичних висновків даними державної та відомчої статистики, статистичних даних ЄСПЛ, узагальнення результатів вивчення емпіричних джерел (у всіх розділах дисертації); *соціологічний* – у межах обґрунтування наукових висновків даними анкетування слідчих Національної поліції України, прокурорів, слідчих суддів, захисників у кримінальних провадженнях (у всіх розділах дисертації).

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні й аналітичні матеріали Міністерства юстиції України, Національної поліції України, Офісу Генерального прокурора, Державної судової адміністрації України за 2015-й – перше півріччя 2021 року; статистичні матеріали ЄСПЛ за період 1959–2020 років; аналітичні матеріали ЄСПЛ за період 2011-го – перше півріччя 2021 року; результати анкетування практичних працівників (136 слідчих Національної поліції

України, 80 прокурорів, 66 слідчих суддів, 78 захисників у кримінальних провадженнях (Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Харківська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька області, м. Київ)) (додаток А); узагальнені дані 63 кримінальних проваджень за ст. 121, 122 та 123 Кримінального кодексу України за період 2014–2020 років (додаток Б); проаналізовані 256 рішень ЄСПЛ, ухвалених протягом 1978–2021 років (додатки В, Г); матеріали правозахисних організацій; досвід практичної роботи здобувача в органах досудового розслідування Національної поліції України.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є монографічним дослідженням, у якому сформовано теоретичні положення та надано пропозиції з удосконалення кримінального процесуального законодавства, розроблено криміналістичні рекомендації щодо тактики проведення СРД у контексті практики ЄСПЛ, а також низку положень, висновків і рекомендацій, які становлять наукову новизну, зокрема:

вперше:

– надано криміналістичні рекомендації щодо проведення СРД з урахуванням практики ЄСПЛ, які: сприяють дотриманню прав і свобод учасників кримінального провадження під час проведення СРД; передбачають порядок, застосування криміналістичних засобів, методів, прийомів виявлення, фіксації, вилучення, дослідження слідової інформації; пропонують оптимальну тактичну поведінку суб'єктів досудового розслідування під час проведення СРД за умов різних слідчих ситуацій;

– запропоновано внести зміни в чинне законодавство та запровадити в практичній діяльності обов'язок перекладу державною мовою рішень ЄСПЛ, що постановлені як проти України, так і проти інших держав, висвітлення їх змісту в офіційних виданнях держави, на офіційному вебсайті <https://zakon.rada.gov.ua/laws>, забезпечення ознайомлення із зазначеними документами суб'єктів кримінального провадження, уповноважених на здійснення досудового розслідування та проведення СРД, обґрунтовано необхідність розроблення за цим напрямом криміналістичних рекомендацій;

– сформовано тактику проведення СРД відповідно до європейських стандартів, що ґрунтується на положеннях Конвенції 1950 року, рішеннях ЄСПЛ і спрямована на реалізацію організаційно-тактичних завдань на підготовчому, робочому, заключному етапах проведення СРД;

удосконалено:

– наукові положення щодо генези проведення СРД у контексті практики ЄСПЛ, у яких визначено історичні етапи розвитку інституту СРД, етапи наукового розроблення тактичного їх забезпечення, висвітлення становлення процесу використання практики ЄСПЛ як джерела кримінального процесуального законодавства та криміналістичної тактики;

– систему правових засад тактики проведення СРД, до яких належать: 1) Конституція України; 2) міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ВРУ) (Конвенція 1950 року та протоколи до неї); 3) КПК України та інші закони України; 4) практика ЄСПЛ (рішення ЄСПЛ та ухвали Європейської комісії з прав людини, які постановлені як проти України, так і проти інших держав (*далі – рішення ЄСПЛ. – В.Г.*)); 5) підзаконні нормативно-правові акти;

– криміналістичні рекомендації щодо тактики проведення окремих СРД, а саме: огляду (опис об'єктів на місці їх виявлення; детальний огляд речових доказів з визначенням індивідуальних ознак; проведення попередніх криміналістичних досліджень; вилучення об'єктів з дотриманням вимог упакування та опечатування речей тощо); допиту (недопущення перевищення терміну очікування особи на допит; перевищення терміну проведення допиту особи без перерви; заборона ставити навідні запитання; недопустимість застосування катувань у формах фізичного насильства та психологічного тиску; обшуку (визначення індивідуальних або родових ознак речей, документів або осіб, яких планують відшукати, у клопотаннях про дозвіл на обшук; обґрунтування їх зв'язку із вчиненим кримінальним правопорушенням (за допомогою довідкової інформації, висновків спеціаліста та/чи експерта); проведення обшуку відповідно до

встановлених меж; вилучення лише речей і документів, які визначені в ухвалі слідчого судді, а також вилучених із законного обігу);

дістало подальшого розвитку:

– криміналістичні рекомендації щодо збирання джерел криміналістично значущої інформації з метою призначення та проведення експертиз, зокрема судово-медичних, використання отриманих результатів у кримінальному провадженні;

– наукові положення щодо розвитку й удосконалення тактики СРД у контексті практики ЄСПЛ, зміст яких полягає в тому, що: з рішень ЄСПЛ можна виокремити криміналістичні рекомендації (зокрема в частині представлення скарг і доводів заявників); практика ЄСПЛ є джерелом формування тактичних прийомів, з огляду на досвід іноземних держав; завдяки аналізу представленої ситуації заявником та її тлумачення ЄСПЛ можна сформувані відповідні слідчим ситуаціям розслідування тактичні прийоми та криміналістичні рекомендації щодо їх застосування;

– пропозиції стосовно змін і доповнень до КПК України для вдосконалення правової регламентації кримінального провадження та проведення СРД з метою їх узгодження з практикою ЄСПЛ. Такі доповнення стосуються вдосконалення процесуальної регламентації обшуку, а саме: розширення мети й завдань цієї СРД згідно з європейською практикою (ч. 1 ст. 234 КПК України); удосконалення порядку проникнення до житла чи іншого володіння особи (ч. 1 ст. 233 КПК України); заборони ставити навідні запитання в процесі проведення допиту під час досудового розслідування (ст. 224 КПК України) тощо;

– обґрунтування доцільності звернення сторонами кримінального провадження за висновком до спеціаліста в галузі права, який є рекомендаційним (консультативним) і стосується тлумачення практики ЄСПЛ під час проведення досудового розслідування;

– тлумачення європейських стандартів тактики проведення СРД у контексті практики ЄСПЛ як системи криміналістичних рекомендацій, які сформовані на підставі опрацювання міжнародного й національного законодавства, рішень

ЄСПЛ, наукових праць, вивчення практичного досвіду та спрямовані на забезпечення реалізації завдань кримінального провадження.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані й викладені в роботі положення, висновки та пропозиції впроваджено до:

– *законотворчої діяльності* – для внесення змін і доповнень до КПК України (довідка Інституту законодавства Верховної Ради України від 18 лютого 2021 року);

– *науково-дослідної діяльності* – з метою продовження наукових досліджень з питань використання практики ЄСПЛ під час кримінального провадження (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 1 липня 2021 року);

– *правозастосовної діяльності* – для вдосконалення діяльності з проведення СРД з урахуванням практики ЄСПЛ (акт впровадження Головного слідчого управління Національної поліції України від 14 липня 2021 року);

– *освітнього процесу* – під час викладання навчальних дисциплін «Криміналістика», «Розслідування окремих видів кримінальних правопорушень», підвищення кваліфікації слідчих та інших категорій практичних працівників, підготовки лекцій, планів-конспектів семінарських і практичних занять (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 21 червня 2021 року) (додаток Д).

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана автором самостійно. Усі сформульовані положення та висновки є результатом особистих досліджень автора. Окремі положення дисертації викладено в науковій статті «Засади проведення слідчих (розшукових) дій у контексті практики Європейського суду з прав людини», підготовлених у співавторстві (особистий внесок автора – 50 %, 0,3 друк. арк.).

Апробація матеріалів дисертації. Результати наукового дослідження оприлюднено на всеукраїнських науково-практичних конференціях: «На перетині мови і права» (Київ, 21 лютого 2020 року), «Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів» (Кривий Ріг, 30 квітня 2020 року), «Розвиток науки та

техніки: проблеми і перспективи» (Київ, 21 травня 2020 року), «Актуальні питання криміналістики та судової експертизи» (Київ, 19 листопада 2020 року), «Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи» (Київ, 28 листопада 2019 року), «Актуальні аспекти криміналістичного та психологічного забезпечення правоохоронної діяльності» (Одеса, 23 квітня 2021 року) (додаток Е).

Публікації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, відображено в десяти наукових працях, серед яких три статті, опубліковані у виданнях, включених Міністерством освіти і науки України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна – в іноземному науковому виданні, а також шість тез доповідей, опублікованих на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що об'єднують дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (303 найменування на 31 сторінці) і шести додатків на 50 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 294 сторінки, із них основний текст – 197 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТАКТИКИ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ З УРАХУВАННЯМ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

1.1. Генеза тактики проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики Європейського суду з прав людини

Завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства й держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування та судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [103].

Безумовно, реалізувати завдання кримінального провадження допомагає наука криміналістика. На сучасному етапі розвитку криміналістики її визначають як науку про закономірності механізму кримінального правопорушення, виникнення інформації про кримінальне правопорушення та його учасників, закономірності збирання, дослідження, оцінки та використання доказів, а також ґрунтованих на пізнанні цих закономірностей спеціальних засобах і методах досудового розслідування, судового розгляду й попередження кримінальних правопорушень [93, с. 31]. Виконання завдання кримінального провадження за допомогою надбань криміналістики законодавець покладає на обмежене коло посадових осіб й органів, які уповноважені здійснювати кримінальну процесуальну діяльність і використовувати СРД як найефективніші механізми виявлення, оцінки, фіксації, вилучення та отримання доказової інформації. Успішна реалізація СРД безпосередньо залежить від тактики їх проведення.

Насамперед слід окреслити генезу: 1) СРД; 2) тактики їх проведення; 3) практики ЄСПЛ у регулюванні криміналістичної та кримінальної процесуальної діяльності. Саме з'ясування історичних передумов дасть змогу висвітлити розвиток зазначених інститутів і надати відповідь на такі ключові питання: чому в умовах сьогодення ми можемо розглядати СРД у контексті практики ЄСПЛ; що таке практика ЄСПЛ; яку роль вона відіграє в українському законодавстві та під час формування тактики СРД; які проблемні аспекти вирішує та може вирішити врахування практики ЄСПЛ під час обрання тактики проведення СРД.

У нашому дослідженні увагу буде зосереджено на генезі СРД і тактиці їх застосування, з огляду на періодизацію виникнення, становлення, формування та вдосконалення науки криміналістики й законодавчого закріплення окремих СРД [274]. Лише в загальних рисах розглянемо період зародження окремих знань, які нині охоплюють зміст СРД, їх тактику до виникнення криміналістики як науки (донауковий період).

Донауковий період. Науковець В. А. Сас зазначає, що перші згадки про застосування прийомів і засобів боротьби зі злочинністю трапляються в законах вавилонського царя Хаммурапі (1752–1750 роки до н.е.), у яких ідеться про використання документів як засобів доказування [184, с. 16]. Про допити, обшуки, впізнання злочинців, зауважує Є. П. Іщенко, ідеться і в богослужбових книгах, таких як Біблія, Авеста, Коран. Про них зазначено і в пам'ятках права Стародавнього Риму, Китаю, Греції, Німеччини, Франції, інших країн [61, с. 21].

У Стародавній Греції особою, уповноваженою проводити попередню підготовку (розслідування) до розгляду справи в суді, був архонт, який мав обов'язки опитувати свідків і збирати інші докази винуватості особи [261, с. 85].

У Стародавньому Римі також проводили певні процесуальні дії, які схожі на сучасні СРД, однак вони були спрямовані на встановлення вини особи. Окремо проводили допит свідків і допит свідків-рабів із застосуванням тортур. Отримані внаслідок проведення зазначених дій результати відображали в протоколі [261, с. 147].

Завдяки стрімкому розвитку Римської держави було розширено й перелік слідчих дій, які можна було проводити для встановлення вини особи, а саме: 1) виїмка документів з будь-якого місця, навіть з будинку обвинуваченого; 2) допит свідків, на яких посилалися сторони, і допит добровільних свідків (перед проведенням допиту свідок зачитував присягу); 3) тортури, які застосовували лише до рабів. Водночас тортури раба для отримання свідчень проти його господаря були недопустимими [29, с. 19].

Зародження та формування інституту слідчих дій, а також прийомів, способів і засобів їх проведення на території сучасної України починають свій відлік із часів Київської Русі.

Передусім слід зауважити про пам'ятку права давньоруської держави – «Руську правду», у якій було визначено порядок вирішення кримінальної справи, а також етапи та процес судового розгляду.

«Руська правда» має три редакції: Коротка Правда, Просторова Правда і Скорочена Правда. Аналізуючи ст. 2 Короткої Правди, у якій висвітлено значення показань свідка, можемо дійти висновку, що в тогочасному кримінальному провадженні використовували поняття інституту слідчих дій [178, с. 28, 41, 51].

У XV столітті було підписано Псковську грамоту, яка також закріплювала певні слідчі дії, що могли бути проведені для доказування вини особи з будь-якого злочину [15, с. 351].

За часів польсько-литовської доби на частині території України процесуальні норми було закріплено і в Судебнику Казимира 1468 року (ст. 8–12). Ці норми узагальнено акцентували увагу на проведенні слідчих дій [231, с. 14].

Першою з відомих в Україні та Росії праць, що містила рекомендації щодо найдоцільнішого порядку проведення слідчих дій, була робота І. Посошкова «Про убогість і багатство» (1724) [91, с. 75]. Згодом систематизувати засоби розслідування злочинів спробував 1805 року П. Раткевич у посібнику «Зерцало правосуддя». Автор вважав, що вибір прийомів і засобів збирання доказів у кримінальній справі залежить від таких обставин: особи, власне справи, причини, місця, способу, знарядь, часу, випадку, зручності [173, с. 9].

У добу козацтва відомою пам'яткою права України є «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року, яку визначають як перший кодекс українського права. Свого часу його так і не було прийнято, водночас його норми стимулювали розвиток кримінального процесуального права й інституту слідчих дій в Україні. Виключно норми кримінального процесуального права було закріплено в розділах № 20–25 цього кодексу. У них ішлося про проведення допиту злочинців і підозрюваних у злочинах, порядок розшуку викрадених речей у чужому домі тощо [151, с. 424–425, 437–452].

1832 року було опубліковано книгу В. Назанського «Краткое руководство к познанию правил для производства следственных и военно-судебных дел, на существующих узаконениях основанное» [133]. У книзі розглянуто прийоми проведення окремих слідчих дій.

Одразу після книги В. Назанського 1833 року вийшла друком праця Н. Орлова «Опыт краткого руководства для произведения следствий с показанием приличных узаконений», у другій частині якої висвітлено криміналістичні рекомендації з тактики допиту свідків і пред'явлення для впізнання, а також загалом описано прийоми й засоби розслідування [143].

З-поміж знаних іноземних науковців, які висвітлили у своїх роботах тактику слідчих дій під час розслідування злочинів, слід зазначити про напрацювання Л. Ягемана, Г. Ціммермана, В. Ріхтера, В. Штібера та ін. [183, с. 19].

Після того, як з 1 січня 1835 року набрав чинності Звід законів Російської імперії, у державі почали діяти кримінально-процесуальні норми, які було зібрано в книзі другій XV тому зазначеного Зводу [126, с. 11]. Фактично книгу другу тому XV «Про судочинство по злочинах» Зводу законів Російської імперії можна назвати першим Кримінально-процесуальним кодексом Росії. У цьому законі містилася процедура розкриття, розслідування злочинів і судочинства. Він був відокремлений від інших законів, норми процесуального права систематизовані, кодифіковані й системно викладені в окремому законодавчому акті. Кримінально-процесуальне право стало самостійною галуззю права [236, с. 68].

Перші методичні рекомендації з проведення слідчих дій, використовувані в межах кримінального судочинства Російської імперії, було розроблено в першій половині XIX століття. Сформовані на основі емпіричних знань і життєвого досвіду, вони стосувалися послідовності дій слідчого під час розслідування злочинів відповідно до зводу законів [11, с. 3–19].

До перших таких праць належать, зокрема: «Основания уголовного судопроизводства с применением к российскому» Я. Баршева (1841), «Правила и формы о производстве следствий, составленные по своду законов» Е. Колоколова (1850) тощо. В «Основаниях» Я. Баршева йшлося про послідовність і зміст дій слідчого під час розслідування окремих злочинів.

Слід зазначити і про дві книги Зводу законів Російської імперії «Законы о судопроизводстве по делам о преступлениях и проступках» (1857), а саме в другій книзі XV тому було об'єднано такі розділи: про кримінальне судочинство загалом; про попереднє розслідування; про слідчі дії; про провадження в суді першої інстанції; про ревізію кримінальних справ у суді другої інстанції; про виконання вироків; про особливі форми провадження [185, с. 1–228].

1860 року було здійснено розподіл повноважень органів дізнання та слідства. Згідно з указом імператора від 8 червня 1860 року, дізнання й розшук здійснювала поліція. Цей крок, безумовно, позитивно позначився на вдосконаленні методики й тактики як слідчих дій, так і оперативно-розшукової діяльності, розшукових відділень, створених у великих містах, які за дорученням прокурорів і судових слідчих здійснювали оперативно-розшукову діяльність з розкриття та розслідування особливо небезпечних злочинів [76, с. 78].

Детальну періодизацію донаукового періоду розвитку тактики СРД пропонують у своїх роботах Р. С. Белкін [11], А. І. Вінберг [13, 14], І. В. Возгрін [24], І. Ф. Крилов [107], А. М. Кустов [112], Ю. Торвальд [243], Ю. М. Мирошніченко [127], В. В. Юсупов [274] та ін.

На підставі зазначеного доходимо висновку, що в межах донаукового періоду сформувалися певні правові звичаї та акти, а також було підготовлено наукові праці, які відображали певні способи й засоби боротьби зі злочинністю, які в

класичній формі можна розподілити на процесуальний (у формі СРД) і криміналістичний (способи й засоби, розроблені наукою) аспекти, що разом є інструментами протидії злочинності.

Післянауковий період. Запровадження наукових методів у розслідування злочинів розпочалося з другої половини ХІХ століття. До цього часу розроблення питань, пов'язаних із розслідуванням злочинів, відбувалося або на підставі методів абстрактно-логічних міркувань, або зводилося до формально-технічних рецептів, переважно з питань слідчого діловодства [92, с. 8].

Суттєвих змін кримінальне процесуальне право Російської імперії зазнало після прийняття 1864 року Статуту кримінального судочинства [179]. Цей акт стимулював розвиток інституту досудового (попереднього) розслідування, зокрема в ст. 249 цього Статуту було передбачено проведення його судовими слідчими за сприяння поліції та під наглядом прокурорів. Цей правовий документ визначав норми, що детально регламентували процедури проведення низки слідчих дій: огляду й освідування (ст. 315–356), обшуку та виїмки в будинках (ст. 357–370), допиту обвинуваченого (ст. 398–414), допиту свідка й очної ставки (ст. 441–453) тощо [106, с. 325].

У Статуті кримінального судочинства 1864 року термін «слідчі дії» використано у значенні засобів виявлення та фіксування слідів злочину. Усі слідчі дії було розміщено в другому розділі Статуту «Про попереднє слідство», а процесуальну регламентацію слідчих дій було викладено в логічній послідовності, вона відображала типовий перебіг досудового слідства за кримінальною справою – огляд, освідування, обшук, виїмку, допит обвинуваченого та свідка [179].

Після набрання чинності Статутом кримінального судочинства 1864 року науковці презентували свої наукові дослідження щодо закріплених у ньому прийомів і засобів слідчої діяльності. До перших належать праці А. А. Квачевського «Об уголовном преследовании, дознании и предварительном исследовании преступлений по судебным уставам 1864 г.» (1867, 1869), автор яких спрямовує увагу на розгляд прийомів і засобів слідчої діяльності. Цей учений вперше в науковій літературі відокремив за групами основні та другорядні засоби

розслідування злочинів. Основними він вважав огляд, освідування, «розшук зовнішніх предметів злочину за допомогою обшуку, виїмки і збирання речових доказів» [11, с. 6–7].

До цього напряму належать також дослідження П. В. Макалінського «Практическое руководство для судебных следователей, состоящих при окружных судах» (1901) [11, с. 6–7]; С. В. Познишева «Элементарный учебник русского уголовного процесса» (1913) [148]; С. А. Алякринського «Схема предварительного следствия по Уставу уголовного судопроизводства: Практическое пособие для судебных следователей и кандидатов на судебные должности» (1912) [2] та ін.

Другий напрям досліджень стосується власне криміналістичних засобів слідчої діяльності. Це праці як іноземних, так і вітчизняних авторів. Зокрема, 1892 року судовий слідчий, професор університету в Граці (Австрія) Г. Гросс видав «Керівництво для судових слідчих», у якому було систематизовано всі відомі на той час засоби та прийоми роботи з доказами, сформульовано рекомендації з використання досягнень науки й техніки з метою виявлення, вилучення та дослідження слідів, а також інших речових доказів. У Російській імперії в 1895–1896 роках було перекладено й опубліковано друге видання цієї книги [44]. Третє видання праці Г. Гросса було названо «Керівництво для судових слідчих як система криміналістики» [43], після чого цей термін увійшов у науку та практику.

Наступний етап розвитку кримінального судочинства вирізнявся відродженням і розбудовою державності на теренах Російської імперії (1917–1920) та пов'язаний з отриманням потенційної можливості здобуття незалежності Україною. У цей час чинними залишалися судові статuti Російської імперії 1864 року з певними винятками [196, с. 558].

За часів радянської влади кримінальне процесуальне законодавство зазнало істотних змін. Зокрема, 25 травня 1922 року Всеросійський центральний виконавчий комітет прийняв КПК Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР).

Попри те, що цей правовий акт регламентував способи проведення деяких слідчих дій, дефініцію поняття «слідчі дії» так і не було закріплено на рівні закону.

Розглянемо деякі норми КПК УСРР 1922 року, що закріплювали види слідчих дій та порядок фіксації їх результатів. Відповідно до ст. 82 цього Кодексу, протокол про проведення слідчих дій – допитів, обшуків, виїмок, оглядів і освідувань – складає слідчий, він повинен містити: вказівку на місце і час слідчої дії, визначення слідчим сторін, зміст показань допитаних осіб, результат слідчих дій, заяви та клопотання сторін, свідків експертів й інших осіб, постанови, винесені слідчим; також передбачено, що будь-які застереження, поправки та виправлення мають бути обумовлені в протоколі перед підписами. У ст. 11 КПК УСРР 1922 року встановлено: якщо слідчий визнає матеріал дізнання, що надійшов до нього, достатньо повним, а справу – достатньо зрозумілою, він має право не проводити попереднього слідства або ж обмежитися проведенням окремих слідчих дій. Водночас слідчий зобов'язаний виконати слідчі дії, які в будь-якому разі є обов'язковими: пред'явити обвинувачення обвинуваченому, допитати обвинуваченого та скласти обвинувальний висновок [249, с. 31, 22].

На підставі аналізу КПК УСРР 1922 року можна дійти висновку, що він визначав такі слідчі дії: пред'явлення обвинувачення (ст. 131–136, 145); допит обвинуваченого (ст. 137–144); допит свідка й експерта (ст. 165–177); обшук, виїмку (ст. 178–191); огляд (ст. 192, 193, 195–197), освідування (ст. 193–196, 198) [249, с. 23–59].

У зв'язку з реформуванням кримінально-процесуального законодавства Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) було прийнято новий КПК від 15 лютого 1923 року. У цьому Кодексі, як і в КПК УСРР 1922 року, законодавець, крім зазначених вище, також відносив до слідчих дій пред'явлення обвинувачення та складання обвинувального висновку (ст. 109) [139]. За змістом ці кодекси не мали істотних відмінностей. Основні зміни були спрямовані на судове провадження. Інституту слідчих дій вони майже не стосувалися. Суттєва зміна, яку було запроваджено на стадії попереднього слідства, полягала в тому, що в КПК 1923 року не було норми, наявної в КПК 1922 року, яка передбачала, що особа могла звертатися зі скаргою на процесуальні рішення та дії слідчого, проте такі їх рішення та дії можна було оскаржити, звернувшись до прокурора.

Новий КПК було прийнято 1927 року, він доповнив окреслений вище перелік такою процесуальною дією, як оголошення обвинуваченому про закінчення досудового слідства (ст. 107) [248, с. 31].

Процесуальний порядок слідчої діяльності було висвітлено в «Инструкции органам милиции о порядке производства дознаний» від 22 травня 1924 року, що містила сім розділів і 110 параграфів [60], а також у книгах двох авторів з кримінального процесу – М. С. Строговича й М. О. Чельцова, що вийшли друком у період з 1931-го до 1953 року [1, с. 13].

Упродовж 1924–1931 років опублікували свої роботи І. М. Якимов «Практичне керівництво до розслідування злочинів» (1924) [276]; В. І. Громов «Методика розслідування злочинів. Керівництво для органів міліції і кримінального розшуку» (1929) [42] та «Дізнання і попереднє слідство» (1931) [41].

З розвитком слідчої діяльності почали формуватися наукові теорії, одні з перших з-поміж них представлені в докторських дисертаціях: А. І. Вінберга «Основи радянської криміналістичної експертизи» (1947) та І. М. Якімова «Слідчий огляд» (1947). Відбувся захист кандидатських дисертацій: «Тактика допиту свідків у радянських органах розслідування» (1953) В. О. Коновалової; «Тактика і техніка проведення обшуку на попередньому слідстві» (1954) Ю. М. Ліфшиці; «Огляд місця події» (1954) Р. С. Белкіна [127, с. 89–90].

Отже, попри стрімкий розвиток інституту слідчих дій за радянських часів (КПК УСРР 1922-го, 1923-го, 1927 року), визначення цього поняття так і не було закріплено на законодавчому рівні, а також хаотично й без відповідного критерію визначено ті процесуальні дії, які можна було віднести до слідчих.

Протягом подальших років до КПК УСРР 1927 року вносили певні зміни й доповнення. У середині 1950-х років законодавство про судочинство, яке було прийняте в різний час й охоплювало загальносоюзні законодавчі акти та КПК союзних республік, відображало особливості певних періодів розвитку радянської держави. Крім того, справді, «більшість із цих законів як застарілі не відповідали новим завданням подальшого розвитку радянського суспільства, а деякі суперечили один одному і Конституції СРСР» [53, с. 442–443].

Тому влада СРСР намагалася створити єдиний досконалий кримінально-процесуальний акт, що вміщував би законодавчо загальносоюзні кримінально-процесуальні стандарти. І це загалом вдалося, тож уже 25 грудня 1958 року було прийнято Закон СРСР «Про затвердження основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік». Після цього союзні республіки розробляли й активно приймали нові КПК, зокрема КПК Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) 1960 року [138].

Нові кодекси встановлюють обов'язкове проведення попереднього слідства за переважною більшістю кримінальних справ (ст. 111 КПК УРСР). Істотне розширення кола справ, за якими обов'язковим є попереднє слідство, зумовлено тим, що для слідчого функція розслідування кримінальних справ є основною і єдиною його функцією, натомість дізнання є похідною діяльністю від основної властивої міліції функції охорони громадського порядку й безпеки [26, с. 56–57].

Кодекс 1960 року [105] визначення поняття «слідчі дії», як і попередні кодекси, не містив, хоча цей термін у ньому було використано.

Розглянемо деякі статті КПК УРСР 1960 року, які містили термін «слідчі дії». Наприклад, у ст. 85 КПК УРСР було визначено порядок фіксування слідчих дій у протоколі, проте не зазначено яких. Аналізуючи ст. 85-1, 85-2, 127, 194 цього КПК, можна дійти висновку, що законодавець до слідчих дій відносив: допит підозрюваного, обвинуваченого, свідка й потерпілого; очну ставку; огляд; обшук; відтворення обстановки та обставин події; виїмку, освідчування; пред'явлення осіб і предметів для впізнання; опис майна тощо [105].

Згідно з п. 4 ч. 1 ст. 227 КПК УРСР 1960 року, «...прокурор у межах своєї компетенції: доручає органам дізнання виконання постанов про затримання, привід, взяття під варту, проведення обшуку, виїмки, розшук осіб, які вчинили злочини, виконання інших слідчих дій...». З цього приводу О. А. Струць зауважила, що, формулюючи ці положення, законодавець керувався розумінням слідчої дії як «будь-якої процесуальної дії, яка проводилася слідчим... але у законі є низка норм, у яких слідчими називаються тільки ті дії, що є способами збирання і перевірки доказів» [230, с. 15]. Ми поділяємо таку позицію, оскільки аналіз норм

КПК УРСР 1960 року й подальших його редакцій засвідчує, що він не містить визначення «слідчих дій», водночас деякі його норми трактують їх по-різному, що дезорієнтувало передусім слідчих.

Протягом 1960–1991 років виходять друком праці, присвячені розробленню проблем тактики слідчих дій, основні з-поміж яких такі: О. Я. Баєва «Зміст і форми криміналістичної тактики» (1975), «Криміналістична тактика і кримінально-процесуальний закон» (1977); О. М. Васильєва «Слідча тактика» (1976), «Тактика окремих слідчих дій» (1981); Л. В. Вінницького «Теоретичні та практичні проблеми огляду» (1982), «Огляд місця події. Організаційні, тактичні та процесуальні питання» (1986); Л. Я. Драпкіна «Основи теорії слідчих ситуацій» (1986); Г. О. Зоріна «Криміналістичний ризик: природа та методи оцінки» (1990); В. О. Коновалової «Теоретичні проблеми слідчої тактики (пізнавальна функція логіки і психології)», «Проблеми логіки та психології в слідчій тактиці» (1970), «Слідча тактика: принципи і функції» (1983); В. І. Комісарова «Наукові, правові та моральні основи слідчої тактики» (1980), «Теоретичні проблеми слідчої тактики» (1987); С. П. Митричева «Слідча тактика» (1975); О. Р. Ратинова «Обшук і виїмка» (1961) тощо [127, с. 91–93].

До КПК УРСР 1960 року, а згодом і КПК України 1960 року вносили чимало змін, зокрема у зв'язку з проголошенням незалежності України, для забезпечення ефективного гарантування прав і свобод учасників кримінального процесу, дотримання міжнародних та європейських стандартів, усунення колізій тощо. Згодом законотворці, практики й науковці дійшли висновку про неефективність постійного внесення змін до цього правового акта.

Після проголошення незалежності України нагальним постало питання оновлення національного законодавства. Учені неодноразово акцентували на тому, що КПК України 1960 року справді не відповідав вимогам часу і потребам регулювання сучасних суспільно-правових відносин у кримінально-процесуальній сфері. Тому слід було застосувати комплексний науково обґрунтований підхід до підготовки й ухвалення нового КПК, який відповідатиме запитам сьогодення та

ураховуватиме законодавство Європейського Союзу й міжнародних норм у справі захисту прав людини [196, с. 560].

Зрештою 13 квітня 2012 року було прийнято новий КПК України, що набрав чинності 19 листопада 2012 року. Нині він містить 11 розділів, 46 глав і 615 статей.

Цей КПК України, на відміну від попередніх, має окрему главу «Слідчі (розшукові) дії» та пропонує дефініцію цього інституту. Зокрема, згідно зі ст. 223 КПК України, «слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні» [103]. Ця стаття КПК України закріпила вимоги, підстави й порядок проведення СРД; визначила вичерпний перелік осіб, що не можуть бути понятими під час їх проведення; окреслила межі їх проведення; визначила порядок фіксування її результатів у разі отримання доказів, які можуть вказувати на невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, тощо.

Тактика СРД формувалася одночасно з удосконаленням процесуального інституту СРД, завдання тактики переважно полягають у забезпеченні ефективного проведення СРД згідно з криміналістичними рекомендаціями.

Інститут практики ЄСПЛ на теренах України пов'язаний із входженням нашої країни до Ради Європи (Закон України «Про приєднання України до Статуту Ради Європи» від 31 жовтня 1995 року) [164]. Генеза використання практики ЄСПЛ у кримінальному провадженні розпочинається з часу приєднання 9 листопада 1995 року [66, с. 14], ратифікації (Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 року) [165] й імплементації Україною в національне законодавство Конвенції [79].

Підписана 4 листопада 1950 року в м. Римі лідерами 15-ти європейських держав (Бельгії, Данії, Франції, ФРН, Ісландії, Італії, Люксембургу, Нідерландів, Норвегії, Землі Саар, Туреччини, Великої Британії, Греції та Швеції [7, с. 26]), Конвенція мала двоступеневу систему захисту прав і свобод людини, що складалася з Європейської комісії з прав людини (ЄКПЛ) та ЄСПЛ. Європейська

комісія з прав людини відігравала роль першого «місця призначення» для всіх нових скарг. Після попереднього розгляду вона вирішувала питання щодо прийнятності справи для розгляду. У разі якщо справу визнавали прийнятною, а дружнього врегулювання справи не було досягнуто, Комісія готувала доповідь, у якій встановлювали факти й висловлювали думку щодо суті справи. Одним із завдань ЄКПЛ було вжиття заходів для збирання доказів за межами Страсбурга, коли письмових доказів було недостатньо; останніми роками таких заходів було проведено чимало. Після цього справи надсилали до виконавчих органів Ради Європи, Комітету міністрів. Важливіші з них передавали до ЄСПЛ, який працював на тимчасових засадах [72]. Тобто ЄКПЛ також виносила рішення щодо порушення чи непорушення норм Конвенції та її протоколів. Проте стрімке збільшення кількості заяв з кінця 1980-х років перезавантажило двоступеневу систему захисту прав і свобод. Унаслідок цього в листопаді 1998 року було прийнято Протокол № 11 до Конвенції, який об'єднав ЄСПЛ і ЄКПЛ у новий постійний орган – ЄСПЛ. Тому, коли використовують термін «практика ЄСПЛ», ідеться про рішення колишньої ЄКПЛ у формі ухвал, так і рішення ЄСПЛ.

Подальше застосування практики ЄСПЛ пов'язано з прийняттям Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. Згідно зі ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» 2006 року, «суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права» [154]. Тобто можна стверджувати, що національні суди України під час розгляду конкретної справи, якщо це доречно, використовують Конвенцію, протоколи до неї та практику ЄСПЛ, посилаючись на них, що виявляється в змісті кінцевого рішення суддів.

Якісно новим поштовхом у запровадженні практики ЄСПЛ до кримінального провадження та регламентації СРД стало прийняття КПК України 2012 року, у ст. 8 та 9 якого використано термін «практика ЄСПЛ». Після цього як юридично, так і фактично практику ЄСПЛ використовують у кримінальному судочинстві. Такі зміни нового КПК України 2012 року, на противагу попередньому КПК,

підтверджують тезу А. О. Клименка, що «новий Кодекс побудовано на ідеології верховенства права, безумовного пріоритету таких непорушних загальнолюдських цінностей, як незалежний неупереджений суд, презумпція невинуватості, змагальність, рівноправність сторін тощо» [73, с. 107].

Згідно з п. 1 Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції», «Україна повністю визнає на своїй території дію статті 25 Конвенції щодо визнання компетенції Європейської комісії з прав людини приймати від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб заяви на ім'я Генерального Секретаря Ради Європи про порушення Україною прав, викладених у Конвенції, та статті 46 Конвенції щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції» [165]. Відповідно до п. 1 ст. 46, Конвенція закріплює, що «Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами» [79]. Отже, ті фізичні особи, неурядові організації та групи осіб, які знаходяться під юрисдикцією України, наділені правом звернення до ЄСПЛ унаслідок порушення Україною їхніх прав і свобод, що регулює Конвенція і протоколи до неї.

Конвенція 1950 року є частиною національного законодавства України, відповідно до ст. 9 Конституції України, як чинний міжнародний договір, згода на обов'язковість якого надана ВРУ [85].

Ця Конвенція закріплює права та свободи, які охоплюють найважливіші сторони життя особи й мають громадянську, політичну, економічну та соціальну спрямованість. Головні з них – право на життя, свободу, особисту недоторканість особи, вільне пересування, свободу думки, совісті, релігії, виявлення поглядів, мирних зібрань і асоціацій, право на створення сім'ї, повагу до особистого і сімейного життя, право на справедливий судовий розгляд, володіння майном, заборона дискримінації, катувань, рабства та примусової праці, неприпустимість покарання без закону тощо [129, с. 20].

За час, що минув, Конвенція здобула вагомий авторитет на міжнародній арені. Вона і запроваджений нею ЄСПЛ – контрольний механізм її дотримання – стали прикладом успішного врегулювання спорів між державами й індивідами. Конвенція дала відповіді на такі дискусійні питання: визнання міжнародної правосуб'єктності фізичних і юридичних осіб, виключної компетенції держав щодо визначення прав й обов'язків їх громадян, іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на їх території, тощо. Конвенція сформулила власні теорію та практику тлумачення, які відрізняються від загальних принципів тлумачення, закріплених у ст. 31–33 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року. У зв'язку із цим її стали називати «живим договором» [234, с. 13].

Практика ЄСПЛ обумовлює гнучкість механізму кримінального процесуального регулювання, швидке адаптування останнього до сучасних правових цінностей суспільства й держави. Рішення ЄСПЛ спрямовують кримінальні процесуальні засоби на забезпечення конвенційних і конституційних прав, свобод, законних інтересів людини в перебігу кримінального провадження. Тому дослідження рішень ЄСПЛ у механізмі кримінального процесуального регулювання є актуальним питанням [121, с. 103]. Слід зважати на те, що тактика СРД має враховувати практику ЄСПЛ і визначати зміст криміналістичних засобів, методів, прийомів, рекомендацій.

Для подальшого дослідження поглядів учених щодо тлумачення практики ЄСПЛ, її значення в українському законодавстві потрібно з'ясувати статус ЄСПЛ і види його юрисдикційної діяльності. Учені І. В. Караман і В. В. Козіна зауважують, що ЄСПЛ – «судовий орган Ради Європи, створений для забезпечення дотримання державами-членами Ради Європи їхніх зобов'язань за Європейською конвенцією з прав людини та протоколами до неї. Основне завдання ЄСПЛ – тлумачення та застосування Європейської конвенції з прав людини та протоколів до неї» [67, с. 18]. Згодом тлумачення цього терміна розширив В. М. Тertiшник, який

зазначив, що ЄСПЛ – це *загальноєвропейський судовий орган*, до компетенції якого, відповідно до Конвенції та протоколів до неї, належить розгляд

спорів у правовідносинах між громадянами й державами з метою забезпечення верховенства права та захисту прав і свобод людини. Міждержавний, *загальноєвропейський судовий орган*, у юрисдикції якого є встановлення справедливих компенсацій, суд, рішення якого отримують обов'язковий та прецедентний характер для держав – учасниць Конвенції, є джерелом права на території держави Україна та виконують важливу роль для врегулювання юридичних прогалин, тлумачення і вдосконалення національного законодавства [237, с. 1–2].

На нашу думку, це визначення потребує вдосконалення та узгодження з нормами Конвенції 1950 року, оскільки:

– по-перше, ЄСПЛ розглядає спори не тільки в правовідносинах між громадянами й державами, до його компетенції належить розгляд спорів у правовідносинах між особами (групами осіб) і державами, неурядовими організаціями та державами, між самими державами, що є учасниками Конвенції, а також спори щодо визнання власної юрисдикції. Таке твердження відповідає вимогам ст. 32, 33 та 34 Конвенції. Тому запропонований автором контекст у визначенні не тільки нівелює кількість суб'єктів на звернення до ЄСПЛ відповідно до згаданих норм Конвенції, а й зводить до того, що тільки громадяни можуть подати індивідуальну заяву у випадку порушення своїх конвенційних прав щодо своєї країни громадянства, проте це не так. Згідно зі ст. 34 Конвенції, можна стверджувати, що відповідні заяви можуть бути подані незалежно від того, громадянство якої держави мають потерпілі (навіть якщо вони є особами без громадянства, біженцями чи громадянами держави-відповідача);

– по-друге, компетенція ЄСПЛ спрямована не тільки на розгляд спорів, а й на всі питання та застосування Конвенції, протоколів до неї, що передбачені власне Конвенцією (ст. 32). Наприклад, це й розгляд консультативних висновків з правових питань, які стосуються тлумачення Конвенції та протоколів до неї (ст. 47–49); надання роз'яснення щодо остаточного рішення у випадку ускладнення проблемою його тлумачення (ч. 3 ст. 46 Конвенції) тощо.

На підставі здійснених досліджень підсумуємо, що ЄСПЛ – це загальноєвропейський судовий орган, який поширює свою юрисдикцію на питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї у випадках порушення прав та свобод людини, що передбачені Конвенцією і протоколами до неї, за зверненням суб'єктів, визначених у цьому міжнародному договорі, а також вирішення інших питань, передбачених Конвенцією, з метою забезпечення верховенства права та захисту прав і свобод людини, рішення якого у передбачених Конвенцією випадках отримують обов'язковий та прецедентний характер для держав – учасниць Конвенції.

У межах компетенції ЄСПЛ І. Г. Галкін виокремив такі юрисдикційні повноваження:

1) *предметна юрисдикція (ratione materiae)*. Предметна юрисдикція Суду здійснює захист тільки тих прав, які зазначені в Конвенції та її протоколах. Суд не приймає до розгляду будь-яку скаргу щодо порушених прав, які явно чи по суті не належать до Конвенції, навіть коли такі права гарантовані іншими міжнародними договорами. Наприклад, розгляд заяв про порушення таких прав, як право на самовизначення, право на доступ до державної служби або захист більшості економічних і соціальних прав, залишається поза компетенцією Суду;

2) *територіальна юрисдикція (ratione loci)*. Територіальна юрисдикція Суду в контексті положень ст. 1 Конвенції тісно пов'язана з їхньою територією, але не завжди обмежується суто цією територією. Також згідно з нормами міжнародного права до території держави належать і ті об'єкти, які прирівнюються до території держави. А тому під юрисдикцію держави підпадають дії посадових осіб держави на території іншої держави;

3) *юрисдикція в часі (ratione temporis)*. Юрисдикція Суду в часі починає діяти, тобто породжувати права й обов'язки для держав-учасниць, з моменту набуття чинності, а для держав, що приєдналися, – з моменту набуття чинності для кожної держави, яка приєдналася;

4) *юрисдикція за колом суб'єктів (ratione personae)*. Юрисдикція Суду за колом суб'єктів визначається згідно з положеннями ст. 33 та 34 Конвенції, а саме:

розглядає заяви проти будь-якої держави-учасниці, які подані іншими державами-учасницями чи будь-якими особами, недержавними організаціями або групами осіб, що відносять себе до категорії потерпілих, викладених у Конвенції чи в її протоколах [28, с. 286–287].

Тобто цей вид юрисдикції охоплює процедуру тлумачення та застосування Конвенції і протоколів до неї (ст. 32 Конвенції).

Аналізуючи норми Конвенції та протоколи до неї, ми дійшли висновку, що до цієї групи можна віднести і *юрисдикцію консультативно-процедурних питань ЄСПЛ*, які стосуються випадків: вирішення спору щодо юрисдикції Суду, де Суд самостійно вирішує це питання (ч. 2 ст. 32 Конвенції); направлення Комітетом міністрів Ради Європи звернення до Суду з метою надання відповідного роз'яснення, якщо вважає, що нагляд за виконанням остаточного рішення ускладнений проблемою його тлумачення (ч. 3 ст. 46 Конвенції); розгляду звернення Комітету міністрів Ради Європи з питань додержання Високими Договірними Сторонами свого зобов'язання щодо виконання остаточних рішень Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами (ч. 4 і 5 ст. 46 Конвенції); надання консультативних висновків з правових питань за запитом Комітету міністрів Ради Європи, які стосуються тлумачення Конвенції та протоколів до неї (ст. 47–49 Конвенції).

Отже, інститут практики ЄСПЛ у кримінальному судочинстві є порівняно новим, проте вже достатньо сформованим, його ефективно використовують у процесі правозастосування, зокрема під час кримінального провадження та проведення СРД.

1.2. Стан наукових досліджень проблем тактики проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики Європейського суду з прав людини

Передусім слід зауважити, що значна частина наукових досліджень присвячена тлумаченню поняття «слідчі дії», адже цю проблематику

опрацьовували раніше, до прийняття чинного кримінального процесуального законодавства. Нині вчені досліджують поняття «слідчі (розшукові) дії». Розглянемо це питання детальніше.

Деякі науковці тлумачать слідчі дії як усі передбачені кримінально-процесуальним законом дії слідчого, виконувані в кримінальній справі, яка знаходиться в його провадженні (це широке значення) [122, с. 58–59; 180, с. 244; 115, с. 147–148]. На підставі здійсненого аналізу можемо стверджувати, що все ж таки більшість науковців використовує термін «слідча дія» у вузькому значенні, вважаючи, що будь-яка слідча дія є процесуальною, однак не кожна процесуальна дія є слідчою. Деякі автори вважають слідчими ті процесуальні дії, за допомогою яких виявляють, закріплюють і перевіряють докази [56, с. 108].

Слідчі дії, вважає Л. М. Лобойко, – це «пізнавальні процесуальні дії, притаманні, в основному, для стадії досудового слідства, і призначені для пошуку, виявлення, фіксації та перевірки фактичних даних у кримінальній справі» [118, с. 190].

На думку С. М. Стахівського, слідчі дії є частиною процесуальних дій, що спрямовані на збирання та перевірку доказів у кримінальній справі й відрізняються від решти дій слідчого силою процесуального примусу [227, с. 7].

Учені Ю. М. Черноус, В. С. Кузьмічов трактують слідчі дії як окремий вид процесуальних дій, що проводять з метою збирання, дослідження, оцінки й використання доказів уповноваженими службовими особами відповідно до вимог кримінально-процесуального законодавства в процесі розслідування злочинів [111, с. 215; 108].

У межах проведеного дослідження О. А. Струць підсумовує, що слідчі дії можна визначити як процесуальні дії, які провадять уповноважені на те суб'єкти за наявності певних підстав та у визначеному законом порядку з метою збирання і перевірки доказів у кримінальній справі [229, с. 22].

На переконання А. П. Гагаловської, слідчі дії – регламентовані кримінально-процесуальним законом процесуальні дії з формування та перевірки доказів, які проводять уповноважені на те особи з метою встановлення і доказування

фактичних обставин, які мають значення для кримінальної справи, характеризуються детальною процедурою проведення й оформлення, забезпечені кримінально-процесуальним примусом [27, с. 40].

Слідчі дії М. А. Погорецький розглядає як заходи, що охоплюють сукупність пошуково-пізнавальних і посвідчувальних прийомів, які проводить уповноважений кримінальним процесуальним законом суб'єкт у визначеному для кожного з них порядку з метою виявлення та закріплення фактичних даних і відомостей про їх джерела для отримання доказів у кримінальному провадженні та їх перевірки [147, с. 393].

Учені І. В. Басиста, В. І. Галаган, Ж. В. Удовенко обстоювали визнання на той час у юридичній літературі підхід, за яким слідчі дії – це регламентовані нормами кримінально-процесуального права та здійснювані в межах кримінального судочинства уповноваженою на те особою, а також забезпечувані заходами державного примусу й супроводжувані необхідним документуванням процесуальні дії, які становлять комплекс пізнавально-засвідчувальних операцій, спрямованих на отримання, дослідження та перевірку доказів. Будь-яка слідча дія передбачена і врегульована у КПК, а отже, є процесуальною дією [8, с. 155].

Розглянемо дефініцію «слідчі (розшукові) дії». Оскільки викладені вище погляди вчених щодо визначення терміна «слідчі дії» охоплювали склади «пошук фактичних даних» чи «пошуково-пізнавальні прийоми» і зміст цих понять надавав підстави вважати, що «слідчі дії» спрямовані на пошук доказів чи фактичних даних, які надалі можуть бути доказами, а також у новому терміні «слідчі (розшукові) дії» слово «розшук» застосовують у дужках, постала необхідність з'ясувати тлумачення термінів «пошук» і «розшук», що не є синонімами.

Згідно з визначенням, яке пропонує Новий тлумачний словник сучасної української мови, «пошук – сукупність дій, операцій, заходів і процедур, метою яких є знаходження чого-небудь», а «розшук – 1. Дії, спрямовані на знайдення, виявлення кого- або чого-небудь... 2. Система слідчих та оперативних заходів щодо виявлення злочинця, того, що зник, викраденого майна тощо» [137, с. 515, 577].

У нашому випадку слово «розшукові» стоїть у дужках, які стосуються поняття загалом. Згідно з дефініцією Великого енциклопедичного словника, дужки – парний розділовий знак, що складається з двох вертикальних меж (круглих, квадратних, або прямих, фігурних, або парантезів), використовується для виділення слів, частин пропозиції або пропозицій, що містять додаткові відомості й пояснення до основної частини тексту [21, с. 768].

Отже, слово «розшукові» містить додаткові відомості й надає пояснення до сукупного терміна «слідчі (розшукові) дії». Також поділяємо позицію законодавця, який закріпив у дужках цього поняття саме «розшук», адже, формулюючи визначення «слідчі (розшукові) дії», ми можемо стверджувати, що вони спрямовані не тільки на пошук, а й на розшук. Наприклад, проводячи слідчу (розшукову) дію обшук, ми виявляємо в будинку розшукуваних осіб, незаконно утриманих осіб або осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, тощо. У такому випадку не може йтися про пошук «чого-небудь» – особи, адже це граматично неправильно, а розшук передбачає «виявлення кого- або чого-небудь».

На підставі викладеного не цілком обґрунтованою видається позиція тих учених, які переконані, що: 1) застосування словосполучення «слідчі (розшукові) дії» є доволі дискусійним, оскільки слідчі дії та розшукові заходи за своїм змістом, характером, метою і завданнями є різними процесуальними засобами, а тому ототожнювати їх, ставити між ними знак рівності некоректно, навіть якщо вони отримали однакове значення у формуванні доказової бази [57, с. 23]; 2) у контексті поняття «слідчі (розшукові) дії» потрібно розуміти, що якщо уповноважені КПК України слідчі, прокурори й інші особи можуть виконувати СРД, то виникає суперечність із Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», який дозволяє проводити розшукові дії лише оперативним підрозділам, визначеним законом [189, с. 257]; 3) «ініціатором проведення майже у всіх випадках виступає слідчий, тому й не дивно, що вони називаються слідчими... Кримінальним процесуальним кодексом, а саме ст. 41, передбачено можливість співробітникам оперативного підрозділу користуватися повноваженнями

слідчого. У зв'язку з цим, у назві, поряд із слідчими, з'являється доповнення у вигляді розшукових дій» [253, с. 4].

У Науково-практичному коментарі КПК України 2012 року зазначено, що СРД слід тлумачити як передбачений КПК захід, який застосовують компетентні особи для збирання, дослідження, оцінки та використання доказів під час конкретного кримінального провадження. Вони мають пізнавальний і водночас процесуальний характер і розшукову спрямованість, сутність якої полягає в намаганні процесуальної особи розшукати й у належний спосіб зафіксувати у відповідних процесуальних джерелах фактичні дані, що мають значення для кримінального провадження. Важливою метою СРД є перевірка раніше отриманих у цьому кримінальному провадженні доказів або інших встановлених фактів. Усі інші дії слідчого, що безпосередньо не пов'язані з отриманням (збиранням), дослідженням і перевіркою доказової інформації, позначають терміном «процесуальні» або «інші» дії слідчого. Як збірне кримінальне процесуальне поняття слідча (розшукова) дія – це система кримінальних процесуальних правил й умов, що здійснює уповноважена на те особа в конкретному кримінальному провадженні з метою виявлення, вилучення, дослідження та фіксації доказів. Складений за результатами СРД протокол з додатками до нього є документом, що розглядають як окреме джерело доказів [104, с. 482].

Сутність будь-якої СРД у системі засобів збирання, дослідження, оцінки й використання доказів під час кримінально-процесуальної діяльності зумовлена насамперед її тактичними можливостями забезпечення пізнавальних процесів та отримання доказової інформації. Тому вибір процесуальною особою певної СРД або негласної слідчої (розшукової) дії (НСРД) залежить від встановленого джерела інформації та різновиду відображення слідів, що мають чи можуть мати доказове значення [256, с. 4].

Слідчі (розшукові) дії, зазначила Ю. В. Терещенко, мають подвійну сутність. З одного боку, це кримінально-процесуальна форма (підстави, порядок їх проведення та оформлення); з іншого – криміналістичний (тактичний) зміст дії, її спрямованість на збирання доказів. Тому слід зважати на це, оскільки надання

переваги одному з аспектів СРД може поставити під сумнів отримані під час проведення їх результати. Авторка пояснила це на такому прикладі: «Захопившись проведенням допиту і реалізацією тактичних прийомів отримання правдивих показань, слідчий, виконавши вимоги КПК України щодо роз'яснення особі її прав і обов'язків, залишив на потім і забув отримати відповідні підписи допитуваного. Порушення процесуальної форми робить надалі неможливим використання як доказів отриманих показань. Або слідчий надто захопившись виконанням вимог КПК України, не приділив достатнього часу власне проведенню (тактиці) слідчої (розшукової) дії, не отримавши показань, які можна було б використати як докази. В результаті є належно складений протокол, а його цінність як джерела доказів відсутня» [234, с. 116].

На підставі аналізу національного й іноземного законодавства В. П. Сердюк визначив, що СРД – це різновид процесуальних дій досудового розслідування, спрямованих на здійснення уповноваженою особою встановлених прав й обов'язків, спрямованих на отримання або перевірку фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню [189, с. 258].

Досліджуючи СРД як засоби отримання доказів у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, Д. Б. Сергєєва та О. С. Старенький дійшли висновку, що СРД як засоби отримання доказів у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх – це заходи, що охоплюють сукупність пошуково-пізнавальних, розшукових і посвідчувальних прийомів, їх проводить спеціально уповноважений кримінальним процесуальним законом суб'єкт у визначеному для кожного з них порядку з метою виявлення та закріплення фактичних даних і відомостей про їх джерела для отримання доказів у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх [188, с. 87].

Слідчі (розшукові) та процесуальні дії є найефективнішим інструментом доказування на досудовому розслідуванні, способом отримання (збирання) та перевірки доказів, що має активний пошуковий характер для встановлення обставин, які важливі для кримінального провадження, а отже, і виконання завдань кримінального провадження [168, с. 60].

Слідчі (розшукові) дії, засвідчив С. Ю. Карпушин, можуть бути визначені як частина процесуальних дій, що проводять уповноважені на те суб'єкти (прокурор, слідчий та інші), спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні, відомості про факт і методи проведення яких у випадках, передбачених законом, не підлягають розголошенню (НСРД) [68, с. 114].

На думку Ю. В. Терещенко, СРД ґрунтуються на окремих методах пізнання – це насамперед безпосереднє та особисте сприйняття слідчим обстановки місця події, наданих під час допиту відомостей, опитування, пошук, порівняння, дослідження, які супроводжуються закріпленням (фіксацією) одержаної інформації чи висновків дослідження у відповідних процесуальних документах [234, с. 115].

На переконання М. Я. Никоненка, слідчими діями необхідно вважати регламентовані кримінальним процесуальним законом процесуальні дії, які здійснює уповноважена особа, що є сукупністю пошукових пізнавальних і засвідчувальних операцій, спрямованих на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [102, с. 223].

Крім цього, слід визначити і пропоновані в науці ознаки СРД.

Зокрема, В. П. Сердюк визначає такі ознаки СРД: а) вони є видом процесуальних дій досудового розслідування у формі дізнання або досудового слідства; б) їх проводять визначені законом особи (слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, який здійснює процесуальне керівництво); в) уповноважені особи здійснюють лише ті свої права й обов'язки, які визначені законом; г) вони спрямовані на отримання або перевірку фактичних даних (доказів), які мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню [108, с. 258].

Водночас Ю. В. Терещенко зауважує, що до обов'язкових ознак СРД, які відрізняють їх від «інших процесуальних дій», належать: 1) їхній чітко виражений пізнавальний характер і спрямованість; 2) проведення їх на стадії досудового розслідування та під час розслідування за нововиявленими обставинами;

3) процесуальна їх регламентація, яка визначає порядок виявлення, дослідження, фіксації та вилучення доказів (ч. 1 ст. 223 КПК України) [234, с. 115].

Позиція Ю. В. Терещенко видається не цілком обґрунтованою в таких аспектах:

а) по-перше, СРД справді проводять на етапі досудового розслідування, водночас їх можуть проводити за нововиявленими обставинами, а також ст. 333 КПК України визначає, що «у разі, якщо під час судового розгляду виникне необхідність у встановленні обставин або перевірці обставин, які мають істотне значення для кримінального провадження, і вони не можуть бути встановлені або перевірені іншим шляхом, суд за клопотанням сторони кримінального провадження має право доручити органу досудового розслідування провести певні слідчі (розшукові) дії» [103]. Наприклад, може бути ситуація, коли суд вважає, що проведене досудове розслідування в конкретному кримінальному провадженні не було повним, не було здійснено певні СРД, які могли б дати більше інформації про вчинення чи невчинення кримінального правопорушення, тому надає судові доручення на їх виконання прокурору чи органам досудового розслідування;

б) по-друге, СРД спрямовані не тільки на виявлення, дослідження, фіксацію та вилучення доказів, а й, згідно з ч. 1 ст. 223 КПК України, на «отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні» [103].

Наявна й інша позиція щодо ознак СРД, до найважливіших із них належать: «спрямованість на збирання і перевірку доказів, спеціальний порядок прийняття рішень про їх провадження, здійснення лише уповноваженими суб'єктами, можливість застосування процесуального та інших видів примусу» [102, с. 51].

На наш погляд, недоречно визначати ознаку СРД «спеціальний порядок прийняття рішень про їх провадження» як одну з найважливіших і загалом як специфічну їхню ознаку. Зазначене зумовлено тим, що всі процесуальні дії КПК України ґрунтуються на загальній системі кримінального провадження. Відповідно до КПК України, прийняти рішення про проведення СРД може як слідчий (самостійно), прокурор (самостійно), суд (за клопотанням сторони кримінального

провадження), слідчий за погодженням із прокурором, слідчий за погодженням із прокурором і за рішенням суду. Наприклад, слідчий самостійно уповноважений прийняти рішення про проведення допиту потерпілого, свідка, підозрюваного, а щодо проведення обшуку слідчий зобов'язаний подати клопотання до слідчого судді за погодженням прокурора. Такий порядок прийняття рішень визначено в КПК України і щодо заходів забезпечення кримінального провадження. Наприклад, для виклику учасників кримінального провадження щодо участі їх у СРД слідчий, дізнавач, прокурор уповноважені викликати їх самостійно, а надання тимчасового доступу до речей чи документів здійснюють на підставі ухвали слідчого судді шляхом попереднього надання йому на розгляд клопотання слідчого, погодженого прокурором.

Тому «спеціальний порядок прийняття рішень про провадження СРД» можна розглядати як специфічну ознаку СРД тільки щодо інших процесуальних заходів, не пов'язаних із кримінальним провадженням (цивільне, господарське, адміністративне, трудове провадження тощо).

На підставі розглянутих позицій вчених і здійсненого аналізу можна визначити такі ознаки СРД:

1) вони є видом процесуальних дій досудового розслідування у формі дізнання або досудового розслідування, оскільки їх здійснюють у межах кримінального провадження;

2) такі процесуальні дії проводять визначені законом уповноважені особи (слідчий (ст. 40 КПК України); дізнавач (ст. 40-1 КПК України); керівник органу досудового розслідування (ст. 39 КПК України); керівник органу дізнання (п. 5 ч. 2 ст. 39-1 КПК України); прокурор (ст. 36 КПК України); детектив (ст. 38 та 41 КПК України); оперативні підрозділи за письмовим дорученням слідчого, прокурора (ст. 41 КПК України));

3) уповноважені особи на проведення СРД здійснюють їх у чітко визначеному законодавством України порядку. Відповідно до ч. 2 ст. 19 Конституції України, «органи державної влади та органи місцевого

самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [85];

4) чітко виражений пізнавальний характер. Це означає, що пізнавальна діяльність уповноваженої особи на проведення СРД спрямована на: а) виконання завдань кримінального провадження (у широкому значенні); б) реалізацію завдань, які передбачені конкретною СРД (у вузькому значенні);

5) проводять на стадії досудового розслідування та за обставин, передбачених у ст. 333 КПК України;

6) можливість застосування процесуального й інших видів примусу. Наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 241 КПК України, якщо особа відмовляється добровільно пройти освідування, то її можуть піддавати процесуальному примусу, або за ухвалою слідчого судді, суду може бути здійснено примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи (ч. 3 ст. 242 КПК України) тощо;

7) СРД здійснюються у межах конкретного кримінального провадження;

8) чіткий рівень регламентації та формалізованості. Це означає, що кожна СРД передбачена КПК України, а також порядок і результати її проведення фіксують у протоколах та/або на носіях інформації за допомогою технічних засобів (п. 1 та 2 ч. 1 ст. 103 КПК України);

9) СРД спрямовані на:

– отримання (збирання) доказів. Відповідно до визначення, запропонованого у Великому тлумачному словнику сучасної української мови, термін «отримання – це те саме, що одержувати», а «одержувати – це 1. Брати, приймати те, що надсилається, надається, вручається і т. ін.; ... // Діставати дозвіл на користування чим-небудь. 2. Приймати для виконання. 3. Здобувати, діставати що-небудь певними зусиллями, якимись діями і т. ін. ...». Термін «збирання – це 1. Скласти що-небудь, брати з собою. // в що, на що. Поміщати куди-небудь те, що складається з кількох чи багатьох предметів... 7. Брати що-небудь з різних місць, від різних осіб і т. ін. // Виявляючи яким-небудь способом, записувати або запам'ятовувати певні відомості, матеріали. // Одержувати певну кількість чого-небудь. 8. Відбирати

потрібні предмети з-поміж інших // ... Зосереджувати увагу на певних фактах, ознаках, рисах чого-небудь» [21, с. 690, с. 659, с. 347].

Отже, отримання (збирання) доказів охоплює початковий етап проведення СРД, до якого належать такі дії: виявлення, вилучення, фіксація та збереження доказів. На думку С. Ю. Карпушина, і процесуалісти, і криміналісти вважають, що збирання доказів під час проведення СРД починається з виконання пошукових операцій. Їх сутність полягає в пошуку та виявленні слідів злочину, речових доказів тощо, здійснюваному на підставі складної розумової діяльності – моделювання події злочину з метою визначення місць можливого знаходження доказів чи визначення кола осіб, у показаннях яких вони можуть міститися. Потім для їх виявлення застосовують процесуальні, організаційні, техніко-криміналістичні, тактичні засоби, методи і прийоми [69, с. 31];

– перевірку вже отриманих доказів, що є другим етапом у проведенні СРД. Термін «перевірка – це 1. З'ясувати правильність, точність чого-небудь. // Переглядаючи, виправляти помилки, усувати недоробки і т. ін. 2. Переконуватися в наявності або відсутності кого-, чого-небудь. // Переглядаючи по черзі, встановлювати кількість або наявність чого-небудь. 3. Випробовувати, розпитувати і т. ін. когось із метою з'ясування яких-небудь якостей, властивостей, знань і т. ін. // Оглядаючи, досліджуючи і т. ін. щось, з'ясувати що-небудь, пересвідчуватися в чомусь. // *за ким – чим, на кому – чому*. Порівнюючи з ким-, чим-небудь, з'ясувати щось, пересвідчуватися в чомусь. // Переконуватися в правильності, запроваджуючи в життя, практику. // Встановлювати правду, вірогідність і т. ін. чого-небудь; пересвідчуватися в чомусь, користуючись власним досвідом, спостереженнями. Перевіряти *на що* – робити аналіз для виявлення наявності якого-небудь складника, елемента і т. ін. або з'ясування якостей чогось» [21, с. 718].

На підставі викладеного можна дійти висновку, що етап перевірки вже отриманих доказів охоплює дослідження та оцінку доказів.

Термін «досліджувати – це 1. Піддавати що-небудь ретельному науковому розгляду з метою пізнання, вияснення чогось. 2. Ретельно обстежувати кого-, що-

небудь, уважно знайомитися з чим-небудь для встановлення чогось» [21, с. 242]. Дослідження доказів, зазначає Ю. М. Черноус, – це пізнання суб'єктом доказування їхнього змісту щодо дотримання вимог достовірності, належності, допустимості й достатності [263, с. 19].

Достовірність передбачає істинність доказу та його джерела, що правильно й адекватно відображають матеріальні та нематеріальні сліди злочину. Належністю вважають зв'язок доказу з предметом доказування та обставинами справи, що мають значення для кримінального провадження. Допустимість доказу визначає законність, правомірність використання доказу та його джерела для встановлення фактичних обставин кримінального провадження. Доказ вважають достатнім за умови, коли він сам чи в сукупності з іншими доказами надає можливість встановити передбачені законом обставини на тому рівні знання про них, що необхідний для прийняття подальшого рішення [69, с. 31].

Термін «оцінка – це ... 3. Думка, міркування про якість, характер, значення і т. ін. кого-, чого-небудь...»[21, с. 693].

Вважаємо, що в контексті визначення поняття СРД «перевірка вже отриманих доказів», поняття «оцінка» потрібно тлумачити як припущення, що висуває уповноважена особа на проведення СРД, завдяки внутрішньому переконанню, шляхом проведення розумових операцій щодо когось або чогось. Своєю чергою дослідження передують оцінці, завдяки йому в більшості випадків отримують точні результати, оскільки його проводять особи зі спеціальними знаннями відповідно до встановленої методики (наприклад, проведення експертиз);

– використання доказів. Термін «використовувати» означає «застосовувати, вживати що-небудь з користю, користуватися чимось» [21, с. 137]. На думку Ю. М. Черноус, підсумковим завданням СРД є використання доказів, тобто безпосереднє їх залучення для підтвердження чи спростування певного факту шляхом розумової, операційної (діяльнісної), психологічної активності суб'єкта розслідування [263, с. 20–21].

Слушною є думка С. Ю. Карпушина, що використання доказів не вичерпується доказуванням-обґрунтуванням, адже це поняття є ширшим. Воно охоплює такі дії, як пред'явлення доказів під час допитів, проведення повторних СРД [69, с. 33], проведення таких СРД, оперування доказами та їх оцінка під час формування підозри й обвинувального акта тощо.

Тому ми поділяємо позиції вчених, за якими діяльність з використання доказів передбачає: висунення та обґрунтування слідчим версій; прийняття процесуальних і організаційно-тактичних рішень; перевірку версій та іншої інформації; отримання нової інформації; моделювання; використання інформації для подолання протидії розслідуванню тощо [263, с. 22].

Отже, окресливши суттєві ознаки СРД, сформулюємо авторське визначення досліджуваного поняття.

Слідчі (розшукові) дії – це частина процесуальних дій, що проводять уповноважені суб'єкти у визначеному законом порядку на етапі досудового розслідування та у виняткових випадках під час судового розгляду, спрямовані на отримання (збирання) і перевірку доказів, а також використання їх у конкретному кримінальному провадженні, відомості про факт і методи проведення яких у випадках, передбачених законом, не підлягають розголошенню (НСРД), потребують обов'язкової фіксації та у визначених законом випадках надають можливість застосовувати заходи процесуального примусу.

Важливою складовою кримінального процесуального законодавства, на підставі якого проводять СРД, є практика ЄСПЛ [33, с. 142–145]. Також практика ЄСПЛ є джерелом розвитку криміналістичної тактики, про що буде йтися далі за змістом дисертації.

Термін «тактика» (гр. *taktica* – майстерність побудови війська) запозичено із військової сфери, де її визначають як складову воєнного мистецтва, що охоплює теорію і практику підготовки та ведення бою; способи й прийоми, обрані для ведення бою [194, с. 497].

Загалом тактику визначають як уміння переграти противника шляхом маскуванню своєї мети [182, с. 8].

Згідно з визначенням, що міститься в підручнику «Криміналістика», підготовленому колективом авторів Національної академії внутрішніх справ, криміналістична тактика – це розділ науки криміналістики, що охоплює систему наукових положень і розроблених на їх підставі практичних рекомендацій з організації та планування досудового розслідування та судового розгляду, визначення оптимальної лінії поведінки осіб, які здійснюють кримінальне провадження, прийомів проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих на встановлення обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, збирання та оцінку доказів. Тактика СРД містить весь типовий тактичний комплекс їх реалізації [93, с. 374, 377]. Отже, *тактика СРД – це система наукових положень і розроблених на їх підставі практичних рекомендацій з організації, планування та доцільності застосування окремих СРД, визначення оптимальної лінії поведінки осіб, які проводять окремі СРД, а також прийоми проведення таких процесуальних дій, спрямованих на встановлення обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, отримання (збирання) доказів і перевірку вже отриманих доказів.* Тому криміналістична тактика охоплює «тактику проведення СРД».

Стосовно елементу криміналістичної тактики – «організації розслідування» – у тлумачному словнику сучасної української мови визначено, що: «організація – 1. Створення чогось із залученням інших людей. 2. Об'єднання людей, суспільних груп, держав на базі спільних інтересів, мети... 4. Особливості будови чого-небудь; структура» [137, с. 448–449].

Організація розслідування в криміналістиці – це узгоджені та врегульовані дії суб'єктів досудового розслідування і органів та осіб, що взаємодіють, для ефективного розслідування й попередження кримінальних правопорушень. Вона є розумовою, інтелектуально-вольовою діяльністю суб'єктів розслідування [99, с. 315].

Організувати будь-яку діяльність, зокрема розслідування кримінального провадження, означає належно підготувати її, налагодити, визначити засоби й методи, упорядкувати та спланувати [17, с. 15].

У криміналістичній науці виокремлюють декілька рівнів організації розслідування від загального до окремого. У нашій роботі ми розглядатимемо тактичний рівень організації, тобто проведення окремих СРД.

Тактичні аспекти розслідування відображають загальні підходи до розв'язання завдань розслідування, прийняття тактичних рішень і визначення своєчасності проведення СРД, оцінки необхідності здійснення запланованих заходів з урахуванням пов'язаного із цим тактичного ризику, рішення про пред'явлення доказів (з подальшою деталізацією прийомів пред'явлення), визначення обсягу й характеру інформації в разі звернення за допомогою в розшуку до населення і засобів масової інформації, встановлення мети й переліку дій під час планування та проведення тактичних операцій [9, с. 222]. Це і є «тактичним рівнем організації розслідування» [12, с. 13–14].

Тактика охоплює прийоми, спрямовані на подолання протидії розслідуванню кримінальних правопорушень, і має ситуативний характер. Її зміст полягає в необхідності переграти противника, опонента шляхом використання певних прийомів, що ґрунтуються на знанні психології людини та вмінні визначити найвразливіше місце супротивника. Водночас тактика слідчого має межі допустимості, аби не допустити приниження честі й гідності, а також фізичного та психічного насильства над особою [262, с. 115]. Тому, крім урахування положень кримінального процесуального законодавства, а саме відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана ВРУ, КПК України й інших законів України [103], необхідно керуватися практикою ЄСПЛ.

Тактика під час проведення СРД – це вибір і використання різних засобів, способів та прийомів досягнення необхідного результату задля виконання завдань кримінального провадження.

Тактика СРД досліджує насамперед умови, ситуації, які виникають під час безпосереднього їх проведення. На підставі отриманого матеріалу розробляють тактичні прийоми, тактичні комбінації, тактичні операції, криміналістичні

рекомендації, а також науково обґрунтовані критерії їх класифікації та систематизації [262, с. 212-213].

Тактика СРД залежить від низки чинників: виду СРД, процесуального статусу залучених осіб, слідчої ситуації на певному етапі розслідування, підготовчих дій слідчого тощо [262, с. 211]. Дослідження питань тактики СРД повсякчас привертає пильну увагу теоретиків і практиків. Однак нині питання розроблення тактики проведення СРД у контексті практики ЄСПЛ залишається поза увагою криміналістів. Окремі статті щодо відповідності тактики СРД міжнародним і європейським демократичним стандартам підготували Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітько, М. В. Шепітько.

Тактика СРД спрямована на найраціональніший шлях одержання доказової інформації в кримінальному провадженні, відповідно до умов слідчої ситуації та завдань, спрямованих на її вирішення [262, с. 213].

Тактика СРД формувалася одночасно з удосконаленням процесуального інституту СРД, завдання тактики полягають переважно в забезпеченні ефективного проведення СРД згідно з криміналістичними рекомендаціями.

Розглянемо теоретико-методологічні засади й стан наукових досліджень практики ЄСПЛ.

Найбільшу кількість дисертаційних досліджень підготовлено за напрямом міжнародного права. У цій галузі права передусім з'ясовували питання сутності діяльності ЄСПЛ і впливу його прецедентних рішень на правові системи держав.

2002 року Д. М. Супрун захистив дисертаційну роботу «Організаційно-правові засади та юрисдикційні основи діяльності Європейського суду з прав людини». Автор доводить, що визнання нормативного характеру юриспруденції ЄСПЛ є, з одного боку, необхідною умовою існування європейської системи захисту прав людини, а з іншого – важливим чинником розвитку сучасного міжнародного права [232, с. 16].

Дослідження ролі контрольного механізму Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у процесі реалізації її норм здійснив 2003 року К. В. Андріанов. Він зауважив, що українському законодавству бракує чіткості в

питанні виконання рішень ЄСПЛ, і така ситуація може призвести до певних ускладнень у процесі застосування Конвенції в Україні. Ефективність реалізації Конвенції в Україні залежатиме, зокрема, від того, наскільки конкретний результат дії міжнародного контрольного механізму (рішення Суду) реалізовується в середині держави, наскільки чітким й ефективним є національний механізм його виконання [4, с. 9].

У дисертаційному дослідженні «Ефективність міжнародно-правових засобів забезпечення реалізації Конвенції про захист прав і основних свобод людини» Л. В. Пастухова визначила критерії оцінювання ефективності рішень ЄСПЛ і показники ефективності цих рішень. Зокрема, критеріями оцінювання ефективності рішень ЄСПЛ є їхні безпосередні завдання: 1) відновлення порушених прав людини; 2) усунення перешкод на шляху реалізації людиною своїх прав. Показниками ефективності рішень ЄСПЛ є: 1) рівень відновлення конкретними державами-відповідачами на підставі рішень Суду порушених прав людини; 2) певні зміни в динаміці встановлених Судом порушень конвенційних норм державами-відповідачами [144, с. 8].

На думку В. А. Капустинського, оптимізація національної системи судового й позасудового захисту прав людини забезпечить зменшення кількості заяв громадян проти України в ЄСПЛ. Зазначене може бути досягнуто шляхом створення належного жорсткого механізму контролю за неухильним дотриманням судами України її Конституції, кодексів і законів України, стандартів Ради Європи, максимального використання прецедентної практики Суду, а також підвищення ефективності діяльності національних правозахисних інституцій, що мають на меті забезпечити своїм громадянам належний захист їхніх прав і свобод, гарантованих Конституцією України [65, с. 19–20].

Із цього приводу В. П. Кононенко зауважує, що практика ЄСПЛ є джерелом тлумачення Конвенції 1950 року, а рішення Суду – прецедентами її тлумачення, і саме з огляду на це суди України повинні застосовувати практику ЄСПЛ [82, с. 19].

На думку Е. В. Шишкіної, реалізація норм європейського права є втіленням їх у спосіб дотримання, застосування та виконання. Після цього авторка засвідчила,

що одним із правових інструментаріїв інституцій Ради Європи є рішення ЄСПЛ як оформлення правової позиції щодо приписів Конвенції [268, с. 18], тобто тим самим визнаючи практику ЄСПЛ джерелом права.

Питання дослідження практики ЄСПЛ порушував і А. А. Яковлев. Його дисертація присвячена комплексному дослідженню становлення та розвитку права на вільне володіння своїм майном у загальному міжнародному праві та в праві Ради Європи, особливостям тлумачення цього права ЄСПЛ [277].

Досліджуючи договори Ради Європи в кримінально-правовій сфері та імплементацію їх в Україні, С. В. Войченко аналізує практику ЄСПЛ щодо найпоширеніших порушень відповідних положень Конвенції [25].

Слушною є думка О. В. Базова, що ЄСПЛ під час тлумачення положень Конвенції не виконує правотворчу функцію, оскільки такі повноваження не визначені для нього цим документом. Суд лише інтерпретує положення Конвенції, цілком підпорядковуючи свою правотлумачну діяльність змісту Конвенції [6, с. 18]. Фактично одним із завдань ЄСПЛ є розгляд рішень, прийнятих національними судовими органами, щодо їх відповідності Конвенції та її протоколам, з огляду на свободу їх розсуду [37, с. 21].

У міжнародному праві дослідження практики ЄСПЛ здійснювали такі вчені, як: С. Т. Мішуровська («Міжнародно-правовий захист права на приватне життя (сучасна теорія і практика)», 2011) [131], Н. І. Севостьянова («Звернення до Європейського суду з прав людини як реалізація права на правосуддя», 2011) [186], Е. В. Тітко («Правомірне обмеження свободи вираження поглядів: досвід Європейського суду з прав людини», 2013) [240], В. Є. Селезньов («Уніфікація норм права з прав людини в умовах європейської інтеграції», 2014) [187], Є. В. Попко («Юридична природа актів Ради Європи», 2015) [150], У. С. Коруц («Міжнародно-правовий захист права на справедливий судовий розгляд в практиці Європейського суду з прав людини та правозастосовна практика України», 2015) [88] та ін.

Практику ЄСПЛ аналізували і вчені в галузі теорії та історії держави і права, а також історії політичних та правових учень, зокрема: О. В. Соловйов

(«Застосування Європейської конвенції з прав людини та практики Страсбурзького суду в Україні (загальнотеоретичні аспекти)», 2011); І. Ю. Кретова («Глумачення права: доктрини, розвинуті Європейським судом з прав людини», 2015); С. І. Палешник («Глумачення в судовій практиці: поняття, особливості, види», 2016); Т. І. Дудаш («Праворозуміння: герменевтичне дослідження», 2008); О. М. Руднева («Міжнародні стандарти прав людини та їх роль в розвитку правової системи України: теоретична характеристика», 2011) та ін.

Зосередили увагу на практиці ЄСПЛ і вчені-конституціоналісти, серед яких: М. В. Мазур («Акти органів судової влади як джерело конституційного права України», 2009), І. О. Дір («Захист громадянських прав людини в Україні у рамках Ради Європи», 2010), О. О. Кочура («Європейський суд з прав людини в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод громадян України», 2015) та ін.

Аналізували практику ЄСПЛ і дослідники зі спеціальності 12.00.08, зокрема: Ю. Б. Хім'як («Гармонізація кримінального права України з практикою Європейського суду з прав людини», 2011), О. О. Сорока («Реалізація практики Європейського суду з прав людини у кримінальному праві України», 2015), І. І. Присяжнюк («Кримінальна відповідальність за порушення недоторканності житла або іншого володіння особи в Україні», 2010) та ін.

Долучилися до вивчення цієї проблематики й науковці в галузі адміністративного права та процесу, а також фінансового права: К. О. Клименко («Правозастосування в судовому адміністративному процесі України», 2008), О. Д. Головенко («Публічні фінанси як об'єкт правової охорони», 2011), О. Ю. Кайдаш («Адміністративно-правове забезпечення реалізації рішень Європейського суду з прав людини в Україні», 2016) та ін.

У галузі цивільного, трудового права та соціального забезпечення науковці також розглядали проблеми застосування практики ЄСПЛ, зокрема це: С. П. Матвеева, І. П. Іванець, О. С. Боева, О. М. Ярошенко та ін.

У межах обраної тематики дисертаційної роботи слід акцентувати на дослідженнях зі спеціальності 12.00.09 (кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність).

Зокрема, В. Г. Уваров здійснив комплексне дослідження такої тематики: «Реалізація рішень Європейського суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів у кримінальному процесі України» (2014). Також 2012 року він підготував монографію «Застосування практики ЄСПЛ та норм міжнародно-правових актів в удосконаленні кримінального судочинства України». Саме на підставі аналізу норм Конвенції та практики ЄСПЛ учений дійшов висновку, що «основним завданням кримінального процесу має залишатись встановлення істини, без чого химерними будуть спроби вирішити інші завдання», а також запропонував авторський виклад змісту ст. 2 КПК України [246, с. 50].

У дисертаційному дослідженні О. В. Капліна з'ясувала, що «оскільки норми Конвенції діють у тому вигляді, як вони тлумачаться Судом, у своїх прецедентах останній не тільки тлумачить її норми, але й формулює певні критерії, яким повинно відповідати національне законодавство, тобто ці прецеденти повинні мати законопроектне значення». Після цього продовжила, що: «рішення, винесені проти інших держав, для вітчизняного законодавця та правозастосовника повинні бути рекомендаційними у їх правотворчій і правозастосовній діяльності, оскільки Суд у цих рішеннях не тільки тлумачить Конвенцію, а й формулює певні критерії, яким має відповідати національне законодавство» [64, с. 18, 32–33].

Доцільно зауважити й про результати дослідження, здійсненого Д. В. Кухнюком. Ще в період чинності КПК України 1960 року він пропонував зміни до ст. 16 «Здійснення правосуддя на засадах рівності громадян перед законом і судом» цього правового акта, де вважав за потрібне закріпити таке положення: «Суд, прокурор, слідчий і орган дізнання зобов'язані дотримуватись принципу однакового застосування законодавства України в кримінальному судочинстві та враховувати практику Європейського суду з прав людини» [113, с. 14–15].

Доречно згадати й напрями дисертаційних досліджень українських науковців у межах кримінального процесу. Дефініцію імплементації рішень Європейського

суду з прав людини у кримінальне процесуальне законодавство України та її етапи визначено в дисертаційній роботі С. Ю. Бутенко [19]; комплексне дослідження проблем реалізації принципу презумпції невинуватості в кримінальному процесі України та практиці ЄСПЛ здійснила Г. Ю. Юдківська [271]; виникнення та розвиток інституту угоди про визнання вини у прецедентах Європейського суду з прав людини висвітлено в рукописі П. В. Пушкар [171]; забезпечення стороною захисту дотримання прав та законних інтересів учасників проведення обшуку на підставі практики ЄСПЛ відображено в праці О. Л. Дульського [52].

Однак цілісного, комплексного дослідження практики ЄСПЛ з позицій науки криміналістики не здійснено, немає наукових напрацювань щодо формування правових засад використання практики ЄСПЛ під час кримінального провадження і тактики проведення СРД. У науковій літературі наявні лише окремі публікації з криміналістики, які стосуються проведення СРД і розслідування кримінальних правопорушень згідно з європейськими та міжнародними стандартами.

Отже, досі ще не було здійснено комплексного криміналістичного дослідження тактики проведення СРД у контексті практики ЄСПЛ, що є доволі актуальним на етапі стрімкого розвитку наук криміналістики, кримінального процесу й оперативно-розшукової діяльності й сприятиме розв'язанню низки практичних проблем.

1.3. Правові засади тактики проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики Європейського суду з прав людини

Слідчі (розшукові) дії проводять уповноважені службові особи, дотримуючись кримінального процесуального законодавства України, що охоплює відповідні положення Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана ВРУ, КПК України й інших законів України (ч. 2 ст. 1 КПК України) [103].

Конституція України у ч. 2 ст. 18 передбачає, що «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [85]. Це означає, що тактику СРД необхідно розробляти й застосовувати з огляду на законодавство України, вона не може суперечити його положенням.

Відповідно до ст. 9 Конституції України, «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» [85]. У ч. 2 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року передбачено: «якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору» [162]. На цій підставі можна стверджувати, що під час застосування та звернення будь-яким уповноваженим суб'єктом до норм національного законодавства норми міжнародних договорів, що є чинними на території нашої держави, матимуть пріоритетне значення щодо інших законів України.

Ключовими міжнародними договорами України, які спрямовані на захист прав і свобод людини й мають бути враховані під час проведення СРД, є: Загальна декларація прав людини 1948 року [58], Конвенція 1950 року та протоколи до неї [79], Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року [130], Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання 1984 року [80], Європейська конвенція про запобігання тортурам і нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню 1987 року [55].

Детальніше розглянемо Конвенцію 1950 року. Міжнародний договір забезпечує захист таких важливих прав і свобод людини, як: право на життя (ст. 2); заборона катування (ст. 3); заборона рабства і примусової праці (ст. 4); право на свободу й особисту недоторканність (ст. 5); право на справедливий суд (ст. 6);

жодного покарання без закону (ст. 7); право на повагу до приватного й сімейного життя (ст. 8); свобода думки, совісті та релігії (ст. 9); свобода вираження поглядів (ст. 10); свобода зібрань та об'єднання (ст. 11); право на шлюб (ст. 12); право на ефективний засіб юридичного захисту (ст. 13); заборона дискримінації (ст. 14); відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації (ст. 15); обмеження політичної діяльності іноземців (ст. 16) тощо [79].

Приєднавшись до цієї Конвенції та її протоколів, наша держава визнала юрисдикцію ЄСПЛ.

Згідно з ч. 2 ст. 8 та ч. 5 ст. 9 КПК України, принцип верховенства права в кримінальному провадженні та кримінальне процесуальне законодавство України застосовують з огляду на практику ЄСПЛ [103]. Очевидно, що застосування практики ЄСПЛ у кримінальному провадженні розпочинається зі стадії проведення досудового розслідування. Водночас стадія досудового розслідування є найпершою в системі стадій кримінального провадження, від якої надалі розвиваються інші. Тому важливо з'ясувати значення практики ЄСПЛ не тільки в кримінальному провадженні, а й безпосередньо під час проведення СРД.

Метою створення ЄСПЛ, відповідно до ст. 19 розділу 2 Конвенції, є «забезпечення дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї» [79]. Це означає, що всі держави, які ратифікували Конвенцію, зобов'язані дотримуватися як її приписів, так і норм протоколів до неї, а контроль за цим буде здійснювати ЄСПЛ.

Згідно зі ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року, «суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права» [154]. Тобто можна стверджувати, що національні суди України, розглядаючи конкретну справу, якщо це можливо й доречно, використовують Конвенцію, протоколи до неї та практику ЄСПЛ, посилаючись на них, що виявляється в змісті кінцевого рішення суддів.

Своєю чергою в Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» прямо не передбачено норм, що

надають право використовувати Конвенцію, протоколи до неї та практику ЄСПЛ під час проведення СРД, НСРД, інших процесуальних заходів уповноваженими працівниками правоохоронних органів. Хоча пункт «д» ст. 14 цього Закону визначає, що орган, відповідальний за забезпечення представництва України в ЄСПЛ та координацію виконання його рішень (Орган представництва), надсилає до КМУ пропозиції щодо забезпечення професійної підготовки з питань вивчення Конвенції та практики ЄСПЛ для суддів, прокурорів, адвокатів, працівників правоохоронних органів, імміграційних служб, інших категорій працівників, професійна діяльність яких пов'язана із правозастосуванням, а також із триманням людей в умовах позбавлення свободи [154]. А це означає, що знання Конвенції та практики ЄСПЛ стосується не тільки суддів і прокурорів, які повинні застосовувати їх під час судового розгляду, а й правоохоронних органів та інших органів України, на яких не покладено завдання щодо підтримання обвинувачення в судді, а які здійснюють досудове розслідування та інші заходи з метою профілактики, виявлення, попередження, запобігання та припинення правопорушень [34, с. 148].

Також у ч. 3 ст. 19 розглядуваного Закону закріплено, що «Орган представництва забезпечує постійну та з розумною періодичністю перевірку чинних законів і підзаконних актів на відповідність Конвенції та практиці Суду, передовсім у сферах, що стосуються діяльності правоохоронних органів, кримінального провадження, позбавлення свободи» [154]. Тобто це дає підстави вважати, що правоохоронні органи України можуть застосовувати у своїй діяльності норми Конвенції, протоколи до неї та практику ЄСПЛ [34, с. 148].

Згідно зі ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 року, «правоохоронні органи – органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції» [156].

Відповідно до ч. 2 ст. 8 КПК України, «принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини». Згідно з ч. 1 ст. 9 КПК України, «під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, цього Кодексу, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства» та, відповідно до ч. 5 ст. 9 цього законодавчого акта, «кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини» [103]. Зазначене засвідчує, що всі уповноважені особи правоохоронних органів України під час виконання службових обов'язків у кримінальному провадженні зобов'язані дотримуватися принципу верховенства права та законності. Це означає, що під час проведення СРД уповноважені особи правоохоронних органів зобов'язані керуватися Конвенцією, протоколами до неї та використовувати практику ЄСПЛ [34, с. 149].

У межах дослідження було проведено анкетування слідчих Національної поліції України, прокурорів, слідчих суддів, за результатами якого було встановлено, що 63,2 % слідчих, 96,3 % прокурорів, 100 % слідчих суддів відносять практику ЄСПЛ до джерел кримінального процесуального законодавства (додаток А). Аналіз емпіричних даних засвідчує, що слідчим бракує знань у питаннях практики ЄСПЛ, і ця ситуація потребує виправлення.

Однак досі триває дискусія щодо визначення юридичної сили практики ЄСПЛ.

5 жовтня 2017 року Уповноважений Верховної Ради України з прав людини направив подання до Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення ч. 1 ст. 9 Конституції України. У поданні містилася інформація щодо неоднозначності трактування суддями всіх інстанцій України Конвенції та практики ЄСПЛ. Уповноважений ВРУ просив надати офіційне тлумачення положення ч. 1 ст. 9 Конституції України в контексті двох питань: 1) чи є Конвенція

нормативно-правовим актом вищої юридичної сили відносно норм законодавства, прийнятого національними органами; 2) чи є рішення ЄСПЛ, постановлені у справах не проти України, джерелом права в Україні [84]. Нині офіційного тлумачення на це подання Уповноваженого ВРУ з прав людини Конституційний Суд України не надав, але визначив суддю доповідача.

Практику ЄСПЛ, зазначає О. В. Константи́й, можна вважати офіційною формою інтерпретації основних (невідчужуваних) прав кожної людини, закріплених і гарантованих Конвенцією, яка є частиною національного законодавства, та у зв'язку із цим – джерелом законодавчого правового регулювання і правозастосування в Україні [83, с. 34].

Водночас О. Ю. Татаров зауважує, що «всі рішення ЄСПЛ є джерелом права в Україні та мають застосовуватися при здійсненні правосуддя до всіх правовідносин» [48].

Дослідниця Н. Кучерук вважає, що «при розгляді справ суди повинні застосовувати рішення ЄСПЛ незалежно від того, ухвалені вони проти України чи інших держав». Аргументує вона тим, що «такий висновок випливає зі змісту ст. 17 Закону № 3477-IV. При цьому в ній ідеться саме про «практику Суду» у значенні, наведеному у ст. 1 цього Закону, тобто практику ЄСПЛ та Європейської комісії з прав людини, а не лише про рішення стосовно України» [48].

У справі № 728/1259/17 від 13 липня 2017 року Бахмацький суд Чернігівської області у своєму рішенні використав практику ЄСПЛ проти інших держав. Зокрема, це такі: «Лоїзиду проти Туреччини» від 18 грудня 1996 року, «Кіпр проти Туреччини» від 10 травня 2001 року та «Мозер проти Республіки Молдови та Росії» від 23 лютого 2016 року. Застосуванням практики ЄСПЛ суддя і обґрунтував, чому він бере до уваги як доказ документ, який виданий установою, що знаходиться на окупованій території України, у суперечч. 2 та 3 ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року, яка вказує, що такий документ є недійсним і не створює правових наслідків [175].

У справі № 2а-2855/11/1270 від 4 червня 2013 року Донецький апеляційний адміністративний суд зазначив, що: «Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, яку ратифіковано Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції», є нормою конституційного характеру, яка встановлює права та свободи особи, зобов'язання держави щодо їх реалізації. Як норма міжнародного права України Конвенція є ієрархічно вищою за норми національного законодавства. Відповідно при застосуванні Законів України та Конвенції пріоритет має віддаватися останній. Конвенція є нормативно-правовим актом, який може застосовуватися безпосередньо суб'єктами правозастосовної діяльності без додаткової імплементації її положень у національне законодавство. Вона ставить відповідні вимоги до національних нормативних актів та впливає на практику застосування законодавства. Її застосування ґрунтується на судовій практиці Європейського суду з прав людини, який уточнює зміст конкретних прав та свобод, закріплених у Конвенції, шляхом динамічного тлумачення її норм з метою якнайефективнішого захисту прав людини» [252].

Цікавою є окрема думка судді Верховного Суду України Б. М. Пошви за заявою захисника Г. І. Гнатюк в інтересах засудженого щодо постанови Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України № 5-213кз15 від 20 квітня 2017 року, де він зазначив: «У справах щодо України практика Суду, маючи пріоритетне значення як міжнародний договір, є обов'язковою до виконання українськими судами і всіма державними органами у справах щодо України, відповідно до статті 46 Конвенції, і положень частини першої статті 2 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року.

Частиною першою статті 13 цього Закону передбачено «заходи загального характеру, які вживаються з метою забезпечення додержання державою положень Конвенції, порушення яких встановлене Рішенням, забезпечення усунення недоліків системного характеру, які лежать в основі виявленого Судом порушення,

а також усунення підстави для надходження до Суду заяв проти України, спричинених проблемою, що вже була предметом розгляду в Суді». Зокрема, для судів таким заходом «є зміна практики застосування чинного законодавства». Наведене законодавче забезпечення підтверджує наявність правових підстав для зміни практики українськими судами, в т.ч. для виправлення судових помилок та недоліків судочинства через дію верховенства права. Такий обов'язок судів передбачено частиною 1 статті 129 Конституції згідно якої «суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права» [140].

Викладені правові позиції засвідчують, що під час вирішення справ судами судді повинні застосовувати Конвенцію та практику ЄСПЛ, що виявляється в рішеннях як проти України, так і проти інших держав.

Однак суди України по-різному застосовують у своїй діяльності Конвенцію та практику ЄСПЛ [250, 251], що призводить до порушення передусім принципів верховенства права й законності, що є недопустимим [302, с. 70].

Слушною є думка В. Є. Мігашко, що під час застосування норм Конвенції українські судді повинні брати до уваги всю практику ЄСПЛ: як щодо України, так і практику, сформовану в процесі розгляду скарг, поданих проти інших держав (причому й ту практику, яка була сформована у справах, розглянутих і до приєднання України до Конвенції). Тільки такий підхід допоможе уникнути Україні вчинення нових порушень Конвенції [128, с. 187].

У ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», вважає Т. І. Фулей, ідеться саме про «практику Суду» у значенні, висвітленому в ст. 1 цього Закону, тобто практику ЄСПЛ та ЄКПЛ, а не лише про рішення щодо України. Важливо зазначити, що в Законі № 3477-IV немає положень, які забороняли б застосовувати рішення чи ухвали ЄСПЛ, постановлені щодо інших країн [254, с. 6].

На нашу думку, як і національні суди, так й органи державної влади, що уповноважені проводити СРД, НСРД та інші процесуальні заходи, передбачені КПК України від 2012 року, зобов'язані у своїй службовій діяльності

використовувати практику ЄСПЛ, а саме як рішення, постановлені проти України, так і ті, що постановлені проти інших держав [34, с. 149].

По-перше, це можна обґрунтувати з теоретичної позиції. У преамбулі Конвенції закріплено, що метою її є «забезпечення колективного гарантування певних прав, проголошених у Загальній декларації прав людини» [79]. Тобто Конвенція спрямована на захист загальноприйнятих й основоположних прав і свобод людини, що закріплені в ній, усіх держав, які ратифікували її. А це означає, що кожна із цих держав погодилася на ті норми, що визначені в Конвенції. Оскільки Конвенція є міжнародним договором, то кожна держава на національному рівні персонально визначає дію та юридичну силу цих договорів на території своєї країни. Юридична сила міжнародного договору, що ратифікований ВРУ, у нашій державі є вищою за національні закони, але нижчою за Конституцію України [34, с. 149].

По-друге, відповідно до абзацу 3 п. 12 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 13 «Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя» від 19 грудня 2014 року, «застосування судами Конвенції має здійснюватися з обов'язковим урахуванням практики ЄСПЛ не тільки щодо України, а й щодо інших держав» [157]. Оскільки суди уповноважені використовувати практику ЄСПЛ у частині рішень, що постановлені й проти інших держав, то аналогічно, що правоохоронні органи під час проведення СРД також можуть звертатися до зазначеної практики [34, с. 149].

Цікавою є думка П. В. Пушкаря, який зазначає, що «судова практика Європейського суду з прав людини» – надто узагальнене поняття, яке охоплює широкий спектр судових рішень цього Суду, рішень як матеріального, так і процесуального характеру, деякі з яких дослідники часто з певних причин не згадують або на які вони не посилаються взагалі. Тобто власне поняття «судова практика» охоплює не тільки рішення Суду, постановлені щодо суті вимог Конвенції, а і його ухвали (у деяких випадках такі рішення перекладають як «постанови Суду») [170, с. 44].

З огляду на це, слід визначити форми судового рішення ЄСПЛ. Їх можна розподілити на процесуальні (процедурні) й остаточні.

Процесуальними (процедурними) рішеннями ЄСПЛ є:

– рішення та ухвали процедурного характеру, які прийняті суддею-доповідачем чи суддями-доповідачами (щодо подання запитів про надання додаткової інформації або документів, які необхідні їм для прийняття рішень; щодо направлення справи на розгляд відповідному складу ЄСПЛ тощо) (правила 48 та 49-1 Регламенту ЄСПЛ);

– процесуальні рішення та ухвали голови секції чи палати: щодо застосування тимчасового заходу в інтересах сторін або в інтересах належного провадження у справі (Правило 39 Регламенту ЄСПЛ), про інформування уряду держави про надходження заяви та її стислий зміст (Правило 40 Регламенту ЄСПЛ), щодо визначення першочерговості розгляду поданої заяви (Правило 41 Регламенту ЄСПЛ) тощо;

– ухвали ЄСПЛ про визнання заяви прийнятною, частково прийнятною або непринятною;

– ухвали, що приймає голова секції чи палати Суду, які стосуються повідомлення країни-відповідачки про подану скаргу з метою з'ясування факту порушення Конвенції, які визначив заявник (правила 32 та 38 Регламенту ЄСПЛ);

– ухвали ЄСПЛ про вилучення з реєстру або поновлення в реєстрі заяв.

Остаточними рішеннями ЄСПЛ є:

– ті рішення, що постановлені по суті виявлення порушення або відсутності порушення Конвенції чи протоколів до неї;

– рішення, ухвали, постанови щодо справедливої сатисфакції відповідно до ст. 41 Конвенції.

Слід акцентувати, що в ч. 1 ст. 1 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року передбачено таке визначення терміна: «практика ЄСПЛ – це практика Європейського суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини» [154]. У цьому визначенні охоплено і практику ЄКПЛ, яка діяла до 31 жовтня 1999 року

та розглядала заяви будь-якої особи про порушення державами їхнього права, визначеного ЄКПЛ. З огляду на це та враховуючи процесуальне законодавство України, наша держава може використовувати і практику ЄКПЛ [36, с. 59].

Зрозуміло, що в Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» таке тлумачення аналізованого терміна розміщено саме для зазначеного правового акта, тобто його трактування в тексті цього Закону. На нашу думку, таке визначення для законодавства України загалом не можна вважати повним через неоднозначність його розуміння [36, с. 59].

Використовуючи термін «практика ЄСПЛ», слід апелювати до тлумачення терміна «практика»: «набутий досвід, сукупність навичок, конкретних знань у певній галузі діяльності» [21, с. 1102]. Діяльність ЄСПЛ виявляється в прийнятті ним рішень та ухвал по суті справи, зокрема тих ухвал ЄКПЛ, які було прийнято впродовж періоду функціонування цього органу [36, с. 59].

Тому термін «практика Європейського суду з прав людини» в українському законодавстві слід використовувати як набутий досвід ЄСПЛ і ЄКПЛ, що виявляється в прийнятих ним рішеннях та ухвалах по суті розглянутих справ [36, с. 59].

За результатами проведеного анкетування слідчих Національної поліції України та прокурорів, на питання: «Яка практика ЄСПЛ є джерелом права в Україні?», лише 8,1 % слідчих та 52,5 % прокурорів зазначили, що нею є рішення ЄСПЛ та ухвали ЄКПЛ, постановлені як проти України, так і проти інших держав (додаток А).

Результати анкетування засвідчують необхідність поглиблення знань з питань використання практики ЄСПЛ у кримінальному провадженні як слідчими, так і прокурорами.

Одразу зауважимо, що уповноваженим особам під час виконання службових обов'язків, якщо це можливо й доречно, слід звертатися до рішень ЄСПЛ та ухвал ЄКПЛ, постановлених по суті справи як проти України, так і проти інших держав (де відображені або порушення норм Конвенції і протоколів до неї, або відсутність

такого порушення), а також до рішень, ухвал, постанов Суду й ухвал ЄКПЛ, що постановлені проти України щодо справедливої сатисфакції.

Оскільки рішення, ухвали, постанови Суду й ухвали ЄКПЛ, що постановлені проти України щодо справедливої сатисфакції, не містять у своєму змісті конкретні позиції ЄСПЛ та ЄКПЛ з приводу тлумачення норм Конвенції та протоколів до неї, адже в них індивідуальне цільове призначення щодо виплати компенсації, то їх і не будуть застосовувати ці уповноважені особи.

Отже, правоохоронні органи (прокурор, працівники органів досудового розслідування, інші уповноважені особи) під час проведення СРД зобов'язані застосовувати рішення ЄСПЛ та ухвали ЄКПЛ, що постановлені по суті справи як проти України, так і проти інших держав (де відображені або порушення норм Конвенції та протоколів до неї, або відсутність такого порушення), якщо це можливо й доречно. Водночас не в усіх рішеннях ЄСПЛ та ухвалах ЄКПЛ містяться потрібні положення, до яких можна звернутися під час проведення СРД. Ідеться про те, що для прокурора, органів досудового розслідування та інших уповноважених осіб цікавою буде позиція ЄСПЛ та ЄКПЛ щодо кримінально-процесуальних і криміналістичних аспектів, які висвітлені в рішеннях Суду й ухвалах ЄКПЛ, а не ті, що безпосередньо вирішують тільки в судовому провадженні. Тому ми переконані, що відповідні рішення ЄСПЛ та ухвали ЄКПЛ необхідно систематизувати в спеціальних збірниках і надавати правоохоронним органам для ознайомлення задля ефективного здійснення ними своїх повноважень та функцій. Такий механізм доцільно розробити на рівні нормативно-правового акта.

Рішення ЄСПЛ спрямовані на гармонізацію механізму кримінально-процесуального регулювання з головним елементом предмета регулювання в частині конвенційних прав людини. Трактуючи останні щодо конкретних обставин кримінального провадження, ЄСПЛ створює якісний (щодо прав і свобод людини) нормативний матеріал для використання його слідчими, прокурорами, слідчими суддями, суддями в перебігу досудового та судового проваджень [121, с. 104].

Важливим завданням нині є гармонізація законодавства України з правовими позиціями ЄСПЛ. У зв'язку із цим постає кілька проблемних питань. Зокрема, виконання рішення ЄСПЛ у частині вжиття заходів загального характеру є імплементаційним заходом, оскільки потребує вчинення комплексу дій щодо узгодження чинного законодавства з положеннями Конвенції та практикою ЄСПЛ, щоб уникнути аналогічних порушень Конвенції надалі [239, с. 281]. Згідно з результатами аналізу судової практики, значна кількість таких звернень стосується діяльності правоохоронних органів у сфері кримінального судочинства (додатки В, Г). Слід зазначити, що кількість звернень громадян України до ЄСПЛ безпосередньо залежить і від рівня довіри таких громадян до правоохоронних органів, зокрема Національної поліції України, що є основним критерієм оцінювання її діяльності. Зокрема, 2019 року 48 % опитаних довіряли поліції [49, с. 13], а 2020 року такий показник становив 40, 8 % [145, с. 15], що засвідчує необхідність звернення працівників поліції до практики ЄСПЛ у процесі їхньої професійної діяльності.

Застосування рішень ЄСПЛ під час тлумачення відповідності нормам Конвенції чинного національного законодавства може виводити на якісно новий рівень інтерпретації системи норм у їх єдності та суперечності, може виявляти наявність конкуренції правових норм, показувати, які з норм мають вищу юридичну силу та які підлягають застосуванню, чи навпаки. Тим самим рішення ЄСПЛ набувають статусу правової позиції, яка суттєво впливає на окремі інститути чи систему права та їх інтерпретацію, фактично змінюючи зміст правових норм [246, с. 35].

Рішення ЄСПЛ у механізмі кримінально-процесуального регулювання виконують роль коригувального фактора правозастосування. Впливаючи на регулювальну дію нормативної основи механізму кримінально-процесуального регулювання шляхом встановлення порушень норм Конвенції в процесі кримінального судочинства, рішення ЄСПЛ змінює характер і спрямованість кримінально-процесуального регулювання [45, с. 22].

Цілком можливо, припускає Дж. МакБрайд, що поняття, уміщені в кримінально-процесуальних кодексах й інших законодавчих актах, які стосуються сфери кримінального судочинства, відображають та охоплюють більшість вимог (а подеколи й усі) Конвенції в питанні кримінального процесу. Однак лише їхнє практичне застосування визначає, чи було справді дотримано вимог Конвенції. Урахування того, як ЄСПЛ і колишня ЄКПЛ тлумачили й застосовували положення Конвенції в конкретних обставинах, може бути практичним орієнтиром, коли йдеться про тлумачення та застосування норм кримінально-процесуальних кодексів й інших законодавчих актів, які стосуються сфери кримінального судочинства, гарантуючи тим самим, що взятє за ст. 1 Конвенції зобов'язання забезпечувати викладені в ній права та свободи буде належно виконано [123, с. 15].

Таким чином, рішення ЄСПЛ перетворилися на важливий фактор розвитку правової системи, під їх впливом формуються нові правові норми, які відповідають міжнародно-правовим стандартам стосовно прав людини, що не може не позначитися на ефективності механізму кримінально-процесуального регулювання [242, с. 60].

Учений Д. В. Юрчишин зауважує, що: «а) практику Європейського суду з прав людини слід розглядати як джерело кримінального процесуального права України. У системі джерел кримінального процесуального права це джерело права за юридичною силою слід розмістити одразу після міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України; б) утілення практики Європейського суду з прав людини у кримінальне провадження дасть змогу посилити вже сформований механізм захисту прав та охоронюваних законом інтересів європейськими стандартами; в) визнання практики Європейського суду з прав людини джерелом права є невідворотним процесом адаптації національного законодавства України до законодавства Європейського Союзу у вигляді видання законодавчих нормативних актів, які ґрунтувалися б на відповідних нормах права Європейського Союзу» [273, с. 76–77].

В умовах сьогодення рішення ЄСПЛ становлять принаймні доктринальне джерело для більшості країн Ради Європи. З огляду на авторитетність рішень

ЄСПЛ, вони дедалі частіше стають основою для прийняття рішень іншими судовими інстанціями й навіть судами країн – не членів Ради Європи. Наприклад, непоодинокими є випадки звернення до рішень ЄСПЛ, зокрема Федеральним судом США для мотивації своїх рішень [20, с. 13].

У своїй доповіді, виступаючи від комітету Парламентська асамблея Ради Європи з юридичних питань і прав людини, С. Ківалов зауважив, що держави – учасниці Конвенції мають внести зміни до свого законодавства, щоб відобразити практику ЄСПЛ, і повинні забезпечити, щоб їх відповідні органи, зокрема судова влада, застосовували свою прецедентну практику, надаючи пріоритет рішень ЄСПЛ над будь-яким національним законодавством, яке, як було визнано, суперечить Конвенції [301].

Більшість науковців визнають практику ЄСПЛ джерелом кримінального процесуального права України та вважають це невідворотним процесом адаптації національного законодавства України до законодавства Європейського Союзу у вигляді видання законодавчих нормативних актів, які ґрунтувалися б на відповідних нормах права Європейського Союзу [241, 273]. Це засвідчує авторитетність ЄСПЛ у нашій державі. Також це додатково підтверджують і статистичні показники Міністерства юстиції України щодо виконання Україною рішень ЄСПЛ. Комітет міністрів Ради Європи 2015 року було визнано такими, що виконані Україною, 14 рішень ЄСПЛ, 2016 року – 4 рішення ЄСПЛ, 2017 року – 100 рішень ЄСПЛ, 2018 року – 318 рішень ЄСПЛ, а 2019 року – 443 рішення ЄСПЛ [63].

Значущою нині є проблема використання практики ЄСПЛ суддями та правоохоронними органами й іншими уповноваженими органами та особами у своїй професійній діяльності.

Відповідно до ст. 57 Конституції України, закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом. Своєю чергою «закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними» [85].

Згідно зі ст. 1 Указу Президента України «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» від 10 липня 1997 року, встановлено, що закони України, інші акти ВРУ, акти Президента України, КМУ не пізніше як у п'ятнадцятиденний строк після їх прийняття у встановленому порядку й підписання підлягають оприлюдненню державною мовою в офіційних друкованих виданнях («Офіційний вісник України»; газети «Урядовий кур'єр» і «Голос України»; бюлетені «Відомості Верховної Ради України» та «Офіційний вісник Президента України»)[163].

У ст. 2 цього Указу визначено, що: «Нормативно-правові акти можуть бути опубліковані в інших друкованих виданнях лише після їх офіційного оприлюднення відповідно до статті 1 цього Указу, а ті нормативно-правові акти, що опубліковані в інших друкованих виданнях, мають інформаційний характер і не можуть бути використані для офіційного застосування». Після цього деталізовано, що «нормативно-правові акти Верховної Ради України і Президента України набирають чинності через десять днів з дня їх офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самими актами, але не раніше дня їх опублікування в офіційному друкованому виданні... Нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України набирають чинності з моменту їх прийняття, якщо більш пізній строк набрання ними чинності не передбачено в цих актах. Акти Кабінету Міністрів України, які визначають права і обов'язки громадян, набирають чинності не раніше дня їх опублікування в офіційних друкованих виданнях» [163].

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ» від 23 лютого 2006 року, «суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права» [154]. На підставі доведеного вище правоохоронні органи України теж у своїй службовій діяльності зобов'язані враховувати практику ЄСПЛ, якщо це можливо й доречно.

У змісті Закону України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ» використано термін «рішення», що означає: «а) остаточне рішення Європейського суду з прав людини у справі проти України, яким визнано порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод;

б) остаточне рішення Європейського суду з прав людини щодо справедливої сатисфакції у справі проти України; в) рішення Європейського суду з прав людини щодо дружнього врегулювання у справі проти України; г) рішення Європейського суду з прав людини про схвалення умов односторонньої декларації у справі проти України» [154].

У ст. 4 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ» передбачено, що «протягом десяти днів від дня одержання повідомлення про набуття рішенням статусу остаточного Орган представництва готує та надсилає для опублікування в газеті «Урядовий кур'єр» стислий виклад рішення українською мовою, який має охоплювати: а) офіційну назву рішення мовою оригіналу та в перекладі українською мовою; б) номер заяви до Суду; в) дату постановлення рішення; г) стислий виклад фактів у справі; д) стислий виклад питань права; е) переклад резолютивної частини рішення [154].

Відповідно в ст. 6 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ» зазначено: з метою виконання заходів загального характеру держава забезпечує переклад й опублікування повних текстів рішень українською мовою спеціалізованим у питаннях практики Суду юридичним виданням, що має поширення в професійному середовищі правників. Автентичність перекладу повних текстів рішень засвідчує Орган представництва. Відповідне визначення видання, яке здійснюватиме переклад й опублікування повних текстів рішень, а також замовлення необхідної кількості примірників видання з метою забезпечення судів, органів прокуратури, юстиції, внутрішніх справ, служби безпеки, установ виконання покарань, інших зацікавлених суб'єктів провадить на конкурсній основі Орган представництва. Забезпечення суддів опублікованим перекладом повних текстів рішень ЄСПЛ покладено на державний орган, відповідальний за організаційно-матеріальне забезпечення судів [154].

Зауважимо, що відповідно до преамбули Закону України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ», «цей Закон регулює відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення Європейського суду з прав людини у справах проти України...» [154].

З викладеного вище випливає, що оприлюднення рішень ЄСПЛ в офіційних виданнях України та переклад їх українською мовою в спеціалізованих виданнях здійснюють тільки у справах, де Україна є стороною, а щодо рішень, які постановлені проти інших держав, законодавство України цього не вимагає та не передбачає [34, с. 150].

Оскільки практика ЄСПЛ (рішення ЄСПЛ та ухвали ЄКПЛ, що постановлені як проти України, так і проти інших держав) є джерелом права, то слід зауважити про наявність певної колізії в законодавстві України. Вона полягає в тому, що в українському законодавстві не передбачено норми щодо оприлюднення в офіційних виданнях України рішень ЄСПЛ та ухвал ЄКПЛ, що постановлені проти інших держав, а також не визначено порядок перекладу таких рішень та ухвал українською (державною) мовою, що безпосередньо порушує ст. 57 Конституції України. Ми вважаємо, що з-поміж рішень ЄСПЛ та ухвал ЄКПЛ, які постановлені проти інших держав, має бути опубліковано та перекладено тільки ті, що розглянуті по суті справи (які відображають позиції Суду та ЄКПЛ щодо порушення норм Конвенції і протоколів до неї або відсутність такого порушення). Включення відповідних змін у Закон України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ» сприятиме виправленню такої колізії та забезпечить баланс у використанні практики ЄСПЛ в українському судочинстві.

У ст. 18 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ» визначено: «Для цілей посилання на Рішення та ухвали Суду та на ухвали Європейської комісії з прав людини суди використовують переклади текстів рішень Суду та ухвал Європейської комісії з прав людини... надруковані у виданні, передбаченому в статті 6 цього Закону. У разі відсутності перекладу Рішення та ухвали Суду чи ухвали Комісії суд користується оригінальним текстом. У разі виявлення мовної розбіжності між перекладом та оригінальним текстом суд користується оригінальним текстом. У разі виявлення мовної розбіжності між оригінальними текстами та/або в разі потреби мовного тлумачення оригінального тексту використовується відповідна практика Суду» [154].

У зв'язку із зазначеним постає питання, як суддя чи інші уповноважені особи на використання практики ЄСПЛ (прокурори, органи досудового розслідування тощо) можуть застосувати оригінал рішення ЄСПЛ та ухвали ЄКПЛ, якщо вони не володіють іноземною мовою (англійською та/чи французькою), у них немає спеціального документа, що підтверджує ці знання, а також що рівень цих знань відповідає складності змісту постановленого рішення іноземною мовою. Наприклад, законодавство України як до судді, прокурора, так і до працівників органів досудового розслідування знання іноземної мови щодо призначення на посаду не вимагає.

На нашу думку, щоб не виникало таких ситуацій, потрібно на законодавчому рівні перекладати рішення ЄСПЛ та ухвали ЄКПЛ, що постановлені як проти України, так і проти інших держав, висвітлювати їх стислий зміст в офіційних виданнях держави, одразу забезпечувати повним рішенням усі уповноважені органи шляхом розміщення його насамперед на офіційному вебсайті ВРУ «<https://zakon.rada.gov.ua/laws>». Після такої процедури таку практику ЄСПЛ можна використовувати всім уповноваженим особам.

Отже, це означає, що суди, слідчі, прокурори й інші уповноважені органи України, що застосовують практику ЄСПЛ у своїй службовій діяльності, зобов'язані застосовувати рішення ЄСПЛ та ухвали ЄКПЛ (постановлені як проти України, так і проти інших держав), перекладені українською мовою в спеціальних збірниках видавництв, що виграли конкурс на цю публікацію та затверджені органом, відповідальним за забезпечення представництва України в ЄСПЛ та координацію виконання його рішень [34, с. 150].

Тобто перелік таких видавництв є обмеженим. Тому використовувати рішення ЄСПЛ та ухвали ЄКПЛ судам, слідчим, прокурорам й іншим уповноваженим органам України у своїй службовій діяльності, що не належать до затвердженого переліку спеціальних видавництв, є неправильним, оскільки переклад може бути неоднозначним і неавтентичним [34, с. 150].

На підставі здійсненого аналізу підсумуємо, що правовими засадами тактики проведення СРД у контексті практики ЄСПЛ є:

- Конституція України;
- міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана ВРУ (передусім це Конвенція 1950 року та її протоколи, Віденська конвенція про право міжнародних договорів, яка визначає порядок застосування, розірвання, тлумачення міжнародних договорів і дотримання зобов'язань за ними);
- КПК України, закони України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», «Про міжнародні договори України»;
- практика ЄСПЛ (рішення ЄСПЛ та ухвали ЄКПЛ, які постановлені як проти України, так і проти інших держав);
- підзаконні нормативно-правові акти тощо [157, 159, 160, 161, 270].

Правовими засадами тактики проведення СРД у контексті практики ЄСПЛ є ті правові акти й судові прецеденти, які не дозволяють слідчому та іншим уповноваженим особам вийти за межі законодавства України під час як її розроблення, так і застосування.

Запропонований механізм ознайомлення працівників правоохоронних органів з практикою ЄСПЛ сприятиме підвищенню ефективності тактики проведення СРД та забезпеченню дотримання прав і свобод людини згідно з європейськими стандартами.

Практику ЄСПЛ, висвітлену на вебсайті ВРУ, можуть застосовувати правоохоронні органи під час проведення СРД, адже за доменом «<https://zakon.rada.gov.ua/laws>» публікують і більшість чинних нормативно-правових актів держави.

На нашу думку, недотримання практики ЄСПЛ, а лише Конвенції відповідатиме позитивістському підходу, а звернення до неї в кримінальному провадженні, зокрема під час проведення СРД і побудови тактики їх застосування, відповідатиме як «букві закону», так і «духу закону», що є надзвичайно важливим у період розбудови правової держави.

Висновки до розділу 1

Попри наявність праць, присвячених питанню застосування практики ЄСПЛ під час кримінального провадження (Д. В. Кухнюка «Судовий прецедент як джерело кримінально-процесуального права України» (2008), Г. Ю. Юдківської «Презумпція невинуватості в кримінальному процесі України та практиці Європейського суду з прав людини» (2008), О. В. Капліної «Правозастосовне тлумачення судом норм кримінально-процесуального права» (2009), С. Ю. Бутенко «Імплементація рішень Європейського суду з прав людини у кримінальне процесуальне законодавство України у частині регламентації досудового розслідування» (2014), В. Г. Уварова «Реалізація рішень Європейського суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів у кримінальному процесі України» (2014)), у криміналістиці ще не було представлено досліджень тактики проведення СРД у контексті практики ЄСПЛ, що відображає євроінтеграційний напрям розвитку як держави загалом, так і національної науки зокрема.

На підставі здійсненого аналізу встановлено, що інститут СРД, а саме тактика їх проведення, й інститут практики ЄСПЛ розвивалися самостійно до початку ХХІ століття. Лише з 2006 року практику ЄСПЛ стали використовувати в кримінальному провадженні як джерело права, що є свідченням їх взаємообумовленості. Кожен із цих інститутів має власну генезу.

Можна стверджувати, що Україна реалізувала значні кроки на шляху до розбудови її як демократичної та правової держави. Передусім це стосується впровадження практики ЄСПЛ у національне законодавство, зокрема закріплення в ст. 8 та 9 КПК України 2012 року положення, за яким принципи верховенства права та законності застосовують відповідно до практики ЄСПЛ. Проте на державному рівні не передбачено повноцінного механізму ознайомлення уповноважених на проведення СРД осіб із практикою ЄСПЛ, що спричиняє брак відповідних знань у слідчих і прокурорів, які зобов'язані дотримуватися цих засад кримінального провадження. Тож ми пропонуємо такий механізм, що дасть змогу ефективно та законно розробляти й застосовувати тактику СРД.

РОЗДІЛ 2

ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ З УРАХУВАННЯМ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

2.1. Тактика проведення огляду з урахуванням практики Європейського суду з прав людини

У криміналістичній та кримінально-процесуальній літературі тактику огляду активно досліджують науковці. Сучасні вчені В. І. Алексейчук, В. К. Весельський, Н. І. Клименко, В. О. Комаха, В. О. Коновалова, І. В. Пиріг, М. А. Погорецький, Л. Д. Скільська, В. М. Тертишник, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько та інші зробили вагомий внесок в аналіз цієї проблематики. Проте наука повсякчас розвивається, удосконалюється українське й іноземне законодавство; суспільні відносини виходять на регіональний і міжнародний рівень; держави дедалі частіше укладають договори про співпрацю в різних галузях діяльності. Безсумнівним є те, що укладання міжнародних договорів про забезпечення миру в державі, зниження рівня злочинності та забезпечення прав і свобод людини є пріоритетом для кожної країни.

Упродовж останніх двадцяти років злочинність набула транснаціонального характеру, що актуалізує завдання для держав об'єднати зусилля для належного реагування. Для сучасних правоохоронних органів, щоб забезпечити професійне реагування на такі порушення, недостатньо лише навичок виявлення власне факту порушення чи встановлення осіб, які його вчинили. Важливим є процес доказування. Згідно з результатами анкетування, 94,9 % слідчих, 95 % прокурорів, 98,5 % слідчих суддів вважають, що саме на стадії досудового розслідування найефективніше формується доказова база та здійснюється процес доказування (додаток А). Задля того щоб був ефективний процес доказування на досудовому етапі, потрібно дотримуватися загальноприйнятих у регіональному (у нашому

випадку – європейському) та міжнародному просторі прав і свобод людини. Тільки поєднання таких елементів допоможе в судовому провадженні встановити істину, а суддям – прийти до законного рішення. Регіональні (європейські для нашої країни) та міжнародні механізми захисту прав і свобод людини відображено в міжнародних договорах, які є міжнародними й регіональними (європейськими) стандартами, про що буде йтися в наступному розділі. Одним із пріоритетних таких договорів є Конвенція 1950 року. Саме завдяки цьому договору і діє ЄСПЛ, що має авторитет у більшості країн. Його практика допомагає державам виявляти певні недоліки в забезпеченні прав і свобод людини й усувати їх.

Доречно акцентувати, що в судовому провадженні захисники активно використовують практику ЄСПЛ під час побудови лінії захисту свого клієнта, а судді застосовують її в розгляді справ і винесенні рішень. Наприклад, за даними Єдиного державного реєстру судових рішень, у Харківському апеляційному суді з посиланням на рішення ЄСПЛ за 2019 рік було постановлено близько 1134 ухвали й ухвалено 1520 постанов [3]. На підставі анкетування встановлено, що 65,4 % захисників у кримінальних провадженнях використовують практику ЄСПЛ на стадії досудового розслідування, 88,5 % – на судовому етапі провадження (додаток А). Об'єктивним є те, що органи досудового розслідування не цілком ураховують таку практику на стадії досудового розслідування, яка могла б підвищити якість проведення СРД [30, с. 108]. У межах анкетування щодо використання практики ЄСПЛ на стадії досудового розслідування, зокрема під час проведення СРД, встановлено, що її застосовують 11,8 % слідчих, 31,3 % прокурорів (додаток А).

Загальновідомо, що проводити СРД повинні уповноважені органи досудового розслідування (слідчі, дізнавачі, детективи та інші), прокурор й оперативні працівники, відповідно до ст. 36, 38, 39, 39-1 та 41 КПК України. Утім практика засвідчує, що слідчі найчастіше з-поміж зазначених суб'єктів проводять огляд й інші СРД, тому в роботі ми акцентуємо увагу саме на них [30, с. 108].

Відповідно до ч. 1 ст. 237 КПК України, з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей та документів. Огляд

житла чи іншого володіння особи здійснюють згідно з правилами КПК України, передбаченими для обшуку житла чи іншого володіння особи [103].

Огляд – це СРД, яка полягає в безпосередньому сприйнятті й дослідженні об'єктів з метою виявлення слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів, їхніх ознак, властивостей, стану й взаємного розміщення для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження [94, с. 273].

Залежно від об'єктів огляду вирізняють такі його види: огляд місця події (ч. 3 ст. 214 КПК України); огляд житла чи іншого володіння особи (ст. 233, 234, 237 КПК України); огляд місцевості, приміщення, речей і документів (ст. 98–100, 237 КПК України); огляд трупа (ст. 238, 239 КПК України); огляд тіла живої людини, тобто освідування (ст. 241 КПК України); огляд інших об'єктів (огляд транспортних засобів, тварин та їх трупів тощо) [100, с. 161].

Слідчі (розшукові) дії є основним інструментом отримання доказової інформації органами досудового розслідування та прокурором у кримінальному провадженні. У більшості випадків, залежно від виду та характеру вчинення кримінальних правопорушень, першою проводять таку СРД, як огляд місця події (ОМП). Водночас трапляються випадки, коли на етапі судового провадження отриману слідову інформацію в процесі її проведення визнають недопустимим доказом, що зрештою може звести нанівець інші докази, у зв'язку з урахуванням судом доктрини «плоду отруйного дерева», яка сформульована ЄСПЛ [30, с. 107].

Оскільки: 1) у теорії криміналістики ОМП розглядають як найскладнішу процесуальну дію; 2) результативність такої слідчої дії безпосередньо зумовлена рівнем підготовки до її проведення [266, с. 190, 198]; 3) розбудову й удосконалення системи кримінального провадження України здійснюють у напрямі європейських [272, с. 141–144] і міжнародних стандартів [71, с. 156–161]; 4) у процесі дослідження з'ясовано, що практика ЄСПЛ є джерелом права, – вважаємо за доцільне розглянути саме тактику ОМП в контексті практики ЄСПЛ.

Огляд місця події – це СРД, мета якої полягає в дослідженні матеріальної обстановки місця події шляхом безпосереднього особистого її сприйняття слідчим,

іншими учасниками огляду з метою виявлення, фіксації та вилучення слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів, з'ясування механізму події та інших обставин, що мають значення для провадження [96]. Згідно з ч. 3 ст. 214 КПК України, «у невідкладних випадках до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань може бути проведено огляд місця події (відомості вносяться невідкладно після завершення огляду)» [103].

Загальним тактичним завданням огляду є виявлення фактичних даних, за якими в сукупності з іншими даними кримінального провадження можна встановити механізм кримінального правопорушення в усіх деталях, з'ясувати, що трапилося на місці події. Своєю чергою загальні тактичні завдання ОМП охоплюють окремі завдання: вивчення та фіксацію обстановки місця події; встановлення характеру дій особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, на навколишнє середовище; виявлення, фіксацію та вилучення слідів кримінального правопорушення й особи, яка його вчинила; викриття цієї особи та мотивів кримінального правопорушення; отримання необхідних даних для планування і проведення СРД і НСРД [142, с. 34].

Більшість учених-криміналістів розподіляє проведення огляду на такі етапи: підготовчий, робочий, заключний (завершальний) [30, с. 109]. Саме на цих етапах виявляють основні організаційно-тактичні заходи ОМП: правильне визначення меж ОМП; розстановка сил і засобів (їх використання); обрання найдоцільнішого порядку пересування місцем події під час огляду; визначення методу (тактичних прийомів) огляду обстановки місця події та окремих її елементів [142, с. 38].

Підготовка до огляду – це комплекс заходів організаційно-забезпечувального характеру, що створюють сприятливі умови для його проведення. Виокремлюють два етапи підготовки до ОМП: 1) підготовка до огляду після одержання повідомлення про подію; 2) підготовка до огляду, здійснювана безпосередньо на місці події [266, с. 198].

Досить слушно зауважила С. О. Книженко, що на цій стадії проведення зазначеної СРД основним завданням слідчого є інформаційно-тактичне й матеріально-технічне її забезпечення [75, с. 187].

Загалом підготовчий етап проведення ОМП може відрізнятися залежно від характеру конкретної події (ситуації), яка відбулася, і фактичної підстави проведення ОМП (екстреного виклику через лінію 102 або відповідно до плану розслідування).

Зазначимо, що слідчий у процесі проведення досудового розслідування на всіх його етапах здійснює пізнавальну діяльність. Пізнавальна діяльність – це розумовий процес, результати якого існують у його свідомості як суб'єкта, який здійснює досудове розслідування. Суть пізнавальної сторони діяльності слідчого полягає в отриманні встановленим законом шляхом інформації щодо обставин, які підлягають з'ясуванню в межах розслідування факту кримінального правопорушення [87, с. 149, 152]. Пізнання передбачає розуміння, судження та умовивід. Своєю чергою розуміння має такі елементи (операції мислення), на яких воно ґрунтується: а) виокремлення предмета як нового, незвичайного, невідомого або окремих його сторін; б) осмислення, розуміння невідомого на підставі відомого; аналіз і синтез; в) порівняння та узагальнення як визначення спільного в різному та специфічного в загальному; г) класифікація і систематизація [174].

Тактика огляду також передбачає пізнавальну діяльність, яку нерідко розглядають як своєрідну логіку огляду. До структури пізнавальної діяльності належать такі елементи: 1) речові ознаки кримінального правопорушення, що потрапляють у поле зору слідчого; 2) версії про механізм розслідуваної події; 3) уявна модель цієї події; 4) виведення наслідків із цієї моделі, тобто суджень про обставини та сліди, які повинні бути, якщо відтворена модель є правильною. У реалізації цього механізму одну з основних ролей відіграє аналіз обстановки місця події та слідів, виявлених у зв'язку з подією кримінального правопорушення [100, с. 166].

Здійснення пізнання на початковому етапі проведення ОМП, а саме до виїзду слідчого на місце події, на підставі отриманої інформації передбачає осмислення тактично правильного варіанту проведення цієї СРД, пошук, відбір і вилучення слідової інформації, а також встановлення інших обставин у справі, що допоможе йому в розслідуванні кримінального провадження задля подальшого встановлення

об'єктивної істини. На цьому етапі, на наш погляд, необхідно використовувати практику ЄСПЛ, знання якої дасть змогу цьому уповноваженому суб'єкту виконати окреслені завдання під час проведення ОМП, а також посилить його позицію щодо законності проведення цієї СРД і допустимості доказів на судовому етапі провадження [30, с. 110].

Робочий етап проведення ОМП передбачає загальний та детальний огляд. Такі складові ще називають статичною та динамічною стадіями огляду [141, с. 318].

Загальний огляд (статична стадія) починається з: орієнтування на місці події; визначення меж простору, що підлягає огляду; вирішення питання про вихідну точку та спосіб огляду (визначення послідовності огляду); вибору позиції для здійснення орієнтуючої та оглядової фотозйомок [93, с. 417].

Статична стадія дослідження полягає у вивченні території, де відбулася подія, її характерних рис, рельєфу й об'єктів, що можуть стосуватися події кримінального правопорушення. Кожен об'єкт цієї території чи його частину вивчають у комплексі з матеріальною обстановкою, визначають його локалізацію та призначення. Відповідний огляд проводять не торкаючись до об'єктів, що знаходяться на місці події [192, с. 229–230].

Детальний огляд (динамічна стадія): 1) об'єкти детально й ретельно оглядають (їх можуть зрушувати з місця, перевертати тощо); 2) уживають усіх доступних слідчому заходів щодо пошуку й виявлення слідів кримінального правопорушення та злочинця; 3) беруть об'єкти або їх частки зі слідами, вилучають сліди з тих об'єктів, які не можна вилучити, а в разі неможливості їх вилучення з них знімають копії; 4) фіксують негативні обставини; д) перевіряють дані загального огляду; 5) проводять вузлову й детальну фотозйомки [94, с. 281].

Застосування на цьому етапі практики ЄСПЛ відрізняється від підготовчого етапу проведення цієї СРД. Якщо на початковому етапі слідчий у службовому кабінеті, маючи попередню інформацію, аналізує та візуалізує як власне подію, що відбулася, так і процес проведення ОМП (підготовчий етап до виїзду на місце події), або безпосередньо на місці події оцінює обстановку (підготовчий етап на місці події), то робочий етап супроводжується активними його діями щодо

виявлення, фіксування та вилучення слідової інформації. Пізнавальна діяльність слідчого на робочому етапі передбачає ознайомлення з наявною слідовою інформацією та реалізацією позицій ЄСПЛ, які він дослідив раніше (зокрема ознайомлення з ними на підготовчому етапі).

Безумовно, отримана вихідна інформація про подію може частково відрізнятися від фактичної ситуації. Подеколи на початковому етапі (перед виїздом на місце події) слідчий ознайомлюється з практикою ЄСПЛ, яка може й не знадобитися в цій ситуації, проте він швидко може апелювати до такої практики на початковому етапі безпосередньо на місці події чи на робочому етапі. Водночас, на наш погляд, оперативні чергові максимально точно мають отримувати інформацію щодо події і так само передавати її слідчому та членам слідчо-оперативної групи, щоб мінімізувати факти невідповідності вихідної інформації фактичній. Слідчий на робочому етапі проведення цієї СРД має сконцентруватися на тому, щоб професійно організувати роботу слідчо-оперативної групи й інших задіяних учасників з метою максимального виявлення, фіксування та вилучення слідів кримінального правопорушення задля подальшого встановлення його обставин. Тож ми вважаємо, що слідчий має вже знати основні позиції ЄСПЛ (щодо ситуацій, які часто виникають у практичній діяльності) під час проведення робочого етапу розглядуваної СРД. У виняткових випадках слідчий може ознайомитися з практикою ЄСПЛ на робочому етапі, до прикладу, йому не траплялася така ситуація раніше або є сумніви щодо відповідності положень національного законодавства Конвенції 1950 року тощо.

Слідчий може провести ОМП згідно з планом розслідування. Він також на початковому етапі перед виїздом на місце події може ознайомитися з практикою ЄСПЛ, поновити її в пам'яті. Слідчий має максимально володіти ситуацією щодо місця події задля якісного планування та подальшого досконалого тактичного проведення цієї СРД.

Доцільно зауважити, що держава повинна сприяти вивченню органами досудового розслідування практики ЄСПЛ, а тому має розробити й випускати спеціальні збірники з рішеннями ЄСПЛ у кримінальних справах для них. З огляду

на завантаженість слідчого, у таких збірниках необхідно стисло відображати зміст ситуації, яка описана в конкретному рішенні ЄСПЛ, лише ті криміналістичні та кримінальні процесуальні аспекти, які можуть допомогти йому в роботі, тобто стислий огляд такого рішення з ключовими позиціями ЄСПЛ. Також буде доречно розробити критерії розподілу таких рішень ЄСПЛ у цих збірниках, що сприятиме їх швидшому пошуку.

Такими критеріями розподілу рішень ЄСПЛ задля формування збірників органам досудового розслідування, на наш погляд, можуть бути:

1) наділені кримінальними процесуальними аспектами (імперативний характер):

а) містять вимоги до проведення процесуальних дій;

б) передбачають відповідність норм кримінального процесуального законодавства України нормам Конвенції та її протоколів;

2) наділені криміналістичними аспектами (у формі криміналістичних рекомендацій):

а) передбачають механізм, спосіб виявлення, фіксації та вилучення (отримання) слідової інформації;

б) містять вказівку на доцільнішу тактичну поведінку суб'єктів на проведення досудового розслідування в певних ситуаціях.

Заключний етап розглядуваної СРД полягає в підбитті підсумків й оцінюванні всіх установлених даних, аби перевірити, чи всі завдання огляду виконано. Доцільно повторно оглянути певні місця чи конкретні об'єкти. Після оцінювання отриманих результатів слідчий приступає до їх фіксації. На цьому етапі він: 1) складає протокол огляду й додатки до нього (плани, схеми тощо); 2) за необхідності проводить дактилоскопіювання трупа й вирішує питання про направлення його в морг; 3) упаковує вилучені з місця події об'єкти; 4) уживає заходів для збереження тих об'єктів, що мають доказове значення, але їх неможливо чи недоцільно вилучати з місця події; 5) уживає заходів за заявами, які надійшли від учасників огляду [97, с. 165]. На цьому етапі слідчий може застосувати практику ЄСПЛ, щоб належно сформулювати процесуальний документ

проведення ОМП, відобразивши об'єктивно важливу інформацію в ньому, яка може допомогти надалі в кримінальному провадженні.

З тактичної позиції протокол огляду повинен відповідати таким вимогам: має бути складений відповідно до вимог кримінального процесуального закону; повно й об'єктивно відображати всі обставини та об'єкти, які фіксують, щоб можна було отримати чітке уявлення про обстановку місця події; відображати всі сліди і предмети, виявлені під час огляду, які мають значення для кримінального провадження; дані, що містяться в протоколі, має бути викладено так, щоб за необхідності можна було здійснити реконструкцію місця події [142, с. 42].

Зважаючи на викладене вище, проаналізуємо практику ЄСПЛ, застосування якої сприятиме якісному проведенню всіх етапів ОМП органами досудового розслідування [30, с. 110].

Розглянемо рішення ЄСПЛ «Кайя проти Туреччини» (заява № 22729/93) від 19 лютого 1998 року. У скарзі заявник стверджував, що його брат був убитий співробітниками сил безпеки, не було проведено належне розслідування обставин його загибелі, а отже, було порушено ст. 2, 3, 6, 13 і 14 Конвенції. За матеріалами справи заявник і уряд Туреччини представили різні пояснення обставин позбавлення життя пана А. Кайя. Заявник стверджував, що його брат був беззбройний, коли солдати сил безпеки Туреччини застрелили його, а потім підклали до його тіла автомат системи Калашникова. Уряд заявляв, що в той день солдати зазнали обстрілу з боку членів Робітничої партії Курдистану, почали відстрілюватися, а після бою на місці події було виявлено тіло убитого А. Кайя, поряд з яким знаходився автомат [289].

У дослідженні доводів сторін у справі ЄСПЛ викликає занепокоєння той факт, що прокурор, який проводив ОМП, мабуть, не мав сумнівів у тому, що вбитий був терористом, який загинув під час збройної сутички зі співробітниками сил безпеки. Він не взяв показань у солдатів на місці події та не перевіряв наявність стріляних гільз, які мали свідчити про запеклу стрілянину, яку, імовірно, вели обидві сторони. Оскільки прокурор є незалежною офіційною особою, яка проводить розслідування, йому слід було б спрямувати активні зусилля для

збирання доказів на місці для того, щоб відтворити події та впевнитися, що вбитий, попри те, що він був одягнений як звичайний селянин, насправді виявився терористом, як це стверджували. Тому він явно не сумнівався в достовірності версії подій, представленої співробітниками сил безпеки [289].

Тобто ЄСПЛ акцентував увагу на якості проведеного ОМП прокурором і вказав на його недоліки. У представленому рішенні ЄСПЛ чітко продемонстровано, що неякісне й неповне проведення цієї СРД, зокрема недопустиме нехтування позицією заявника у справі, свідчить про те, що прокурор одразу поділяв позицію солдатів сил безпеки щодо ситуації, яка відбулася [30, с. 111]. У таких ситуаціях уповноважена на проведення досудового розслідування особа повинна перевірити протилежні версії учасників кримінального провадження.

Крім цього, позиція ЄСПЛ про те, що прокурор не отримав показань у солдатів на місці події, засвідчує, що такі показання могли б надати слідчому інформацію передусім про точне місце перебування солдатів на момент стрільби та орієнтовну відстань проведених ними пострілів (у вітчизняній практиці це *тактичний прийом «допит на місці події»*). Перевірка наявності стріляних гільз, які могли б бути виявлені біля трупа, надала б можливість висунути версії про ймовірність: ведення стрільби А. Кайя або можливого інсценування вбивства солдатами. Там, де ЄСПЛ акцентує увагу на подальшій можливості відтворення обстановки місця події, вивчення криміналістичних рекомендацій дає підстави для висновку про застосування типового *тактичного прийому* огляду місця події – *«модельовання події, що відбулася»*.

Також ЄСПЛ дійшов висновку, що готовність прокурора беззастережно повірити в інформацію, надану співробітниками сил безпеки, можливо, також пояснює причини, через які не було перевірено наявності слідів пороху на руках чи одязі загиблого чи не проведено дактилоскопічного дослідження слідів рук на зброї. У будь-якому випадку ці прорахунки слід вважати надзвичайно серйозними, оскільки тіло загиблого було пізніше передано жителям села, що унеможливило проведення будь-яких додаткових досліджень, зокрема куль, які залишилися в тілі.

Єдиними речовими доказами, зібраними на місці події для подальших досліджень, були зброя та набої, якими нібито користувався А. Кайя. Стосовно цього ЄСПЛ зауважив: у чому не полягала б суть цієї слідчої дії, необхідно зауважити, що прокурор прийняв рішення про правомірність дій солдатів, не отримавши результатів балістичної експертизи [289].

Отже, ЄСПЛ, маючи знання в галузі криміналістики, зосередив увагу на проведенні процесуальних дій на місці події, які, вірогідно, могли б сприяти з'ясуванню події, що відбулася. Крім цього, речові докази, які все-таки прокурор віднайшов і вилучив, фактично не стали корисними для слідства, оскільки було прийнято кінцеве рішення про правомірність дій сил безпеки без результатів балістичної експертизи [30, с. 111]. Наприклад, відповідно до українського законодавства, у цій ситуації така експертиза могла б встановити: «належність об'єктів до вогнепальної зброї; належність об'єктів до боєприпасів вогнепальної стрілецької зброї; вид, системи (моделі) та калібру вогнепальної зброї та боєприпасів до неї; стан (справності) зброї, боєприпасів до неї та придатності їх до стрільби; за слідами на стріляних кулях, шроті, картечі, гільзах конкретного екземпляра вогнепальної зброї; обставини, пов'язані з використанням зброї (кількість пострілів, відстань, з якої стріляли, напрямку пострілу, взаємного положення зброї та перешкоди й інше) тощо» [158].

Крім цього, ЄСПЛ вказав на такі недоліки розслідування: не було взято показань у солдатів на місці події; не перевірено наявність стріляних гільз, які мали свідчити про запеклу стрілянину, яку, імовірно, вели обидві сторони; не перевірено наявності слідів пороху на руках чи одязі загиблого; не проведено дактилоскопічного дослідження слідів рук на зброї; не досліджено кулі, які залишилися в тілі загиблого (у цій ситуації йдеться про застосування *тактичної операції «Перевірка показань підозрюваного»*, яку спрямовано на перевірку показань солдатів).

Звіт (протокол) судово-медичного розтину, що складений та підписаний лікарем А. Догру, що проводив огляд місця події і трупа разом із прокурором, є єдиним документом, що містить дані про характер, тяжкість та місця кульових

поранень, завданих загиблому. ЄСПЛ акцентував на неповноті цього звіту (протоколу) в кількох суттєвих позиціях, зокрема йому бракує будь-яких висновків про фактичну кількість куль, які уразили убитого, і про орієнтовну оцінку відстані, з якої було здійснено постріли цими кулями. Оскільки чимало суттєвих питань залишилося без відповіді, не можна вважати, що формально проведений розтин чи інші дані, що містяться у звіті (протоколі), могли б слугувати основою для подальшого розслідування чи задоволенню принаймні мінімальних вимог розслідування, що не викликає сумнівів у законності того, що сталося [289].

На підставі викладеного вище можемо підсумувати: формально проведений розтин полягав у візуальному обстеженні лікарем Догру трупа вбитого, на підставі якого був сформовано висновок щодо причини смерті А. Кайя. Не було проведено реального розтину, який сприяв би з'ясуванню точної причини загибелі. У звіті (протоколі) не було визначено відстані, з якої здійснено постріли, і кількості куль, що вразили померлого, і це є суттєвим недоліком у роботі прокурора й лікаря. Якщо брати до уваги українське законодавство, то в представленому випадку «дослідження вогнепальних пошкоджень на одязі, пов'язаних з одночасним спричиненням тілесних ушкоджень людині, належить до компетенції судово-медичної експертизи. В окремих випадках (коли визначаються дистанція, напрямок пострілу тощо) такі питання вирішуються комплексною судово-медичною та судово-балістичною експертизою» [158].

Суд визнає, що огляд тіла вбитого та формальний розтин проводили на території, де активно діяли терористи, що, певно, надзвичайно ускладнило дотримання стандартних процедур. Також видається дивним, що ні лікар, ні прокурор не наполягали на тому, щоб тіло вбитого було доставлено вертольотом у безпечніше місце, для того щоб мати можливість провести ретельніше обстеження тіла вбитого, його одягу та кульових поранень [289]. Така позиція ЄСПЛ засвідчує, що за представлених умов прокурор не прийняв доцільного *тактичного рішення* (метою якого є вилучення слідової інформації шляхом ретельного обстеження тіла вбитого, його одягу та кульових поранень), використання належного

транспортного засобу (вертоліт), а також способу – перельоту в безпечне місце) в окресленій ситуації.

У представленій справі ЄСПЛ дійшов висновку, що значна кількість озброєних зіткнень чи нещасних випадків не можуть змусити відмовитися від передбаченого ст. 2 Конвенції обов'язку забезпечити проведення дієвого й незалежного розслідування причин та обставин випадків позбавлення життя внаслідок зіткнення зі співробітниками сил безпеки, передусім таких випадків, як проаналізований, коли обставини справи є переважно нез'ясованими [289].

Знання позицій ЄСПЛ у представленому рішенні може бути використане слідчим для прийняття таких рішень під час кримінального провадження:

- взяти показання на місці події в представників військових формувань чи правоохоронних органів держави, які вбили людину;
- перевірити наявність гільз, що можуть свідчити про запеклу стрілянину, яку, імовірно, вели дві сторони (завдання виконують на робочому етапі ОМП);
- під час ОМП спрямувати зусилля на збирання слідової інформації, щоб відтворити подію та перевірити показання представників військових формувань чи правоохоронних органів держави, які вбили людину (робочий етап ОМП);
- перевірити наявність слідів пороху на руках чи одязі загиблого та провести дактилоскопічне дослідження його слідів рук на зброї (робочий етап ОМП);
- не передавати труп убитої особи після її візуального огляду на місці події її родичам чи іншим особам без проведення додаткових досліджень тіла (заключний етап ОМП);
- у разі неможливості провести додаткові дослідження тіла вбитого з кульовими пораненнями та його одягу на місці події, труп потрібно доставити в безпечніше місце для ретельного обстеження (заключний етап ОМП);
- провести комплексну судово-медичну (СМЕ) та судово-балістичну експертизи, надати вичерпну кількість запитань експертам щодо з'ясування обставин смерті вбитого та відтворення загалом обставин події, що відбулася;

– приймати кінцеве рішення в кримінальному провадженні тільки в тих випадках, коли було досліджено всі можливі обставини, отримано й оцінено висновки всіх призначених експертиз [30, с. 112–113].

Також проаналізуємо рішення ЄСПЛ «Махмут Кайя проти Туреччини» (заява № 22535/93) від 28 березня 2000 року. Обставини справи полягали в тому, що Х. Кайя (лікар) і М. Чан (адвокат), виїхавши на авто заявника до м. Язиконак (м. Елязиг, Туреччина) рятувати пораненого члена Робочої партії Курдистану (про що їм повідомили два невідомі чоловіки), зникли безвісти та згодом були знайдені убитими під мостом за 12 км від м. Тунчелі (Туреччина) [290].

Суд акцентував на тому, що в розслідуванні було проведено два розтини тіл у морзі лікарні м. Тунчелі. Перший був поверхневим, його проводили за п'ять годин з моменту виявлення трупів, і в складеному висновку зазначено, що на обох тілах жодних слідів насильства не виявлено. Другий розтин був детальнішим, його проводили наступного дня, завдяки якому було виявлено деякі сліди на тілах. Однак не було жодних пояснень або висновків щодо екхімозів у ділянці нігтів, колін і щиколотки чи подряпин на щиколотці на тілі Х. Кайя. Синці на правому вусі й на голові були обґрунтовані тиском на тіло Х. Кайя (без детальніших пояснень того, чим це могло бути спричинено) [290].

Отже, під час огляду трупів у морзі було неякісно проведено їх поверхневий розтин, оскільки на підставі детального розтину встановлено, що на тілі Х. Кайя було виявлено синці на вухах і на голові й інші сліди, які можна було б виявити під час першого розтину. Другий розтин мав недоліки з приводу встановлення попередніх причин утворення екхімозів у ділянці нігтів, колін і щиколотки та інших чітких пояснень щодо походження синців на правому вусі й на поверхні голови. Встановлення таких деталей могло б допомогти в цьому випадку прокурору в розслідуванні загалом і розшуку вбивць зокрема. На наш погляд, задля надання вичерпних відомостей судово-медичним експертом щодо проведення розтину трупа (СМЕ) прокурор повинен був поставити декілька ключових питань: «1. Яка причина смерті Х. Кайя (й окремо М. Чана)? 2. Чи є на тілі Х. Кайя (й окремо М. Чана) тілесні ушкодження? 3. Якщо так, то які їх характер, локалізація,

кількість, механізм утворення, час настання і ступінь тяжкості?» Якщо висновок судово-медичного експерта є недостатньо обґрунтованим, потрібно призначити повторну експертизу, яку доручають іншому експертові [30, с. 113–114].

Не було проведено судове дослідження на місці злочину, не складено звіт (протокол) про те, чи були жертви вбиті на цьому місці або як їх туди було доставлено. Також не проведено розслідування щодо способу, яким жертв було доставлено з м. Елазиг до м. Тунчелі, оскільки цей шлях довжиною 130 км передбачав зупинки на державних контрольно-пропускних пунктах. Суд зазначив, що в документах розслідування не засвідчено жодної спроби перевірити записи охорони чи взяти показання в можливих свідків у м. Язиконак, де було знайдено машину [290].

Із цього приводу ЄСПЛ зауважив, що не було проведено ОМП та попереднього огляду трупів за місцем виявлення тіл. Також у жодному процесуальному документі не зазначено навіть попередній висновок, чи саме в цьому місці було вбито цих осіб, адже на землі крові було небагато [30, с. 114]. Фактично ЄСПЛ акцентує на тому, щоб в протоколі ОМП опис було здійснено так, щоб можна було висунути обґрунтовану версію, чи збігається місце вбивства й місце виявлення трупів. На наш погляд, такий опис має відображати можливі шляхи підходу й відходу злочинців, наявність слідів крові, слідів взуття, обов'язково – загальний і детальний опис трупів. Шляхом проведення ОМП можна було б встановити відбитки слідів взуття осіб, які доставили Х. Кайя та М. Чана, а також, імовірно, вдалося б встановити сліди транспортних засобів. Отже, прокурор не провів ОМП, не зміг відтворити «логічного ланцюга» вбивства цих осіб, що призвело до неякісного й неповного розслідування кримінального провадження. Зважаючи на це та інші факти у справі, ЄСПЛ дійшов висновку про порушення ст. 2 Конвенції в її процесуальному аспекті, а саме непроведення ефективного розслідування [30, с. 114].

У частині рішення, де ЄСПЛ зауважив, що не було перевірено записів охорони (ідеться як про записи із журналів, так і відеозаписи), не було взято показань у можливих свідків за місцем виявлення машини загиблих, що засвідчує

про неналежне застосування криміналістичних рекомендацій правоохоронцями. За таких обставин необхідно було б застосувати *тактичну операцію «Розшук злочинця»*, під час якої виконати поставлені завдання.

Також ЄСПЛ зауважив, що точні обставини, за яких Х. Кайя був схоплений й отримав тілесні ушкодження, виявлені під час розтину трупа, невідомі. Проведений медичний огляд також не дає підстав стверджувати, чи можна завдані страждання розглядати як жорстокі й серйозні. Однак немає сумнівів у тому, що такі факти, як: перев'язані дротом зап'ястя Х. Кайя, з яких злізла шкіра, і тривале перебування ступень його ніг у воді чи снігу, що здійснено навмисно або іншим чином, можна розглядати як нелюдське і таке, що принижує гідність, поводження за змістом ст. 3 Конвенції [290].

Можемо дійти висновку, що на підставі проведеного розтину було встановлено причину смерті Х. Кайя саме від кульового поранення, а інші тілесні ушкодження, які виявлені, були спричинені до моменту вбивства, що, за змістом Конвенції, означає порушення її статті 2. Тлумачення ЄСПЛ ст. 2 і 3 Конвенції вказує на порушення цих норм органами державної влади Туреччини, розмежовуючи їх у конкретній події, що сталася [30, с. 114].

Використання положень зазначених позицій ЄСПЛ цього рішення слідчим у схожих ситуаціях буде доцільним під час ОМП та загалом у досудовому розслідуванні, зокрема для вчинення таких дій:

- якісного проведення огляду місця події та тіл трупів, зокрема, належного складання процесуального документа про те, чи були жертви вбиті на цьому місці або як їх туди було доставлено;

- допиту всіх свідків й очевидців, зокрема працівників контрольно-пропускних пунктів, починаючи з місця зникнення осіб, місця можливих маршрутів їх перевезення та закінчуючи місцем виявлення їхніх тіл;

- вилучення та дослідження всієї документації, що наявна в працівників контрольно-пропускних пунктів і призначена для реєстрації відомостей про осіб, транспортні засоби, які їх перетинають, а також відеозаписів;

– формулювання запитань експерту для проведення СМЕ так, щоб він надав у висновку повну інформацію, яка може допомогти в розслідуванні, наприклад, усіх можливих причин утворення тілесних ушкоджень окремо щодо кожного такого ушкодження. Якщо висновок експерта буде неповним, то необхідно призначити повторну експертизу [30, с. 115]

Трапляються випадки, коли ЄСПЛ не досліджує питання відповідності проведеної конкретної процесуальної дії чи інших заходів нормам Конвенції, оскільки він уже встановив інші недоліки в процесі розслідування, яких достатньо та які вже становлять порушення певної норми Конвенції. Однак, проаналізувавши значну кількість рішень, ми встановили, що заявники висувують скарги щодо порушення порядку проведення процесуальних дій, способу відібрання та фіксації слідової інформації та інших недоліків, зокрема й під час ОМП.

Оскільки такі заявники в більшості випадків послуговуються допомогою захисника під час подання скарги до ЄСПЛ, а частина з них розуміється на процесуальних і тактичних аспектах розслідування, доцільно зважати й на такі їхні скарги, які ЄСПЛ не дослідив через встановлення інших процесуальних порушень статей Конвенції, проте скарга є явно обґрунтованою, адже про її необґрунтованість ЄСПЛ прямо не зазначив.

Наприклад, розглянемо рішення ЄСПЛ у справі «Соаре та інші проти Румунії» (заява № 24329/02) від 22 лютого 2011 року. Заявники скаржилися, що стосовно них органи влади Румунії порушили ст. 2, 3, 5, 6, 13, 14 і 34 Конвенції. Проаналізувавши версії заявників та органів влади Румунії щодо обставин справи, можна дійти висновку, що перший заявник (М. Соаре) із своїм братом (В.С.) бігли за С.К., який кликав на допомогу. Почувши це, троє поліцейських у цивільній формі одягу, вийшовши з авто, зупинили М. Соаре та В.С., а далі за версією заявників поліцейський Л.Н.Д. вистрілив з пістолета в М. Соаре, а за версією поліцейських та інших свідків Л.Н.Д. вистрілив у першого заявника лише після того, як дістав від нього ножове поранення [46].

Мугурелом Соаре скаржився на процес розслідування, а саме: 1) нетипові висновки СМЕ щодо встановлення траєкторії кулі, невизначеність щодо характеру

предмета, імовірно використаного заявником, – ножа чи бритви, ухилення від з'ясування походження ножа; 2) протокол, складений під час ОМП, не містив точного опису ножа, і в ньому не було зазначено час його виявлення; 3) вилучення ножа проводили з порушенням правил пакування та опечатування предметів, що потребують консервації; 4) на місці події ножів не було виявлено, і єдиний ніж, вилучений як доказ, був імовірно виявлений у поліцейському автомобілі; 5) ніж, що ймовірно виявлений у поліцейському автомобілі, не був предметом дактилоскопічної експертизи в межах розслідування, перевірки його походження не проведено, що підтверджують показання свідків [46].

Стисло викладена ситуація та частини скарг заявника, на наш погляд, дають підстави вважати, що вони підлягають дослідженню ЄСПЛ щодо порушення статей Конвенції. Проте Суд дослідив інші порушення Конвенції, які разом із викладеними вище першопочатково становили ймовірність порушення ст. 2 Конвенції в її процесуальному аспекті, а саме нездійснення ефективного розслідування органами влади Румунії за цим фактом.

Суд у своїй дослідній частині зауважив, що органи влади Румунії припустилися таких порушень: 1) розслідування справи проводили військові прокурори, які не були незалежними особами, тобто не було забезпечено неупередженості під час проведення досудового слідства (п. 169–171); 2) на початку розслідування замість допиту поліцейських прокурор лише долучив їхні рапорти, на підставі яких і дійшов висновку щодо їх позицій у справі, а власне допит прокурор провів за рік потому з моменту початку розслідування (п. 172); 3) розслідування явно затягнуте, оскільки СМЕ була призначена прокурором через понад чотири місяці після початку розслідування (п. 173); 4) не забезпечено доступ заявників до інформації в процесі розслідування (п. 174) [46].

Саме тому ЄСПЛ вважає, що викладені вище елементи є достатніми для висновку, що розслідування, пов'язане із цією подією, не можна вважати невідкладним й ефективним. Тому влада Румунії не виконала своє процесуальне зобов'язання відповідно до ст. 2 Конвенції, що призвело до порушення цього положення [46].

Отже, ЄСПЛ досліджує обставини справи за викладеними скаргами й доводами заявників і доводами представників влади певної країни, виносить рішення щодо порушення чи непорушення положення Конвенції чи її протоколів. Проте Суд може дослідити лише частину викладених скарг заявників щодо порушення конкретної статті Конвенції чи її протоколів і прийняти своє рішення, якщо їх достатньо в цьому випадку для винесення рішення. У розглядуваному випадку ЄСПЛ обмежився лише частиною скарг, представлених заявниками, порівнявши їх із доводами представників органів влади Румунії задля винесення рішення щодо порушення ст. 2 Конвенції в її процесуальному аспекті. Водночас це не означає, що інші скарги заявників є необґрунтованими, адже ЄСПЛ вистачило інших скарг для прийняття рішення. Тобто ЄСПЛ скарги й доводи заявників щодо порушення конкретного положення Конвенції розглядає як систему, проте він може винести рішення з огляду лише на частину таких скарг і доводів, що є їх елементами.

На наш погляд, слідчим теж необхідно спрямовувати увагу на такі скарги заявників у рішеннях ЄСПЛ, хоча, на наше переконання, їх можуть помітити тільки досвідчені фахівці у сфері досудового розслідування. На таких скаргах і доводах заявників можуть ґрунтуватися криміналістичні рекомендації.

Тож видається доцільним, щоб такі скарги заявників, які не були досліджені ЄСПЛ і щодо яких він прямо не вказав на їх необґрунтованість через дослідження інших схожих скарг, компетентні фахівці у сфері досудового розслідування сформулювали в збірнику окремо від інших рішень ЄСПЛ. Критеріями відмежування таких рішень будуть: 1) скарги й доводи заявників, які не були досліджені ЄСПЛ та щодо яких він у змісті прямо не вказав на їх необґрунтованість через дослідження інших схожих скарг і доводів, яких достатньо для винесення рішення про порушення конкретного положення Конвенції; 2) ті скарги й доводи заявників, що висвітлюють криміналістичні аспекти (механізм, спосіб виявлення, фіксації та вилучення (отримання) слідової інформації тощо). Такі збірники будуть довідковими та міститимуть криміналістичні рекомендації.

З приводу оцінки ЄСПЛ скарг і доводів із викладенням власних позицій щодо криміналістичних аспектів, у яких прослідковуються в класичному вигляді тактичні прийоми, тактичні рішення, тактичні операції, слід зауважити, що вони теж можуть слугувати для органів досудового розслідування та прокурорів криміналістичними рекомендаціями. Суд під час викладення своїх позицій вказує на те, чому не було виконано певних дій, використовуючи такі звороти: «видається дивним те, що прокурор не провів...», «у справі ЄСПЛ викликає насторогу той факт, що прокурор... не мав сумнівів у тому, що...», «слідчий не взяв показань..., не спробував перевірити...» тощо. Фактично такі словесні звороти засвідчують, що ЄСПЛ не стверджує, а припускає, що запропонований ним метод надав би можливість провести досудове розслідування із забезпеченням гарантій, що визначені в Конвенції та її протоколах, і це не забороняє органам використовувати інші методи під час розслідування, які теж можуть забезпечити дотримання таких гарантій.

Задля ефективного тактичного проведення ОМП, практику ЄСПЛ, яку слідчий дослідив раніше, потрібно застосовувати на всіх етапах проведення СРД. Проте ознайомитися з конкретними рішеннями ЄСПЛ, які буде відображено в запропонованих спеціальних збірниках, слідчий може й після отримання вихідної інформації про подію (наприклад, на підготовчому етапі до виїзду на місце події). У виняткових випадках з ними можна ознайомитися і на початковому етапі безпосередньо на місці події, робочому й заключному етапах. Такими винятковими випадками можуть бути: надання необ'єктивної, неповної інформації оперативним черговим; ситуація, яка раніше не траплялася в роботі слідчого, проте він знає про наявність практики ЄСПЛ щодо її вирішення, тож її слід поновити в пам'яті; сумніви щодо відповідності положень КПК України, інших вітчизняних нормативно-правових актів положенням Конвенції 1950 року тощо.

2.2. Тактика проведення допиту з урахуванням практики Європейського суду з прав людини

Проблематику тактики проведення допиту досліджували В. К. Весельський, Є. Є. Демидова, І. А. Жалдак, В. О. Коновалова, Т. П. Матюшкова, О. М. Процюк, Л. Д. Удалова, В. Ю. Шепітько та інші вчені. Водночас поза увагою залишилися питання тактики проведення допиту відповідно до практики ЄСПЛ.

У межах дослідження встановлено необхідність застосування практики ЄСПЛ як джерела права під час проведення допиту. Тому принципово важливо розглянути тактику допиту підозрюваного з позицій забезпечення прав і свобод людини в контексті практики ЄСПЛ.

Допит – це СРД, яку проводить уповноважений на це суб'єкт за місцем проведення досудового розслідування або в іншому місці за погодженням із допитуваною особою з метою отримання від неї відомостей щодо відомих їй обставин у кримінальному провадженні [192, с. 253].

Під час такого спілкування відбувається процес передання та сприйняття інформації від того, хто говорить, до того, хто слухає. Цей процес умовно можна поділити на такі етапи: витребування слідчим інформації від допитуваних осіб; передання інформації від допитуваних до слідчого; аналіз та оцінювання слідчим отриманої інформації [98, с. 308].

Процесуальний порядок допиту регламентований ст. 224–227, 232 КПК України.

Мета допиту, стверджує Є. В. Пряхін, полягає в отриманні «повних показань, що об'єктивно відображають дійсність» [97, с. 169].

Якщо перше твердження цього автора ми поділяємо, то інше: «Ці показання є джерелом доказів, а фактичні дані, що в них містяться, – доказами» [97, с. 169] – не цілком. Оскільки, відповідно до ст. 84 КПК України, «доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального

провадження та підлягають доказуванню» [103]. Тобто, якщо фактичні дані отримано під час допиту чи навіть іншої СРД не в передбаченому КПК України порядку, то це не може бути доказом. За логікою визначення, якщо уповноважена особа провела СРД, не дотримавшись її процесуальних вимог або загальних засад кримінального провадження, то отримані внаслідок її проведення фактичні дані не можуть бути визнані доказами. Тому, на наше переконання, доцільно визначати так: «Показання є джерелом доказів, а фактичні дані, що в них містяться, – можуть бути доказами».

Предметом допиту є коло обставин, що їх слідчий має намір з'ясувати. Їх визначає слідчий під час підготовки до проведення цієї СРД [97, с. 169].

Загальними завданнями допиту є: отримання доказів за кримінальним провадженням; встановлення об'єктивної істини; перевірка слідчих версій, висунутих на початковому етапі розслідування; встановлення фактичних даних про підготовку, вчинення та приховання кримінальних правопорушень; встановлення обставин, що сприяли або перешкоджали вчиненню кримінальних правопорушень; збирання відомостей про особу правопорушника, злочинця та його зв'язки; ужиття заходів профілактичного спрямування тощо [98, с. 309].

Допит є однією з найскладніших і достатньо трудомістких СРД, адже допитувана особа внаслідок різних причин може неповно або неправильно сприймати певну подію, а отже, неправильно її викладати слідчому під час допиту. Крім цього, підозрюваний, обвинувачений та їх рідні здебільшого не зацікавлені в повному та всебічному розкритті злочину, що не може не позначатися на правдивості їхніх свідчень. Для успішного проведення допиту й отримання очікуваних результатів особі, яка проводить допит, необхідно знати закони мислення, логіки, психологічні засади і тактичні прийоми допиту, що розроблені криміналістикою [17, с. 84].

Взаємопов'язаними етапами формування показань є сприйняття, запам'ятовування та відтворення. Завдяки правильному розумінню цих процесів можливе ефективне застосування тактичних прийомів допиту та правильна оцінка показань [135, с. 112].

I етап – сприйняття (це не тільки сума відчуттів, а й діяльність мислення; відчуття є суб'єктивним за змістом джерелом, а тому відчуття та сприйняття залежать від розвитку нервової системи, стану організму загалом, рівня розвитку людини);

II етап – запам'ятовування (означає здатність утворювати умовні зв'язки, зберігати й відновлювати їхні сліди; має вибіркового характер: людина запам'ятовує не все, що сприймає, а тільки те, що викликає в неї глибокі переживання чи має для неї істотне значення);

III етап – відтворення сприйнятого (залежить від певних умов, зокрема фізичного та психічного стану особи в момент відтворення; полягає в здатності особи висловлювати свої думки, яка є в кожній людині індивідуальною та залежить від її культурного рівня, інтелекту, словникового запасу) [100, с. 189–190].

Зазвичай криміналісти поділяють процес проведення допиту на три етапи: 1) підготовчий; 2) робочий; 3) фіксація перебігу й результатів та його оцінка (заключний).

I. Підготовка до допиту передбачає:

збирання вихідних даних. Такими даними є відомості про особу допитуваного, які допомагають слідчому сформулювати потрібну тактику допиту. Вони можуть бути отримані за результатами вивчення матеріалів кримінального провадження й оперативних джерел або отримані спеціальними методами: спостереження за суб'єктом, бесіда, аналіз діяльності, узагальнення незалежних характеристик, що дають суб'єкту певні особи в різних ситуаціях;

тактичне забезпечення допиту (вибір прийомів, що слідчий планує використовувати під час допиту). Оскільки теорія і практика формує щоразу нові тактичні прийоми, їх слід оцінювати не тільки з позиції прямого припису закону, а й з огляду на можливі особливості їх реалізації;

вибір часу й місця допиту. Час допиту визначають з огляду на важливість відомостей, якими володіє допитуваний, його процесуальне становище, роль у

розслідуваній події, зв'язки з іншими особами, які підлягають допиту в провадженні. Вибір місця допиту залежить від конкретної ситуації;

визначення способу виклику на допит (вручення повістки, надіслання її поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення виклику телефоном);

технічне забезпечення допиту (готування необхідних бланків протоколів, паперу, приладь для письма, оргтехніки; підготовка технічних засобів запису; забезпечення необхідних транспортних засобів й охорони, якщо вони можуть знадобитися; підготовка приміщення для допиту);

письмовий план. У більшості випадків складають для допитів, пов'язаних із з'ясуванням широкого кола обставин, використанням великого обсягу вихідної інформації, зокрема й оперативної, складної з тактичних позицій. Обов'язково містить перелік питань, які планує задати особа, яка допитує [99, с. 355–358].

У тактиці допиту застосовують різні види питань:

доповнювальні (мета цих питань – поповнити вже отримані показання, заповнити прогалини в кримінальному провадженні);

нагадувальні (ці питання поновлюють спогади допитуваного, викликають певні асоціації, що допомагає йому згадати, оживити ті факти, що цікавлять слідчого, важливі для слідства);

уточнювальні (використовують для деталізації свідчення, але найчастіше вони конкретизують й уточнюють наявні відомості);

викривальні (мають на меті виявити й викрити у свідченнях допитуваного очевидну для слідчого неправду);

контрольні (служать для перевірки наявних свідчень або отримання даних для такої перевірки) [124, с. 362].

На наш погляд, практика ЄСПЛ на цьому етапі значно зможе допомогти уповноваженим особам під час проведення допиту. У практиці ЄСПЛ міститься тлумачення статей Конвенції 1950 року відповідно до ситуації, яка відбулася. Таку ситуацію оцінює ЄСПЛ шляхом еволютивного тлумачення Конвенції та

її протоколів, приймаючи рішення про порушення чи непорушення норм цього документа.

У таких рішеннях ЄСПЛ зазначає не просто про порушення, а демонструє, які конкретно дії чи бездіяльність представників органів державної влади, зокрема і правоохоронних органів, призвели чи не призвели до такого порушення в загальній ситуації подій, а також розмежовує такі дії чи бездіяльність окремо до кожної визначеної статті Конвенції та її протоколів.

Якщо слідчий володітиме такими позиціями ЄСПЛ, то він озброїться ними на майбутнє і надалі використовуватиме під час допиту.

Звернення до практики ЄСПЛ на підготовчому етапі проведення допиту є корисним, адже є запорукою майбутнього ефективного його проведення. Слідчий безпосередньо може ознайомитися з рішеннями ЄСПЛ, спрогнозувавши всі можливі варіанти розвитку подій майбутнього допиту, задля недопущення як процесуальних, так і тактичних порушень його проведення. Для цього слід керуватися навчально-методичними джерелами, збірниками матеріалів з практики ЄСПЛ.

Згідно з результатами здійснених досліджень, процесуальні порушення проведення СРД полягають у порушенні норм КПК України. Однак практика ЄСПЛ також може вказати на такі процесуальні порушення в значенні положень Конвенції, як, наприклад, перевищення терміну очікування особою на допит унаслідок примусового затримання її чи перевищення терміну проведення допиту особи без перерви [197].

Тактичні порушення виявляються в допущених тактичних помилках. Тактичною помилкою в слідчій діяльності є негативний результат неусвідомленого неправильного обрання та/або застосування слідчим тактико-криміналістичних засобів у певній слідчій ситуації, що призводить до втрати можливості виявлення та використання надалі криміналістично значущої (доказової, орієнтуючої) інформації [50, с. 33–34].

Недотримання рішень ЄСПЛ спричиняє ситуації тактичного ризику, оскільки слідчі в низці випадків не цілком розуміють критерії допустимості тактичних прийомів, операцій, комбінацій.

Слід додати, що недотримання практики ЄСПЛ під час проведення СРД може призвести й до потенційних тактичних порушень. Це ті неумисні помилки уповноважених на проведення досудового розслідування осіб, що виявляються за умов незнання ними критеріїв допустимості тактичних прийомів. Тобто уповноважені особи, наприклад, під час проведення допиту, можуть застосувати прийом, який буде спрямований на здобуття фактичних даних, але внаслідок того, що такий прийом не відповідає критеріям допустимості й він відповідно не є тактичним, обумовлюватиме невизнання таких фактичних даних доказами під час судового розгляду.

У контексті розглядуваної проблематики слід проаналізувати поняття тактичного прийому та критерії його допустимості з огляду на дотримання практики ЄСПЛ.

Тактичний прийом – це спосіб здійснення процесуальної дії, спрямований на досягнення її конкретної мети, що ґрунтується на психологічному механізмі його реалізації та є найраціональнішим і найефективнішим у певних ситуаціях [265, с. 23].

Дослідники В. О. Коновалова й О. М. Сербулов визначили загальні вимоги (критерії допустимості) тактичних прийомів. Зокрема, це:

1) законність. За характером, змістом і цілеспрямованістю тактичні прийоми цілком мають відповідати духу й букві закону [266, с. 39–40];

2) етичність. Тактичні прийоми не можуть містити елементів неправдивої інформації, уведення особи в оману, вчинення такого впливу на психіку людини, що тягне за собою негативні наслідки;

3) науковість. Наукова обґрунтованість передбачає: науковість прийому за джерелом його походження; відповідність прийому сучасному стану розвитку науки; можливість наукового прогнозування результатів використання прийому;

4) вибірковість. Ідеться про здатність виконувати тактичне завдання в певних ситуаціях;

5) пізнавальна цінність. Метою тактичного прийому є одержання фактичних даних, які можуть бути доказами (виявлення слідів чи знарядь кримінального правопорушення, одержання показань від підозрюваного, свідків, встановлення особи, що вчинила кримінальне правопорушення, тощо) [266, с. 44–51].

Такий критерій допустимості, як законність, визначений нормативно-правовими актами України та корелюється зі спеціально-дозвільним принципом у конституційно-правовому регулюванні: «дозволено лише те, що прямо передбачено законом», на відміну від інших, які є лише в науці. Цей принцип означає, що уповноважені на проведення досудового розслідування особи розробляють і використовують тактичні прийоми виключно в межах законодавства України, ураховуючи кримінально-процесуальні вимоги проведення СРД. Тому такий критерій більшість криміналістів визнають головним.

Трапляються випадки, що слідчі, прокурори можуть застосувати певний прийом, який вони називають тактичним, хоча в ньому не дотримано критеріїв допустимості. Наприклад, на підставі проведеного анкетування встановлено, що 27,9 % слідчих Національної поліції України та 18,8 % прокурорів застосовують навідні запитання під час допиту в ході досудового розслідування (додаток А).

Навідне запитання – це запитання, яке у відкритій чи прихованій формі містить відповідь, що є бажаною для особи, що допитує. Таке запитання є своєрідною формою підказки й паралізує волю допитуваного, адже він під впливом того, хто допитує, може ставити під сумнів правильність своєї позиції щодо певної обставини та починає пристосовувати її до змісту почутого навідного запитання [195, с. 47]. Навідним запитанням може бути: «Чи справді Іванов В. В. був одягнений у піджак чорного кольору з білими гудзиками?». Такі питання потрібно формулювати інакше: «Який одяг був на Іванову В. В.? Якого кольору був його одяг?». Ми поділяємо думку О. Б. Соловйова та вважаємо, що такі запитання порушують права та свободи допитуваного, що суперечить засадам кримінального провадження.

У ч. 6 ст. 352 КПК України закріплено, що під час прямого допиту в суді не можна ставити навідні запитання, тобто запитання, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї. Такі запитання можна ставити протилежній стороні кримінального провадження в судовому засіданні під час перехресного допиту [103]. За аналогією, необхідно передбачити таке положення і в ст. 224 КПК України, адже навідні запитання є недопустимими під час досудового розслідування.

Підготовка до допиту завершується складанням письмового чи усного плану. Пропонуємо під час складання письмового плану зазначати не тільки: а) обставини, що підлягають з'ясуванню, б) наявні матеріали провадження, в) запитання допитуваному, г) тактичні прийоми [95, с. 336], – а також: д) вказувати рішення ЄСПЛ або його ключові позиції, які можна використати під час допиту. Урахування рішень ЄСПЛ сприятиме тому, що слідчий процесуально й тактично правильно проведе допит, забезпечить права і свободи людини в процесі цієї СРД, а також підвищить доказове значення отриманих результатів допиту під час судового розгляду.

II. У межах робочого етапу допиту криміналісти виокремлюють чотири його стадії:

– встановлення психологічного контакту (рекомендується: виявити чуйне, уважне, поважне ставлення до допитуваного, спокій і врівноваженість під час звертання до нього; висловити потерпілому співчуття та розуміння; провести бесіду на другорядну, нейтральну тему; допомогти порадою; з'ясувати мотиви, за якими допитуваний відмовляється давати показання, і спробувати подолати їх);

– вільна розповідь (полягає у викладенні особою відомих їй фактів у тій послідовності, яку їй рекомендує слідчий або яку вона обирає сама);

– постановка запитань (застосовують такі тактичні прийоми задля актуалізації пам'яті допитуваного: допит з використанням асоціативних зв'язків, допит на місці події, додатковий допит за обмеженим колом обставин; тактичні прийоми викриття неправди: прийоми емоційного впливу, прийоми логічного впливу, тактичні комбінації);

– ознайомлення допитуваного з протоколом і записом показань [93, с. 447–450].

Якщо під час робочого етапу ОМП слідчий здебільшого активно реалізує практику ЄСПЛ, дотримуючись її позицій, які мають імперативний характер (джерело права), то під час робочого етапу допиту слідчий, володіючи практикою ЄСПЛ, не допускає таких ситуацій, які призводять до процесуальних чи тактичних порушень. Наприклад, застосовуючи тактичні прийоми, уникає недопустимого психологічного тиску на особу [287], катування, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження [296, 298].

III. Фіксація ходу й результатів допиту (заключний етап). Відповідно до ст. 103 КПК України, СРД під час кримінального провадження можуть фіксувати: 1) у протоколі; 2) на носії інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії; 3) у журналі судового засідання [103]. Основним засобом фіксації ходу й результатів допиту здебільшого є протокол (ст. 104 КПК України). Увагу під час складення протоколу допиту необхідно спрямовувати на максимально детальну фіксацію показань, недопущення викривлення інформації.

За результатами вивчених рішень ЄСПЛ проти України (додаток В) встановлено, що найчастіше порушення прав і свобод людини під час досудового розслідування відбувалося під час допиту підозрюваних (80,9 %). У межах проведеного опитування з'ясовано, що 96,1 % слідчих Національної поліції та 98,8 % прокурорів вважають, що необхідно надзвичайно ретельно ставитися до допиту підозрюваного, зважаючи не тільки на вибір доцільних тактичних прийомів, а й на забезпечення дотримання їхніх прав і свобод (додаток А).

Оскільки саме під час допиту підозрюваного найчастіше трапляються порушення його прав і свобод, ми спрямуємо дослідження саме в цьому аспекті.

Під час проведення допиту підозрюваного уповноважена особа зобов'язана дотримуватися його прав і свобод [35, с. 96]. У країнах Європи, як і в Україні, система гарантій прав і свобод охоплює три основні елементи:

– по-перше, інституційні гарантії, пов'язані із функціонуванням органів, діяльність яких спрямована на охорону й захист порушених прав;

– по-друге, процесуальні гарантії, які реалізують під час здійснення правосуддя, передусім – у межах відповідного процесу;

– по-третє, матеріальні гарантії у вигляді права особи на компенсацію завданої шкоди й інших збитків, спричинених унаслідок порушення його прав [275, с. 43].

Наше дослідження буде спрямоване на проблематику забезпечення прав і свобод підозрюваного під час допиту з огляду на практику ЄСПЛ, що відображатиме результати інституційних гарантій охорони та захисту порушених прав, пов'язаних із функціонуванням органів досудового розслідування. Також частково розглянемо зазначені процесуальні гарантії під час здійснення правосуддя, адже в контексті кримінального провадження вони знаходяться у взаємозв'язку з інституційними гарантіями [35, с. 96].

Згідно зі ст. 42 КПК України, «підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276–279 цього Кодексу, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй унаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений цим Кодексом для вручення повідомлень» [103].

Нормативно-правові акти, що встановлюють основні принципи та гарантії дотримання прав підозрюваного в процесі кримінального провадження та кримінального судочинства, можна розподілити на три категорії: 1) міжнародно-правові; 2) конституційні; 3) законодавчі [18, с. 36].

До ключових гарантій дотримання прав і свобод підозрюваного ми можемо віднести й практику ЄСПЛ, яка є джерелом права в Україні не тільки через ратифікацію Конвенції 1950 року, а й завдяки відповідному закріпленню її юрисдикції як у КПК України, так й інших національних законодавчих актах [35, с. 97].

З метою поглиблення напрацювань за цією тематикою вважаємо за доцільне розглянути декілька рішень ЄСПЛ, які можуть використовувати органи досудового розслідування під час проведення допиту підозрюваного [35, с. 97].

У справі ЄСПЛ «Ягер проти Нідерландів» від 14 березня 2000 року (заява № 39195/98) заявник скаржився на порушення ст. 3 Конвенції через значну тривалість його допитів і застосований до нього метод допиту «Zaanse verhoormethode», який полягав у конфронтації фотографій тіла жертви з фотографіями його дружини та дітей. Підозрюваного протягом тривалого часу допитували у вихідні дні, під час якого члени допитуючої групи сиділи близько до нього. У сусідній кімнаті допит спостерігав і слухав Хондердос (спеціаліст із комунікації, розробник методики допиту), який акцентував увагу поліцейських на різні сигнали зв'язку. Під час цього допиту було використано набір фотографій, на яких, серед іншого, три фотографії членів родини підозрюваного були розміщені навколо фотографії жертви. Національні суди Нідерландів вважають, що використання сімейних фотографій у такому їх наборі суперечить вимогам справедливого судового розгляду. Проте порушення цих вимог у контексті виняткової серйозності факту, на думку суду, ні само собою, ні у зв'язку з тим, що його проводили стосовно допитів такої тяжкості, не може призвести до неприйнятності обвинувачення [287].

У цій справі ЄСПЛ вказав, що національні суди визнали, що спосіб допиту заявника суперечив забороні чинити тиск на підозрюваних, як це передбачено КПК Нідерландів, і що обвинувальний вирок заявника не ґрунтувався на будь-яких заявах, зроблених ним під час цих допитів [287].

З огляду на характерні особливості цієї методики допиту й спосіб, у який її було застосовано у справі заявника, ЄСПЛ вважає, що із психологічної позиції цей метод є занадто витонченим, а отже, небажаним у кримінальному розслідуванні, оскільки він спрямований на досягнення – через формування шляхом психічної стимуляції атмосфери близькості між підозрюваним і слідчими – оптимального рівня комунікації та внаслідок цього спонукає допитувану особу, відповідно до її суб'єктивної оцінки взаємин як довірчих, довіритися слідчим, аби звільнитися від психічно обтяжливих спогадів. Водночас ЄСПЛ не вважає встановленим той факт, що застосування цього методу заподіяло заявникові такого ступеня психічного болю і страждань, що дорівнюється нелюдському поведженню за змістом статті 3

Конвенції. Тому Суд не може визнати, що ця методика допиту як така або спосіб, у який її застосовано в цьому випадку, сягає того мінімального рівня жорстокості, який дав змогу застосувати ст. 3 Конвенції [287].

На підставі зазначеного можна дійти висновку, що ця методика, а саме один з її елементів, який полягає у зіставленні фотографій членів сім'ї підозрюваного із жертвою підозрюваного, є небажаною під час проведення допиту підозрюваного, адже відбувається психологічний тиск на нього. Проте, зважаючи на такий тактичний прийом слідчих, який застосований за фактом тяжкого кримінального правопорушення, не може перейти через мінімальний поріг жорстокості й призвести до порушення ст. 3 Конвенції. На наш погляд, ключовим фактором у прийнятності цього тактичного прийому було визнано те, що його результати не було безпосередньо використано під час засудження обвинуваченого.

Доцільно акцентувати на техніці допиту «Zaanse verhoormethode», який практикували в Нідерландах і він був заборонений до використання з листопада 1996 року [303].

Допит відбувається в спеціально підготовленій кімнаті для допитів. Приховані відеокамери охоплюють весь простір. Зображення потрапляють у сусідню диспетчерську. Там керівник групи розслідування та Хондердос дають вказівки допитуючим детективам, які отримують їх через передавачі у вушних пробках [300]. Планування допиту охоплює, серед іншого, розподіл індивідуальних ролей (фігура керівника, спеціаліста, аналітика, довіреної особи) кожному члену групи допитів. Крім того, проводять попередню зустріч із підозрюваним, щоб з'ясувати, який тип думки (детальний чи загальний) він використовує та які його «фокусні точки», тобто на які точки він дивиться, коли його конкретно не просять дивитися на щось. Визначення «фокусних точок» є важливим для складання «візуальних хронологічних ліній» [287].

Детективи детально навчаються технік, за допомогою яких вони переважно можуть розуміти невербальну мову підозрюваного. Стратегія спрямована на встановлення контакту як зі свідомим, так і з підсвідомим («внутрішнім світом») підозрюваного. Питання про сім'ю, друзів і молодь є актуальними, оскільки вони

формують краще уявлення про те, як можна налаштувати контакт із підозрюваним. Зосередившись на мові тіла й ставленні, детективи можуть перевірити, чи відповідають вербальні та невербальні повідомлення підозрюваного один одному. Побутує думка, що 70 % спілкування є мовою тіла, а лише 30 % – це слова. Тож підозрюваний, не усвідомлюючи цього, розповідає більше своїм ставленням й виразом обличчя, ніж словами. Детективи ставлять свої запитання доброзичливо та жорстко. Також під час допиту вони можуть копіювати позу підозрюваного, наприклад, схрестивши ноги, тощо [300].

Під час допиту підозрюваний проводить «візуальні хронологічні лінії», намагається перевірити, коли що відбулося. Це відбувається, зокрема, шляхом змушування підозрюваного відновити в пам'яті перебіг пережитих подій. Якщо підозрюваний має слухові вподобання, є вищі шанси на спілкування та переживання, коли його змушують слухати записи, наприклад, телефонні розмови. У випадку, коли підозрюваний має сенсорну перевагу, шанс спілкування вищий, якщо доторкнутися до предмета, знайденого на місці злочину, а у випадку візуального уподобання йому можуть показати фотографії місця злочину. Якщо в підозрюваного є «фокусна точка» на певному місці стіни, можна розмістити там фотографії. Він буде несвідомо дивитися на них, після чого буде згадувати факти, які пережив. Демонстрування фотографій охоплює як фотографії, пов'язані зі злочином, так і фотографії, пов'язані з особою підозрюваного, фотографії його дружини чи дітей. Ці два типи фотографій демонструють або окремо, або по чергово [287]. Хондердос усвідомлює це на підставі того, як допитуваний тримає голову на певних питаннях: «Якщо він трохи підводить погляд, зазвичай це пригадування зображень. Якщо людина дивиться більше вниз, це, як правило, є ознакою того, що вона запам'ятовує звуки» [321].

Здебільшого допити проводять протягом декількох днів, вони тривають близько десяти годин на день, залежно від того, як проходить допит [287].

На нашу думку, оскільки цей тактичний прийом допиту зарекомендував себе позитивно (що засвідчують результати розкритих кримінальних проваджень) [300] і те, що ЄСПЛ не визнав, що такий тактичний прийом порушує ст. 3 Конвенції, його

доцільно адаптувати й удосконалити та залучити в роботу органів досудового розслідування України. Його вдосконалення полягатиме насамперед у тому, щоб виключити ті його елементи, які становлять психологічний тиск на допитуваного. Одним із таких елементів є одночасне демонстрування фотографій жертви вбивства та членів сім'ї допитуваного, що засвідчує розглянуте рішення ЄСПЛ. Також гармонізувати (адаптувати) його і відповідно до КПК України, а саме проводити його в день не більше ніж протягом восьми годин з перервами після кожних двох годин допиту, в окремих випадках – у нічний час (ч. 4 ст. 223 КПК України). Безумовно, перед удосконаленням (по суті – модернізацією) доцільно запросити відповідного розробника цього методу, який оцінить і перевірить практично, чи буде він дієвим без тих елементів, на які вказав ЄСПЛ, що призводять до психологічного тиску, а в разі позитивного результату – передати досвід нашим правоохоронцям.

Розглянемо також рішення ЄСПЛ у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» (заява № 42310/04) від 21 липня 2011 року. Зі слів Нечипорука (далі – заявник), працівники ще тодішньої міліції за підозрілу поведінку («швидко йшов, озираячись навкруги...») 20 травня затримали його й доправили до відділу міліції, де його було піддано особистому обшуку, під час якого в його кишені було виявлено пакет із «зеленою речовиною рослинного походження», що підкинули йому працівники міліції. Того самого дня до нього було застосовано адміністративне затримання. Під час подальших подій 22 травня було складено експертний висновок, який визначав, що вилучена речовина не була наркотичним засобом, і після звільнення заявника від адміністративного затримання його одразу було затримано в межах кримінального провадження. Крім цього, заявник зауважив, що в ніч з 20 на 21 травня під час допиту на нього надягли наручники, підвісили на металевій поперечині між двома столами й закріпили оголені дроти, після чого один із працівників міліції вмикав електричний струм, а другий закривав йому рота подушкою. Потім заявник знепритомнів, і працівники міліції, надівши на нього бронежилет і закривши йому голову подушкою, почали бити його по черзі. Невдовзі заявник почув, як у сусідньому кабінеті допитують його вагітну дружину, зазначив,

що в цей момент один із працівників міліції зайшов до кабінету, де він перебував, і запитав у свого колеги його думку з приводу застосування таких заходів до його дружини. Уже після сукупності перелічених дій працівниками міліції під час допиту заявник зізнався в учиненні вбивства невідомої особи, потім його було поміщено в ізолятор тимчасового тримання. Згодом Нечипорук заперечував вчинення злочину й оскаржував зазначені дії працівників міліції до прокуратури та суду [215].

У розглядуваній справі Суд дійшов висновку, що працівники міліції навмисно піддали заявника такому поводженню, щоб отримати від нього зізнавальні показання. Погроза вчинити дії, заборонені ст. 3, якщо вона достатньо реальна й негайна, може становити порушення цього положення Конвенції; погрози стосовно катування вагітної дружини заявника, імовірно, значно посилили його психічні страждання; застосування до людини електроструму є особливо серйозною формою поганого поводження, яке може викликати сильний біль і жорстокі страждання, а отже, його слід вважати катуванням, навіть якщо воно не призводить до будь-яких тривалих розладів здоров'я. За сукупністю цих фактів Суд визнав порушення ст. 3 Конвенції під час проведення допиту працівниками міліції [215].

Отже, правоохоронці, застосувавши до заявника такі засоби та прийоми, як електричний струм, висловлення наміру застосувати катування до його дружини, побиття, очікували на досягнення результату зізнавальних показань щодо вчинення ним кримінального правопорушення. Проте такі засоби та прийоми не належать до криміналістичної тактики, адже в них не було дотримано критеріїв допустимості тактичних прийомів [35, с. 97], а саме законності й етичності.

Суд зазначив, що мета затримання особи для її допиту полягає в сприянні розслідуванню злочину через підтвердження або спростування підозр, які стали підставою для затримання. Однак вимога, що підозра має ґрунтуватися на обґрунтованих підставах, є значною частиною гарантії недопущення свавільного затримання і тримання під вартою. Крім того, за відсутності обґрунтованої підозри особа не може бути за жодних обставин затримана або взята під варту з метою примушення її зізнатися в злочині, свідчити проти інших осіб або з метою

отримання від неї фактів чи інформації, які можуть бути підставою для обґрунтованої підозри [215].

Отже, органи досудового розслідування не можуть затримати особу й узяти її під варту, керуючись внутрішнім переконанням щодо вчинення нею злочину, і не можуть піддати її допиту в такий спосіб, адже це заздалегідь суперечить ст. 63 Конституції України. Також задля здійснення законного затримання заради проведення подальшого допиту особи, яку можуть підозрювати у вчиненні кримінального правопорушення, потрібно мати попередню доказову базу, яка є достатньою для проведення такого заходу. У цьому випадку Суд вказав на порушення ст. 5 Конвенції [35, с. 98].

Крім зазначеного, Суд дійшов висновку, що доступ до захисника мають надавати з першого допиту підозрюваного працівниками міліції, за винятком випадків, коли за конкретних обставин відповідної справи доведено, що є вагомими підстави для обмеження такого права. Право на захист буде в принципі непоправно порушено, якщо викривальні показання, отримані під час допиту правоохоронними органами без доступу до захисника, використовуватимуть з метою її засудження. Також Суд акцентує на тому, що формально застосувавши до заявника адміністративне затримання, а фактично поводячись із ним як із підозрюваним у вчиненні злочину, міліція позбавила його доступу до захисника, участь якого була б обов'язковою за законодавством України, якби заявника обвинувачували в убивстві, учиненому групою осіб та/або з корисливих мотивів, тобто злочині, у зв'язку з яким його фактично допитували. Отже, ЄСПЛ доходить висновку, що було порушено п. 3(с) ст. 6 Конвенції [215].

Слід проаналізувати й справу ЄКПЛ «Аксой проти Туреччини» (заява № 21987/93) від 18 грудня 1996 року, де особу правоохоронні органи підозрювали в тероризмі та під час допиту тримали із зав'язаними очима, що зумовило втрату орієнтації; тримали підв'язаним за руки, зв'язані за спиною («палестинське підвішування»); піддавали дії електрошоку, який посилювали, коли йому на голову виливали воду; били руками й ногами, а також словесно ображали. У цьому випадку ЄКПЛ дійшла висновку, що такі дії підпадають під ст. 3 Конвенції

«Заборона катування», посилаючись на те, що, попри відсутність інших доказів щодо такого поводження з Аксоєм, окрім його інформації та судово-медичного висновку, держава не змогла надати доказів щодо нездійснення таких дій правоохоронними органами [197].

Також ЄКПЛ зазначила, що, попри те, що Туреччина відступила від зобов'язань через терористичні замаху на частині її території щодо негайного судового контролю з моменту затримання особи, таке затримання протягом 14-ти днів особи задля її допиту є вагомим порушенням прав і свобод людини. Тому відбулося порушення ч. 3 ст. 5 Конвенції [197].

Очевидним є те, що правоохоронці Туреччини скористалися відступом від зобов'язань Конвенції щодо негайного судового контролю з моменту затримання особи, утримували особу протягом 14-ти днів задля її допиту. Попри попередньо зазначені ними порушення, правоохоронці були впевнені в законності затримання підозрюваної особи. Проте ЄКПЛ зауважила, що це достатньо тривалий термін затримання особи задля такої мети без судового контролю, чим ствердила незмогу провести законну межу цього затримання правоохоронними й судовими органами Туреччини. На нашу думку, таке прецедентне рішення надалі буде слугувати орієнтиром для правоохоронних і судових систем країн – учасниць Конвенції [35, с. 98].

Не можна оминати увагою справу ЄСПЛ «Афанасьєв проти України» (заява № 38722/02) від 5 квітня 2005 року, де, затримавши особу з подальшим взяттям під варту, правоохоронці, одягнувши наручники й декілька разів сильно побивши, вимагали зізнатися в злочині. У цьому випадку Суд зауважив про обов'язок органів влади звітувати щодо ушкоджень, завданих особам, що перебувають під їхнім контролем. Крім цього, зазначив, що нездатність встановити державних службовців, винних у злочинному насильстві щодо затриманої особи, як у цьому випадку, не може звільнити державу від відповідальності за Конвенцією. Тому також відбулося порушення ст. 3 Конвенції [198].

Непросте рішення винесла Велика палата ЄСПЛ у справі «Гефген проти Німеччини» (заява № 22978/05) від 1 червня 2010 року, де Гефген (далі – заявник)

скаржився на порушення його права не піддаватися катуванню і нелюдському поводженню (ст. 3 Конвенції) у зв'язку з погрозою застосування катування під час допиту в поліції, а також на порушення його права на справедливий судовий розгляд (ст. 6 Конвенції) у зв'язку з використанням доказів, отриманих унаслідок його зізнання, зробленого під тиском [238, с. 32].

Згідно з даними справи, заявник заманив до себе в квартиру й задушив одинадцятирічну дитину. Після вчинення вбивства громадянин Гефген сховав тіло під пірсом на озері поблизу міста й зажадав від батьків дитини викуп. Під час отримання викупу за ним було встановлено стеження, через кілька годин його було затримано. Після цього заявника допитав працівник поліції, але той дав неправдиві свідчення про місцезнаходження хлопчика. У цей час поліція провела обшук у будинку Гефгена, де вилучила частину грошей, заплачених як викуп, а також записи, що свідчать про планування злочину. Допит було відкладено до наступного ранку. Уранці за наказом заступника начальника поліції інший слідчий попередив заявника про те, що до нього буде застосовано катування, якщо він не повідомить місцезнаходження дитини. Унаслідок цього заявник зізнався в убивстві та повідомив точне місцезнаходження тіла дитини. Тоді поліцейські разом із заявником прибули на озеро, де виявили тіло дитини, а також вилучили сліди покришок автомобіля заявника та сліди його взуття. Потім поліція за вказівкою заявника виявила одяг, рюкзак і підручники, які належали хлопчикові, а також друкарську машинку, на якій було надруковано лист його батькам. Суд Німеччини визнав громадянина Гефгена винним і засудив його. Згодом два працівники поліції, що погрожували заявнику катуванням, були піддані санкції у вигляді штрафу, а колишнього заступника начальника поліції, що віддав відповідний наказ, невдовзі було призначено на одну з керівних посад у поліції [238, с. 31–32].

Під час дослідження питання про дотримання вимог ст. 3 Конвенції ЄСПЛ прийняв до уваги: 1) фізичні й моральні наслідки дій працівників поліції; 2) умисний їх характер; 3) мету (отримання показань); 4) обставини застосування насильства (заявник перебував під вартою). Після цього постановив, що погроза застосування катування становила негуманне поводження, проте не досягла рівня

жорстокості, достатнього для кваліфікації діяння як катування. Щодо визнання в заявника статусу жертви, то ЄСПЛ зазначив, що з одного боку: 1) національний суд ясно і недвозначно визнав, що поведження із заявником порушило вимоги ст. 3 Конвенції; 2) обставини цього порушення були належно розслідувані; 3) двоє причетних до цього поліцейських були засуджені й покарані. З іншого боку, на переконання ЄСПЛ, на те, що покарання було явно невідповідним порушенню одного з найважливіших прав, передбачених Конвенцією, і воно не могло бути стримувальним фактором щодо можливих майбутніх порушень заборони неналежного поведження, вказували: 1) символічний розмір призначених штрафів й умовний їх характер; 2) подальше призначення одного з визнаних винними поліцейських на керівну посаду. Крім того, ЄСПЛ взяв до уваги, що клопотання заявника про надання йому юридичної допомоги для подання позову про відшкодування шкоди чекало розгляду понад три роки, що засвідчує відсутність у влади прагнення вирішити питання про адекватну компенсацію збитку, заподіяного заявнику [238, с. 33–34].

Отже, слідчі Німеччини скористалися тим, що показання підозрюваного є не лише самостійним джерелом доказів, а й дають змогу отримати інформацію про те, де можна відшукати нові, раніше не відомі слідчому докази [269, с. 381]. Проте працівники поліції під час допиту підозрюваного не дотрималися передбачених законодавством Німеччини вимог і критеріїв допустимості тактичних прийомів, а саме погрожували йому катуванням, що в національних судах цієї країни та ЄСПЛ призвело до вирішення питання щодо визнання доказів, отриманих завдяки зізнанню Гефгена, допустимими [35, с. 99].

З приводу дотримання вимог ст. 6 Конвенції в цій справі ЄСПЛ, зауваживши, що ст. 6 Конвенції, на відміну від ст. 3, не має абсолютного характеру, дійшов висновку, що порушення вимоги справедливого характеру судового розгляду може бути встановлено тільки в тому випадку, якщо саме порушення положень ст. 3 Конвенції призвело до засудження заявника або вплинуло на призначене покарання [238, с. 34]. Далі ЄСПЛ зазначив, що основу рішення німецького суду про визнання заявника винним і призначення йому покарання становило нове зізнання заявника,

зроблене ним під час судового процесу після того, як він був попереджений про те, що зроблені ним на стадії розслідування заяви не будуть використовувати проти нього. Речові докази, що є похідними від свідчень заявника та які отримані під тиском, були використані німецьким судом не для доказу провини заявника № 1, а виключно з метою підтвердження правдивості цього (повторного) зізнання [238, с. 34–35].

Отже, ЄСПЛ визнав, що причиново-наслідкового зв'язку, який пов'язував би не дотримані передбачені законодавством Німеччини вимоги та критерії допустимості криміналістичної тактики під час допиту (негуманне поводження) з визнанням заявника винним у вчиненні кримінального правопорушення, не було [35, с. 99].

Крім цього, ЄСПЛ зазначив, що порушення вимог ст. 3 Конвенції, допущене на стадії розслідування, не вплинуло на рішення заявника дати свідчення в процесі судового розгляду. Аргументувавши, що: по-перше, німецький суд, виключивши свідчення та проінструктувавши заявника про його право зберігати мовчання, відновив його в становищі, у якому він перебував до порушення; по-друге, заявник, за його власним твердженням: 1) зробив нове зізнання добровільно під впливом каяття; 2) це зізнання не могло бути, як він стверджував згодом, єдиним способом захисту на суді. Тому ст. 6 Конвенції порушено не було [238, с. 35].

Розглянувши позиції ЄСПЛ з приводу цього рішення, можна дійти висновку, що не тільки катування (як фізичні дії), а й погрози його застосування поліцейськими під час допиту (якщо є реальні підстави побоюватися реалізації цієї погрози) визнають, відповідно до ст. 3 Конвенції, як катування, що є неприпустимим під час проведення не тільки цієї СРД, а й інших заходів, застосовуваних поліцейськими [35, с. 100].

Слушним видається підхід М. Я. Никоненка, згідно з яким перед учасниками кримінального провадження з боку обвинувачення (слідчий, дізнавач, детектив, керівник органу досудового розслідування, керівник органу дізнання, прокурор) постає непросте завдання: виконуючи свої функціональні обов'язки, з одного боку, необхідно забезпечити охорону прав, свобод і законних інтересів усіх без винятку

інших учасників кримінального провадження, а з іншого – забезпечити швидке, повне й неупереджене розслідування та судовий розгляд [136, с. 218].

Викладене вище вкотре засвідчує важливе значення практики ЄСПЛ як джерела права під час кримінального провадження. У ній окреслено ключові позиції Суду стосовно дотримання норм Конвенції 1950 року правоохоронними органами, а їх недотримання спричиняє порушення ключового принципу кримінального провадження – законності [35, с. 100].

Однак, проаналізувавши практику ЄСПЛ, ми з'ясували, що випадки порушення прав і свобод підозрюваних під час проведення допиту були зумовлені:

- фізичними діями (застосування електроструму до допитуваного, зокрема з використанням електрошоку; побиття; підвішування різним способом тощо);

- висловленням погрози застосувати катування до допитуваного, а також висловленням допитуваному наміру застосувати катування до його близької особи (якщо є реальні підстави побоюватися реалізації цієї погрози в конкретній ситуації) [35, с. 100].

Трапляються випадки, що допит особи, яку підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення, супроводжується її безпідставним затриманням і згодом призводить до того, що отримана інформація під час судового розгляду визнається як недопустимий доказ [35, с. 100].

Отже, тактичні прийоми, які застосовують під час допиту підозрюваного, мають відповідати критеріям допустимості, а саме законності, зміст якого розтлумачено в рішеннях ЄСПЛ. Практика ЄСПЛ додатково забезпечує гарантію прав і свобод людини шляхом недопущення дій, які порушують норми Конвенції 1950 року [35, с. 100].

Суттєвим фактором використання практики ЄСПЛ, а саме рішень, що постановлені проти інших держав, є те, що в таких рішеннях прослідковуються тактичні прийоми допиту, які застосовують правоохоронні органи інших країн. Наша держава, за умови визнання ЄСПЛ таких тактичних прийомів законними та справді дієвими, і це засвідчене практикою, може адаптувати й модернізувати для застосування правоохоронними органами. Також, якщо ЄСПЛ певні тактичні

прийоми чи їх елементи визнає недопустимими чи не бажаними до застосування, то наші правоохоронні органи шляхом ознайомлення з такими рішеннями не допускати будуть використання таких прийомів на практиці, а також не включатимуть схожі елементи таких прийомів у розроблення власних тактичних прийомів.

Важливість використання практики ЄСПЛ правоохоронними органами під час проведення допиту підозрюваного полягає в тому, що уповноважені особи, керуючись позиціями ЄСПЛ, що викладені в його рішеннях, не допускати будуть порушення прав і свобод людини під час проведення допиту й інших СРД. Це забезпечуватиме допустимість отриманих доказів у кримінальному провадженні, а також сприятиме підвищенню рівня професіоналізму й позитивного іміджу правоохоронців [35, с. 100].

2.3. Тактика проведення обшуку з урахуванням практики Європейського суду з прав людини

Одним зі способів отримання фактичних даних, що можуть бути доказами в кримінальному провадженні, є обшук. Процесуальний порядок його проведення регламентований ст. 233–236 КПК України. Теоретичною основою обшуку є фундаментальні праці таких науковців: Ю. П. Аленіна, В. П. Бахіна, Т. О. Борець, О. П. Ващук, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, В. Я. Горбачевського, С. Ф. Денисюка, О. Л. Дульського, В. А. Журавля, А. В. Іщенка, І. І. Когутича, М. В. Комарової, В. О. Коновалової, В. Г. Лукашевича, Н. С. Моргун, К. О. Чаплинського, В. Ю. Шепітька, І. М. Янченко та ін. Напрацювання цих учених є цінними, попри те, що лише в окремих із них частково розглянуто практику ЄСПЛ у розрізі розглядуваної тематики.

Відповідно до ст. 234 КПК України, «обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна,

яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб» [103].

На підставі аналізу КПК України було з'ясовано, що він регулює та визначає: порядок проведення цієї СРД; права, функції та завдання суб'єктів її проведення; мету обшуку; вимоги до фіксації його результатів тощо. Проте визначення цієї СРД у законі немає. Тому вчені по-різному тлумачать це поняття, а саме:

1) колектив авторів підручника «Криміналістика» Харківського національного університету внутрішніх справ зазначають, що «обшук – це слідча (розшукова) дія, змістом якої є примусове обстеження приміщень і споруд, ділянок місцевості або окремих громадян з метою знаходження й вилучення речей і документів, що мають значення для кримінального провадження, виявлення розшукуваних осіб, трупів, тварин, речей і предметів, вилучених законом з обігу, а також пошук грошей і майна для забезпечення відшкодування заподіяних збитків і з метою можливої конфіскації» [94, с. 325];

2) автори підручника «Криміналістика» Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ вважають, що «обшук – це слідча дія, змістом якої є примусове обстеження приміщень і споруд, ділянок місцевості, окремих громадян з метою відшукання і вилучення предметів, що мають значення для розслідування, а також виявлення розшукуваних осіб» [98, с. 287];

3) колектив авторів Київського національного університету імені Тараса Шевченка зауважує: «обшук є слідчою (розшуковою) дією, яка полягає у цілеспрямованому примусовому обстеженні приміщень, будівель і ділянок місцевості з метою виявлення, фіксації та вилучення знарядь злочину, зброї, предметів і цінностей, здобутих злочинним шляхом, документів та інших об'єктів, що мають значення для кримінального провадження, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб» [101, с. 101];

4) колектив авторів підручника «Криміналістика» Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого стверджують, що «обшук – це самостійна слідча (розшукова) дія, яка становить процесуальне примусове обстеження приміщень, ділянок місцевості, окремих осіб із метою виявлення та

фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя кримінального правопорушення або майна, що було здобуте в результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб» [95, с. 365];

5) на думку авторів підручника «Криміналістика» Національної академії внутрішніх справ, «обшук – це слідча (розшукова) дія, змістом якої є примусове обстеження приміщень і споруд, ділянок місцевості, окремих громадян, їх одягу і речей з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб» [93, с. 423].

Проаналізувавши ці визначення, вважаємо за доцільне акцентувати на певних елементах цього визначення, які відобразатимуть повноту поняття «обшук», а саме:

- обшук є слідчою (розшуковою) дією (глава 20 КПК України);
- має примусовий характер, тобто передбачає обстеження в житлі чи іншому володінні особи, без згоди власника чи користувача й на підставі ухвали слідчого судді, або у невідкладних випадках без такої ухвали, але з подальшим її отриманням (ч. 1, 3 ст. 233 та ч. 2 ст. 234 КПК України);
- полягає в обстеженні житла, іншого володіння особи, окремих осіб та їх речей (ч. 2 ст. 233, абз. 2 ч. 7 ст. 223, ч. 3 ст. 208, ч. 5, 6 ст. 236 КПК України), виявленні та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 234 КПК України); відшуканні та вилученні знарядь кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте в результаті його вчинення. Такий елемент впливає з ч. 1 ст. 234 КПК України, однак термін «вилучення» не закріплено. На наше переконання, він має бути передбачений у ч. 1 ст. 234 КПК України, оскільки, відповідно до дефініції, що міститься у Великому тлумачному словнику сучасної української мови, «відшукання – шукаючи, знаходити, виявляти; розшукувати. // Знаходити, установлювати що-небудь у чомусь» не передбачає у своєму змісті термін «вилучення – 1. Вибирати, видаляти

що-небудь звідкись, зі складу чогось і т. ін. // Забирати що-небудь у когось, конфіскувати... » [21, с. 186, 140] – також має бути метою обшуку. Без вилучення знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте в результаті його вчинення, неможливо буде сформулювати фактичні дані, які можуть бути визнані в суді як докази. А отже, «знаряддя кримінального правопорушення або майно, яке було здобуте у результаті його вчинення» охоплює «речі і документи, що мають значення для кримінального провадження, речі і предмети, вилучені законом з обігу»;

– встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб, тварин і трупів (ч. 1 ст. 234 КПК України). Проте ч. 1 ст. 234 КПК України виявлення трупів і тварин не визначає як мету обшуку. Вважаємо за доцільне передбачити таку можливість у КПК України, оскільки в практичній діяльності це також може бути важливо. *Наприклад, особа А вчинила вбивство в одному зі своїх помешкань, де і приховала труп особи Б, ніж викинула в контейнер для відходів поблизу іншого багатоквартирного будинку. За оперативною інформацією та свідченням очевидців було відомо, де знаходиться ніж (знаряддя вчинення кримінального правопорушення) і труп особи. Оскільки знаряддя кримінального правопорушення було знайдено, відомості про нього в клопотанні на проведення обшуку не зазначено, то потрібно визначити ключову мету – «відшукання та вилучення трупа особи...». Щодо тварин чи їх трупів можна застосувати схожий приклад, адже юридична відповідальність за жорстоке поводження з ними передбачена ст. 299 КК України.*

Тому, на наш погляд, обшук – це СРД, змістом якої є примусове обстеження житла, іншого володіння особи, окремих осіб та їх речей з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання та вилучення знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте в результаті його вчинення, встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб, тварин і трупів.

З огляду на викладене вище, пропонуємо внести зміни до ч. 1 ст. 234 КПК України й викласти її в такій редакції: «1. Обшук проводиться з метою виявлення

та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування та вилучення знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте в результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб, тварин та їх трупів».

У криміналістиці виокремлюють певні види обшуків залежно від різних критеріїв, зокрема:

1. За послідовністю проведення: 1) первинний; 2) додатковий (якщо первинний обшук було проведено за несприятливих умов або якщо залишилися необстеженими чи недостатньо обстеженими окремі ділянки приміщення, відкритої місцевості, предмети) [93, с. 424].

2. За об'єктами проведення обшуку: 1) житла особи. Це будь-яке приміщення, яке знаходиться в постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення та правового статусу, пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також усі складові частини такого приміщення (ч. 2 ст. 233 КПК України) [103]; 2) іншого володіння особи (транспортний засіб, земельна ділянка, гараж, інші будівлі чи приміщення побутового, службового, господарського, виробничого й іншого призначення тощо, які знаходяться у володінні особи (ч. 2 ст. 233 КПК України) [103]; особи (ч. 3 ст. 208 та ч. 5 ст. 236 КПК України).

3. За одночасністю проведення: 1) одиночний (проводиться в одному місці); 2) груповий (система, що складається з однойменних СРД (декілька обшуків) у межах одного акту розслідування з метою реалізації певного тактичного завдання; становить комплекс узгоджених між собою СРД (тактична операція)) [38, с. 104, 25].

Доцільно зауважити, що поняття «житло» в значенні ст. 8 Конвенції ЄСПЛ тлумачать широко. Окреслимо ключові позиції щодо визначення поняття «житло» в рішеннях ЄСПЛ:

– концепція «житла» має першочергове значення для особистості людини, самовизначення, фізичної та моральної цілісності, підтримки взаємин з іншими, усталеного й безпечного місця в суспільстві;

– поняття «житло» не обмежується приміщенням, яке законно займано або створено. Чи є конкретне місце проживання «житлом», яке підлягає захисту на підставі п. 1 ст. 8 Конвенції, залежить від фактичних обставин, а саме від наявності достатніх і таких, що тривають, зв'язків із конкретним місцем;

– втрата житла є крайньою формою втручання в право на повагу до житла;

– навіть якщо законне право на зайняття приміщення припинено, особа вправі мати можливість, щоб співмірність заходу була визначена незалежним судом у контексті відповідних принципів ст. 8 Конвенції [209];

– поняття «житло» поширюється на робочі приміщення представника професії [282];

– наданий ст. 8 Конвенції захист поширюється на офіс члена професійної організації [297];

– поняття «житло» не охоплює земель, на яких власники займаються спортом або дозволяють іншим це робити [283].

Проведення обшуку передбачає низку організаційних і тактичних процедур.

Організаційна частина охоплює дії, що сприяють найраціональнішому проведенню розслідування, його плануванню, підготовці та проведенню СРД, спрямованих на досягнення поставленої мети, використанню технічних засобів, взаємодії суб'єктів розслідування. До тактичної частини належать дії, спрямовані на виконання завдань розслідування, прийняття тактичних рішень і визначення своєчасності проведення СРД, оцінювання необхідності вжиття запланованих заходів, з огляду на особливості слідчої ситуації [109, с. 52–53].

Співвідношення організаційних і тактичних аспектів у структурі СРД полягає в частковому їх суміщенні, оскільки поряд із застосуванням власне організаційних заходів і тактичних прийомів є низка заходів організаційно-тактичного характеру, які однаково можуть стосуватися як тактики, так й організації їх проведення. Такий тісний зв'язок і взаємозалежність дає змогу під час розслідування забезпечувати доцільне й ефективне провадження СРД, отримувати необхідну доказову інформацію [257, с. 20].

Організаційно-тактичні аспекти обшуку виявляються на всіх етапах проведення цієї СРД. Такими етапами є: 1) підготовчий; 2) робочий; 3) фіксація ходу й результатів обшуку (заключний) [259, с. 103].

I. Підготовчий етап, що передбачає: вивчення та аналіз матеріалів кримінального провадження; збір орієнтуючої інформації; визначення кола учасників обшуку; планування обшуку; підготовка науково-технічних засобів; підготовка клопотання та отримання ухвали слідчого судді [93, с. 425]. Розглянемо це питання детальніше:

1) вивчення та аналіз матеріалів кримінального провадження. Із цього приводу В. А. Кузьмін зауважив, що достатність підстав для провадження обшуку визначає внутрішнім переконанням слідчий і суддя, яке формується на підставі закону, життєвого та професійного досвіду [108, с. 44]. Зазначене засвідчує, що рішення про проведення обшуку слідчий приймає, проаналізувавши й оцінивши наявні матеріали кримінального провадження в їх сукупності.

Вивчення матеріалів кримінального провадження припускає аналіз даних, що містяться в протоколах різних СРД (ОМП, огляду трупа, допиту). Увагу слідчий має спрямувати на дані, що стосуються обстановки злочину, знарядь і засобів його вчинення [308, с. 29];

2) збір орієнтуючої інформації. В. О. Коновалова вважає, що інформація про особу обшукуваного та характер приміщення, у якому проводять обшук, передбачає взаємозв'язок між рисами особи злочинця, його інтелектом, соціальним становищем, спрямованістю і тими об'єктами, які можуть бути обрані як можливі місця приховування [81, с. 83].

Задля ефективного проведення обшуку слідчий повинен зібрати відомості щодо: точної адреси приміщення або місця розташування ділянки, яку обшуковують; характеру місцевості, наявності рослинності, конкретного призначення приміщення, характеру будови, її конструктивної особливості й матеріалів, з яких його спорудили; можливих шляхів проникнення в приміщення й виходу з нього, внутрішнього планування, точних меж території, яка має бути охоплена обшуком; наявності обстановки, меблів, механізмів й інших предметів; кількості та складу

осіб, які проживають або працюють на цьому об'єкті, звичайного розпорядку дня осіб, які володіють об'єктом обшуку, тощо. Також слідчому бажано володіти інформацією про особу, у якої планують провести обшук, а саме про такі групи її ознак: 1) соціально-демографічні; 2) соціально-біологічні; 3) етико-психологічні; 4) девіантні [94, с. 332];

3) визначення кола учасників обшуку. Згідно з положеннями наказу МВС України від 7 липня 2015 року № 575, слідчий є старшим під час проведення цієї СРД [62]. До її проведення залучають: співробітників оперативних й інших підрозділів, спеціалістів (отримання допомоги з питань, які потребують спеціальних знань), спеціалістів-криміналістів, дільничних офіцерів поліції (охорона місця обшуку, обстеження окремих ділянок і місцевості) тощо [169, с. 61]. Обов'язково залучають понятих (ч. 7 ст. 223 КПК України). Для участі в проведенні обшуку може бути запрошено потерпілого, підозрюваного, захисника, представника й інших учасників кримінального провадження (ч. 3 ст. 236 КПК України). Слідчий, прокурор не має права заборонити учасникам обшуку користуватися правовою допомогою адвоката або представника. Слідчий, прокурор зобов'язаний допустити такого адвоката або представника до обшуку на будь-якому етапі його проведення (абз. 3 ч. 3 ст. 236 КПК України) [103];

4) планування обшуку. План, залежно від рівня складності майбутнього обшуку, його ситуаційної обумовленості, реальних можливостей слідчого може бути усним або письмовим, стислим або розгорнутим. У складних випадках доцільно складати розгорнутий письмовий план обшуку. У ньому можна визначити таку інформацію: об'єкт обшуку, його ділянки; можливі об'єкти пошуку; розподіл функцій учасників обшуку; послідовність пошукових дій; використання технічних засобів; тактичні прийоми [100, с. 223];

5) підготовка науково-технічних засобів (засоби освітлення як з автономним живленням, так і від мережі, ультрафіолетові освітлювачі; пошукові засоби (щупи, трали, магнітні шукачі-підйомники, металошукачі); різні інструменти загальнотехнічного призначення (лопати, кайла, сокири, пилки) [77, с. 87];

б) підготовка клопотання, отримання ухвали слідчого судді. Обшук проводять на підставі ухвали слідчого судді місцевого загального суду, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування [103].

У разі необхідності провести обшук слідчий за погодженням із прокурором або прокурор звертається до слідчого судді з відповідним клопотанням, яке має містити відомості про: «1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; 2) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з розслідуванням якого подається клопотання; 3) правову кваліфікацію кримінального правопорушення... 4) підстави для обшуку; 5) житло чи інше володіння особи або частину житла чи іншого володіння особи... 6) особу, якій належить житло чи інше володіння, та особу, у фактичному володінні якої воно знаходиться; 7) індивідуальні або родові ознаки речей, документів, іншого майна або осіб, яких планується відшукати, а також їхній зв'язок із вчиненим кримінальним правопорушенням; 8) обґрунтування того, що доступ до речей, документів або відомостей, які можуть у них міститися, неможливо отримати органом досудового розслідування у добровільному порядку шляхом витребування речей, документів, відомостей відповідно до частини другої статті 93 цього Кодексу, або за допомогою інших слідчих дій, передбачених цим Кодексом... До клопотання також мають бути додані оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими прокурор, слідчий обґрунтовує доводи клопотання...» [103].

II. Робочий етап. У межах робочого етапу виокремлюють три стадії:

1. попередня стадія. Пов'язана з прибуттям до місця проведення обшуку та безпосереднім входом у приміщення. На цій стадії можна застосувати такі тактичні прийоми: транспортні засоби, на яких прибули особи, що проводять обшук, потрібно залишати на певній відстані від місця обшуку; скупчення біля місця обшуку значної кількості людей має відбуватися поступово й без зайвого шуму; за наявності в будинку ліфта слід підійматися на декілька поверхів вище, а потім пішки спускатися на потрібний поверх (частині учасників рекомендовано

підійматися ліфтом, а частині – йти сходами); через дверне вічко має бути видима лише одна людина з числа тих, хто прийшов, бажано, щоб це була особа, яка знайома обшукуваному; якщо обшук проводять у комунальній квартирі, слід дзвонити сусідам обшукуваного, а не безпосередньо обшукуваному; за вікнами і другим виходом (за наявності) і входом слід встановити спостереження тощо;

2. стадія загального огляду. На цій стадії слідчому бажано обійти й оглянути всі приміщення, що підлягають обшуку, з метою встановлення орієнтовного обсягу пошукових дій, висунення пошукових версій, призначення найвірогідніших місць зберігання об'єктів чи облаштування тайника, розподілу ділянок обшуку між членами групи;

3. стадія детального огляду та пошуку. На цій стадії місце обшуку умовно поділяють на ділянки, встановлюють черговість їх обстеження. Спершу оглядають місця загального користування та місце, куди передбачено розміщувати вже оглянуті чи вилучені речі. Після цього проводять огляд ділянок, де потрібно виконати значні роботи (розкопування, розбирання підлоги, стіни тощо) [192, с. 311–313].

На стадії детального огляду застосовують різноманітні тактичні прийоми:

– система тактичних прийомів, спрямована на подолання відмови обшукуваного від спілкування, передбачає: роз'яснення мети й необхідності обшуку, формулювання нейтральних запитань, залучення обшукуваного до діяльності слідчого; словесну розвідку;

– система тактичних прийомів, спрямована на пошук об'єктів, що зберігаються без спеціального маскування, передбачає: аналіз обстановки місця обшуку з метою визначення місць природного зберігання предмета пошуку; аналіз об'єктів, виявлених у місцях їх природного зберігання; зіставлення виявленого об'єкта з ознаками того, що шукають;

– система тактичних прийомів, спрямована на пошук об'єктів, схованих у спеціальних тайниках або в інших суб'єктивно недоступних місцях, може передбачати: аналіз ознак предмета пошуку; зіставлення предмета пошуку з різними об'єктами місця обшуку; орієнтування на професійні (чи інші) навички

обшукуваного під час визначення місця схову; використання можливостей типових аналогів; аналіз окремих ділянок приміщення, меблів, інших об'єктів з метою встановлення демаскувальних ознак; зіставлення однакових предметів між собою [95, с. 384–386].

III. Фіксація ходу і результатів обшуку (заключний етап). Слушним є твердження, що від добросовісної та ретельної фіксації ходу та результатів обшуку залежить доказове значення цієї СРД. Після закінчення обшуку незалежно від його результатів на місці одразу складають протокол [124, с. 316].

Відповідно до КПК України, протокол є основним процесуальним засобом фіксації результатів СРД на досудовому етапі провадження. Він має бути складений відповідно до вимог ст. 104 та 236 КПК України. Також до протоколу можуть додавати додатки (фототаблиці, схеми, письмові пояснення спеціалістів, аудіо- та відеозапис процесуальної дії), що регулюють ст. 105, 106 КПК України; безпосередньо складання додатків під час проведення обшуку закріплено в ч. 7 ст. 236 КПК України. Згідно з ч. 10 ст. 236 КПК України, обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді в обов'язковому порядку фіксують за допомогою аудіо- та відеозапису [103].

Оскільки практику ЄСПЛ ми визначили як джерело права, що містить кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти, які можуть допомогти в роботі слідчого, доцільно проаналізувати декілька таких рішень ЄСПЛ, що сприятимуть слідчому в проведенні обшуку.

Розглянемо рішення ЄСПЛ у справі «Багієва проти України» (заява № 41085/05) від 28 липня 2016 року. За матеріалами справи 7 березня 2005 року працівники ще тодішньої міліції, затримавши Б. за вчинення адміністративного правопорушення, виявили, що в посвідченні водія, яке він пред'явив, не містилося всієї необхідної інформації, а відповідно до автоматизованої бази даних МВС України за номером і серією воно належало іншій особі. Наступного дня щодо Б. було порушено кримінальну справу (КПК України 1960 року) за підозрою в підробленні документів, вчиненому за попередньою змовою групою осіб. Того самого дня працівники міліції записали телефонні розмови між Б. та колишньою

його дружиною (далі – заявниця), з яких випливало, що деякі документи, пов'язані з його посвідченням водія та навчанням в автошколі, зберігалися в її квартирі (згодом такі розмови зафіксовано в протоколі від 31 жовтня 2005 року). 11 березня 2005 року слідчий отримав постанову про дозвіл на проведення обшуку у квартирі заявниці, у постанові було надано дозвіл на відшукання та вилучення підроблених документів, а також засобів і знаряддя для підроблення документів. Зі слів слідчого, коли він прибув за адресою, у квартирі нікого не було, і він зателефонував заявниці й повідомив про проведення обшуку. За твердженням заявниці, їй слідчий не телефонував. Згодом, 14 березня 2005 року, заявниця повернулася додому й виявила що: двері її квартири було пошкоджено й опечатано; у квартирі був цілковитий безлад; деякі речі, які не було внесено до переліку вилучених речей, зникли [199].

ЄСПЛ зазначає, що під час встановлення обсягу запропонованого обшуку національний суд посилався на таке формулювання, як «підроблені документи», а також «засоби та знаряддя для підроблення документів». Суд не вказав жодних деталей, навіть попри те, що міг це зробити з огляду на предмет доказування кримінального провадження, що стосувався документів, які належали колишньому чоловіку заявниці чи були пов'язані з ним, а також стверджуваного підроблення документів. Зважаючи на узагальнені формулювання в постанові про дозвіл на обшук у цій справі, Суд не вважає, що попередній судовий дозвіл на обшук став належною гарантією проти можливого зловживання владою під час його проведення [199].

Отже, суд України прийняв постанову (ухвалу) про проведення обшуку, зазначивши узагальнені формулювання: «підроблені документи» і «засоби та знаряддя для підроблення документів». Тобто під час проведення обшуку метою слідчого було виявити будь-які підроблені документи (фактично це всі можливі документи як на ім'я Б., так і на ім'я заявниці й інші, адже на перший погляд складно оцінити їх підробленість, усе залежить від рівня підробки) та будь-які засоби й знаряддя для підроблення документів (безпосередньо залежить від оцінки слідчим такого предмета). Очевидно, що такі формулювання висвітлив у своєму

клопотанні слідчий, а суд його задовольнив. На наш погляд, з огляду на матеріали справи, де зазначено, що правоохоронні органи записували телефонні розмови між Б. та заявницею, вони вже володіли певною орієнтуючою інформацією щодо підроблених документів, однією з яких є: «документи, пов'язані з вилученим посвідченням водія на ім'я Б. та навчанням в автошколі, знаходились у квартирі заявниці». Тобто таку інформацію можна було б використати для конкретизації ознак предметів вилучення. Оскільки ЄСПЛ зауважив, що не було в постанові суду на проведення обшуку інформації щодо стверджуваного підроблення документів, то зазначене свідчить про те, що не було проведено експертизу вилученого посвідчення водія перед проведенням обшуку, яка і встановила б, чи цей документ є підробкою. Навіть якщо обставини справи вимагали б невідкладно провести обшук, то слідчому потрібно було б отримати попередній висновок спеціаліста щодо можливого підроблення документа, а також направити запит до відповідного органу, який видає такі документи з метою перевірки його реквізитів. На наше переконання, слідчий повинен був зазначити формулювання мети обшуку такого змісту: «підроблені документи на ім'я Б., документи, які свідчать про навчання його в автошколі»; «ті засоби та знаряддя, які безпосередньо чи опосередковано за їх характеристиками свідчать про їх можливість підробити посвідчення водія на ім'я Б.».

Щодо способу втручання ЄСПЛ зауважив, що обшук проводили за відсутності заявниці, унаслідок чого постала необхідність зламати двері її квартири. Сторони не можуть дійти згоди в питанні, чи була заявниця заздалегідь попереджена про обшук, чи ні. Суд вважає, що саме органи влади повинні були належно встановити, чи було заявницю заздалегідь попереджено про обшук. Проте Судові не було надано переконливих документів на підтвердження цього факту. У зв'язку із цим Суд зазначає, що показання працівників міліції не можуть мати суто об'єктивний характер, які підтверджували б, що працівники міліції зателефонували заявниці перед тим, як увійти до квартири, надаючи їй можливість запобігти пошкодженню свого майна та взяти участь у слідчій дії [199].

Із зазначеного випливає, що якщо слідчий проводить обшук в особи, яка не є стороною кримінального провадження, але може бути пов'язана з підозрюваним, прибувши до її житла чи іншого володіння, де її чи інших осіб немає, то він зобов'язаний повідомити таку особу про проведення обшуку та про її право бути присутньою під час цього. На наш погляд, задля подальшого підтвердження факту повідомлення особі про проведення обшуку в її житлі чи іншому володінні за її відсутності можна запропонувати такі криміналістичні рекомендації: зателефонувати такій особі з фіксацією на відеокамеру, що потім фіксуватиме подальший перебіг обшуку, перед входом у її житло чи інше володіння та повідомити про проведення обшуку, а номер телефону показати на відеокамеру, увімкнувши «гучний» режим розмови. Також можна здійснити відеодзвінок такій особі, застосувавши всі елементи попередньої криміналістичної рекомендації. У процесі розмови можна з'ясувати, через який час вона може бути вдома та чи є ключі від вхідних дверей її житла чи іншого володіння в сусідів або родичів, які можуть жити неподалік. Завдяки такому тактичному прийому («встановлення психологічного контакту з обшукуваною особою»), а саме вияву поваги до майна особи, слідчий може «психологічно налаштувати особу до себе», запобігши конфліктній ситуації, дізнатись інформацію про предмети обшуку (їхні чіткі ознаки, місця їх схову, додаткову інформацію про підозрюваного тощо). Окремою або додатковою гарантією забезпечення особи права на повагу до її житла чи іншого володіння за її відсутності щодо її повідомлення можуть бути й долучені заяви понятих чи інших незаінтересованих учасників до протоколу обшуку.

Також ЄСПЛ зазначив, що в постанові про дозвіл на обшук не було встановлено меж обшуку, тож слід зазначити, що працівники міліції вилучили низку речей, які навіть не належали до категорії розшукуваних, встановлених судом: мобільні телефони, скриня з готівкою, картина й ікона – навряд чи відповідали обсягу обшуку, дозвіл на проведення якого було надано постановою суду, і стосувалися кримінальної справи (КПК України 1960 року) щодо підроблення посвідчення водія. Органи влади згодом визнали, що вони вилучили мобільні телефони, які не було включено до списку вилучених речей, повернули їх

та інші речі, які не стосувалися кримінальної справи, заявниці. У зв'язку із цим Суд зауважує, що поняті та представник житлово-експлуатаційної організації, запрошені міліцією для участі в проведенні обшуку, не пересвідчилися в правильності внесення до списку протоколу про проведення обшуку всіх вилучених речей, а також у тому, чи відповідали вилучені речі обсягу обшуку, визначеному в постанові про дозвіл на обшук. Тому в цьому рішенні ЄСПЛ дійшов висновку про порушення ст. 8 Конвенції (наявні гарантії національного законодавства виявилися недостатніми, а проведений обшук у квартирі заявниці становив втручання, яке не було пропорційним відповідній меті) [199].

Означене вище засвідчує, що слідчому потрібно проводити обшук відповідно до визначених меж в ухвалі суду. Також слідчий обов'язково має встановити такі межі відповідно до матеріалів кримінального провадження і висунутої підозри особі, вказати їх у клопотанні на проведення обшуку, що згодом може відобразитися в ухвалі суду. Він зобов'язаний вилучати тільки ті речі, які передбачені в ухвалі суду, а також ті, які вилучені законом з обігу. Також задля ефективного виконання учасниками обшуку своїх обов'язків слідчий повинен провести їм інструктаж щодо їхніх прав, обов'язків та функцій під час проведення обшуку, передусім це стосується понять і представників житлово-експлуатаційних організацій.

За результатами здійснених досліджень сформовано криміналістичні рекомендації щодо тактики проведення обшуку в контексті практики ЄСПЛ. Зокрема, слідчому необхідно:

– утриматися від надмірної узагальненості формулювань під час підготовки клопотань про дозвіл на обшук. У таких клопотаннях зазначати індивідуальні або родові ознаки речей, документів, іншого майна чи осіб, яких планують відшукати, а також їхній зв'язок із вчиненим кримінальним правопорушенням [103];

– перед проведенням обшуку щодо вилучення підроблених документів забезпечити достатнє обґрунтування такого висновку. Це можна реалізувати шляхом: проведення експертизи документів; отримання попереднього висновку спеціаліста щодо можливого підроблення документа; направлення запиту до

відповідного органу, який видає такі документи, з метою перевірки його реквізитів (у разі невідкладності проведення обшуку);

– якщо слідчий проводить обшук в особи, яка не є стороною кримінального провадження, але може бути пов'язана з підозрюваним, прибувши до її житла чи іншого володіння, слідчий виявляє, що її та інших осіб немає, він зобов'язаний повідомити таку особу про проведення обшуку та про її право бути присутньою під час обшуку;

– слідчий за відсутності особи в житлі чи іншому володінні, у якої планують провести обшук, може долучити заяви понятих чи інших незаінтересованих учасників до протоколу обшуку;

– потрібно проводити обшук відповідно до визначених меж у постанові (ухвалі) суду. Слідчий обов'язково має визначити такі межі відповідно до матеріалів кримінального провадження та висунутої підозри особі, вказати їх у клопотанні на проведення обшуку, що надалі може бути відображено в постанові (ухвалі) суду. Він зобов'язаний вилучати тільки ті речі, які передбачені в постанові (ухвалі) суду, а також ті, які вилучені законом з обігу;

– слідчий повинен провести учасникам обшуку інструктаж щодо їхніх прав, обов'язків і функцій під час проведення обшуку, передусім це стосується понятих та представників житлово-експлуатаційних організацій (з огляду на проаналізовану вище ситуацію).

Розглянемо інше рішення ЄСПЛ у справі «Геращенко проти України» (заява № 20602/05) від 7 лютого 2014 року. За обставинами справи правоохоронні органи порушили кримінальну справу (КПК України 1960 року) щодо пана Б. за підозрою в незаконному зберіганні наркотичних засобів. Під час слідства Б. заявив, що придбав наркотики в пана Геращенко (далі – заявник). Унаслідок цього 19 травня 2004 року в межах кримінальної справи щодо Б. національний суд надав дозвіл слідчому на обшук житла заявника. Також 2 липня 2004 року о 18 год працівник міліції, проводячи оперативну закупку, купив у заявника розчин опіуму й заплатив йому позначеними грошовими купюрами. Згідно з протоколом обшуку, його проводили 2 липня 2004 року з 16 до 19 год 30 хв за участю понятих, під час якого

було виявлено та вилучено помічені грошові купюри й наркотичні речовини. 5 та 7 липня 2004 року щодо заявника було порушено дві кримінальні справи (КПК України 1960 року) за підозрою: у незаконному виготовленні та збуті наркотичних засобів; у зберіганні наркотичних засобів для власного споживання. З огляду на це, однією зі скарг заявника було порушення права на повагу до його житла за ст. 8 Конвенції [203].

Суд акцентував на тому, що обшук, щодо якого подано скаргу, відбувся майже одразу після оперативної закупки (навіть попри те, що точний час подій є предметом спору, адже згідно з протоколом обшуку він розпочався на дві години раніше, ніж відбулася оперативна закупка наркотиків відповідно до рапорту оперативного працівника). Його проведення, імовірно, було обумовлено певною невідкладністю з метою гарантувати збереження доказів злочину. Проте в цій справі той факт, що підставою для проведення обшуку слідчими органами була постанова від 19 травня 2004 року, не свідчить про невідкладність. Також ЄСПЛ вказав, що не може оминати увагою фактологічні суперечності стосовно проведення обшуку, які не були пояснені в переконливий спосіб: один із понятих засвідчив, що особистий обшук заявника був проведений у домі, а інший – поза межами дому, недалеко від автомобіля правоохоронців; свідки зазначили, що особистий обшук заявника було проведено поза межами будинку; рапорт працівника міліції, який здійснював оперативну закупку, не є процесуальним документом, а тому його не можна брати до уваги. Отже, ЄСПЛ не вважає, що втручання в право заявника на повагу до його житла було пропорційним законній меті. Тому було порушено ст. 8 Конвенції [203].

Ці та інші проаналізовані позиції ЄСПЛ (85 рішень ЄСПЛ) можуть допомогти слідчому в проведенні обшуку, а саме:

– чітко спланувати проведення СРД і НСРД, щоб не припуститися помилок під час визначення часу й черговості їх проведення. З огляду на проаналізований випадок, слідчий має володіти інформацією про проведення оперативної закупки (НСРД) з подальшим проведенням обшуку;

– залучити понятих, попередньо їх проінструктувавши (права, обов'язки, функції), щоб надалі як на етапі досудового розслідування, так і під час судового розгляду вони надавали об'єктивну інформацію, не плутаючись у своїх показаннях;

– під час проведення НСРД, що надалі можуть супроводжуватися проведенням обшуку, здійснити належний контроль за їх виконанням оперативним працівником;

– належно скласти процесуальний документ (протокол) із визначенням точного часу проведення, а не рапорт.

Розглянемо рішення ЄСПЛ у справі «Ромен і Шміт проти Люксембургу» (заява № 51772/99) від 25 травня 2003 року. Ромен (журналіст) в одній зі щоденних газет опублікував статтю, у якій містилася інформація щодо присудження штрафу міністру В. за ухилення від сплати податків. Після чого цей міністр звернувся із заявою про порушення кримінальної справи щодо Ромена, який нібито скористався інформацією, отриманою шляхом порушення службової таємниці. Надалі було проведено обшук у житлі Ромена, а також у захисника Ромена пані Шміт, під час якого було виявлено лист, адресований прем'єр-міністру головою Департаменту із земельного реєстру та державної власності, на якому від руки було написано: «Головам департаментів. Конфіденційна інформація до вашого відома». Унаслідок таких дій пані Шміт скаржилася на те, що: 1) обшуки, проведені в її офісах, становили невинуватене втручання в її право на повагу до свого будинку; 2) вилучення листа порушило право на повагу до «листування між адвокатом та його клієнтом» [219].

Суд вказав, що обшуки в будинку та на робочому місці Ромена мали на меті встановити службовців Управління у справах реєстрації та державного майна, що працювали над справою про накладення грошового штрафу на міністра, тобто джерело журналіста. ЄСПЛ поділяє твердження заявника, що інші заходи, крім обшуків у будинку та на робочому місці заявника (наприклад, допити посадових осіб Управління у справах реєстрації та державного майна), дали б змогу слідчому судді знайти винних у вчиненні правопорушень, зазначених у матеріалах прокуратури. Уряд не зміг довести, що без здійснення обшуків у житлі й на

робочому місці заявника національні органи влади не змогли б установити, чи було порушення професійної таємниці, а отже, використано отриману в такий спосіб інформацію. Тобто ЄСПЛ зважає на те, що оскаржувані заходи слід вважати несумісними й такими, що порушували право Ромена на свободу вираження поглядів, яке гарантує ст. 10 Конвенції [219].

Це рішення засвідчує, що прокурори Люксембургу обрали процесуальну дію обшук задля встановлення службовців Управління у справах реєстрації та державного майна, які розкрили службову таємницю. Однак прокурори не пересвідчилися в тому, що їх можна було б встановити, здійснивши інші процесуальні дії, наприклад, допит, що не призводить до значного обмеження прав людини, як право на повагу до свого житла, що передбачене ст. 8 Конвенції. Якщо все-таки в цій ситуації найдоцільнішим було проведення саме обшуку, то має бути чітке для цього обґрунтування.

Наприклад, якщо зважати на ст. 234 КПК України, то одним з елементів поданого клопотання про проведення обшуку є «обґрунтування того, що доступ до речей, документів або відомостей, які можуть у них міститися, неможливо отримати органом досудового розслідування у добровільному порядку шляхом витребування речей, документів, відомостей відповідно до частини другої статті 93 цього Кодексу, або за допомогою інших слідчих дій, передбачених цим Кодексом, а доступ до осіб, яких планується відшукати, – за допомогою інших слідчих дій, передбачених цим Кодексом. Зазначена вимога не поширюється на випадки проведення обшуку з метою відшукування знаряддя кримінального правопорушення, предметів і документів, вилучених з обігу» [103].

Тому, зважаючи на організацію і тактику проведення СРД, органи досудового розслідування повинні не тільки вміло використовувати засоби криміналістичної тактики, які сприятимуть ефективному проведенню конкретної СРД, а й мають чітко визначити черговість проведення СРД у провадженні, що означатиме не лише найдоцільніший «тактичний хід» у справі, а й те, щоб забезпечити отримання криміналістично значущої інформації, дотримуючись принципу пропорційності щодо тимчасового обмеження прав людини.

Також ЄСПЛ зауважив, що ордер на обшук у офісі пані Шміт було складено надто широко. У ньому слідчий суддя доручив слідчим «розшукати та вилучити всі предмети, документи, речі та/або інші предмети, які могли б допомогти встановити істину щодо вищезгаданих правопорушень або використання яких може заважати прогресу у розслідуванні та, зокрема, документ від 23.07.1998 р. з нотаткою рукопису керівникам відділів». Кінцевою метою обшуку було встановлення джерела журналіста через його адвоката. Отже, обшуки в офісах пані Шміт вплинули на права першого заявника відповідно до ст. 10 Конвенції. Крім того, обшук у її кабінетах був непропорційним передбачуваній меті, оскільки його проводили на такій ранній стадії провадження. Тому констатовано порушення ст. 8 Конвенції щодо пані Шміт [219].

У цьому рішенні ЄСПЛ акцентує і на порушенні ст. 8 Конвенції через визначені широкі можливості слідчих в ордері на проведення обшуку. Також було зауважено й про те, що обшук проведено на ранній стадії розслідування, що знову засвідчує можливість провести інші процесуальні дії, які не так суттєво обмежують права особи, як обшук, задля встановлення обставин справи.

Висновки до розділу 2

За результатами здійснених досліджень сформульовано криміналістичні рекомендації щодо проведення СРД у контексті практики ЄСПЛ, які:

- 1) забезпечують дотримання прав і свобод учасників кримінального провадження під час проведення СРД;
- 2) обумовлюють порядок, а також застосовувані засоби, методи, прийоми виявлення, фіксації, вилучення слідової інформації;
- 3) визначають найдоцільнішу тактичну поведінку суб'єктів під час проведення СРД за умов різних слідчих ситуацій.

Органам досудового розслідування та прокурорам необхідно враховувати практику ЄСПЛ під час проведення підготовчого, робочого та заключного етапів СРД (огляду, обшуку, допиту).

Перед виїздом на місце події слідчий здійснює пізнавальну діяльність, а саме аналізує та візуалізує подію, що відбулася, а також моделює процес проведення ОМП. Тому ознайомлюватися слідчому з практикою ЄСПЛ доцільно на підготовчому етапі проведення ОМП (до виїзду на місце події), адже вона містить чіткі позиції ЄСПЛ, які вказують слідчому на вжиття чи невжиття певних заходів під час проведення СРД в конкретній ситуації, що виникла. Як виняток слідчий може виокремити час для ознайомлення з практикою ЄСПЛ на початковому етапі безпосередньо на місці події, робочому та заключному етапах провадження. Такими винятковими ситуаціями можуть бути: надання необ'єктивної, неповної інформації оперативним черговим; у роботі слідчого не траплялася ситуація, схожа на ту, що склалася на робочому чи заключному етапах, проте він знає про наявність практики ЄСПЛ у її вирішенні, йому необхідно поновити її в пам'яті; є сумніви, що ті його дії, які передбачені в положеннях національного законодавства, відповідають Конвенції 1950 року, тощо.

Слід внести зміни до національного законодавства щодо розроблення й видання спеціальних збірників з рішеннями ЄСПЛ у кримінальних справах для органів досудового розслідування та прокурорів. У них необхідно відобразити лише стисло ситуацію та ключові позиції щодо неї ЄСПЛ. Критеріями розподілу рішень ЄСПЛ задля формування означених збірників, на наш погляд, можуть бути:

- 1) наявність кримінальних процесуальних аспектів (імперативний характер):
 - а) містять вимоги до проведення процесуальних дій;
 - б) передбачають відповідність норм кримінального процесуального законодавства України нормам Конвенції та її протоколів;
- 2) наявність криміналістичних аспектів (у формі криміналістичних рекомендацій):
 - а) передбачають механізм, спосіб виявлення, фіксації та вилучення слідової інформації;
 - б) містять вказівку на найдодільнішу тактичну поведінку суб'єктів, уповноважених на проведення досудового розслідування, у певних

ситуаціях. Це сприятиме розв'язанню проблеми недостатності знань із практики ЄСПЛ у цих уповноважених осіб.

Під час побудови плану допиту, крім відомостей про: обставини, що підлягають з'ясуванню; наявні матеріали провадження; перелік запитань допитуваному; застосовані тактичні прийоми, – слід зазначити й рішення ЄСПЛ та ухвали ЄКПЛ, їхні основні положення, які стосуються цієї СРД. Це допоможе процесуально й тактично правильно провести допит, не допустити порушення прав і свобод людини.

Сформовано криміналістичні рекомендації щодо проведення обшуку, які спрямовані, зокрема, на підтвердження факту повідомлення особі, яка не є підозрюваною, але пов'язана з нею, про проведення обшуку в її житлі чи іншому володінні за її відсутності: зателефонувати такій особі з фіксацією на відеокамеру, яка потім фіксуватиме подальший перебіг обшуку, перед входом у її житло чи інше володіння, повідомити про проведення обшуку, а такий номер телефону показати на відеокамеру й увімкнути «гучний» режим розмови; або здійснити відеодзвінок такій особі, застосувавши всі елементи попередньої криміналістичної рекомендації. Також доцільно долучити заяви понятих чи інших незаінтересованих осіб до протоколу обшуку про підтвердження факту повідомлення особі про проведення обшуку.

На підставі вивчення рішень ЄСПЛ обґрунтовано, що, зважаючи на організацію і тактику проведення СРД, органи досудового розслідування повинні не тільки вміло використовувати засоби криміналістичної тактики, які сприятимуть ефективному проведенню конкретної СРД, а й чітко визначити черговість проведення СРД у провадженні, що означатиме не лише найдоцільніший «тактичний хід» у справі, а й те, щоб забезпечити отримання криміналістично значущої інформації, дотримуючись принципу пропорційності щодо тимчасового обмеження прав людини.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ТАКТИКИ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ З УРАХУВАННЯМ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

3.1. Удосконалення тактики проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики Європейського суду з прав людини з метою забезпечення прав і свобод учасників кримінального провадження

Відповідно до ст. 3 Конституції України, «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [85]. Це означає, що держава, попри своє політико-економічне становище та конкретну ситуацію, зобов'язана дотримуватися зазначеної норми.

У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. держави спрямовують зусилля не тільки на запровадження міжнародних та європейських стандартів прав і свобод людини на власній території, а й на дотримання їх як у межах власних кордонів, так і поза ними. Тобто більшість держав, укладаючи міжнародні договори, утверджують і забезпечують права та свободи людини як загальний стандарт для всіх учасників цього договору, чим встановлюють рівність усіх людей перед законом не тільки на власній території, а й на інших. Прикладом цього є ратифікація Україною Конвенції 1950 року, завдяки чому наша держава визнала юрисдикцію ЄСПЛ і взяла на себе зобов'язання використовувати практику Суду в українському законодавстві [32, с. 120].

Акцентуємо увагу на дотриманні прав і свобод людини саме в разі їх обмеження та навіть тоді, коли це відбувається відповідно до закону. Обмеження на підставі закону відбувається під час виконання уповноваженими органами держави їхніх обов'язків та функцій. Зауважимо, що не завжди таке обмеження, навіть якщо воно відповідає законодавству України, виконують відповідно до всіх

правових норм. Тобто процес виконання наданого права уповноваженій на це особі на обмеження права іншої особи може відбуватися з порушенням [32, с. 120]. Із цього приводу слушно зауважили М. П. Климчук та І. М. Бігунець, що розв'язання цієї проблеми може знаходитися в процесуальній, організаційно-забезпечувальній, психологічній та інших площинах, а деякі з порушень, упущень, помилок є наслідком недосконалої законодавчої регламентації окремих процедур отримання доказів у кримінальному провадженні [74, с. 28].

Позитивними видаються спроби науковців сформулювати рекомендації прикладного спрямування в контексті практики ЄСПЛ, які зможуть допомогти практичним працівникам уникати порушень, що підлягають оскарженню не тільки в національних судах України, а й у ЄСПЛ. Безсумнівним є той факт, що рішення ЄСПЛ у кримінальних провадженнях мають значний суспільний резонанс, адже в цих випадках порушують переважно природні права й свободи людини [31, с. 26]. Попри обмежений обсяг підрозділу, висвітлимо зміст забезпечення прав і свобод учасників кримінального провадження під час проведення окремих СРД, таких як огляд, обшук і допит, ураховуючи практику ЄСПЛ.

Ми поділяємо позицію В. М. Андрієва, згідно з якою права і свободи людини – це система природних невідчужуваних від особи можливостей, які потрібні їй як для задоволення своїх життєво необхідних потреб й інтересів, так і для духовного зростання. Поняття прав і свобод громадянина є системою закріплених у національному законодавстві природних невідчужуваних від особи можливостей, необхідних їй для нормальної життєдіяльності й розвитку [5, с. 7].

Доцільно зауважити, що, згідно зі ст. 9 Конституції України, «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» [85]. Тобто система закріплених у національному законодавстві природних невідчужуваних від особи можливостей, які є її правами й свободами, охоплює і міжнародні договори у сфері регулювання прав і свобод людини.

Проаналізувавши загальний перелік прав і свобод, що визначені в розділі II Конституції України, В. А. Троян дійшов висновку, що в Україні права та свободи

людини й громадянина визнано та гарантовано відповідно до загальноприйнятих принципів і норм міжнародного права, а права та свободи людини є невідчужуваними й непорушними. Після цього додав, що тим самим на людей і їх об'єднання, а передусім на органи державної влади, покладено певні обов'язки, які передбачають: повагу честі й гідності будь-якої людини; дотримання її основних універсальних прав (на життя, здоров'я, приватну власність) і свобод (зокрема, свободи слова, переконань, пересування); забезпечення вільної праці, права на безпечне навколишнє природне середовище, соціальне забезпечення, освіту, судовий захист тощо. Як наслідок – у відносинах між державою й людиною перша підлягає позитивній та негативній відповідальності перед людиною (громадянином) у разі порушення її (його) основних прав і свобод [244, с. 232].

Проаналізувавши значну кількість джерел, ми з'ясували, що поряд із конструкцією «права й свободи людини» часто застосовують два такі поняття: «гарантії» та «забезпечення».

Великий тлумачний словник сучасної української мови трактує ці поняття так: «гарантії – умови, що забезпечують успіх чого-небудь... Юридичні гарантії – законодавчо закріплені засоби охорони прав і свобод громадян, способи їх реалізації, а також засоби охорони правопорядку, інтересів суспільства й держави» [21, с. 222]; «забезпечувати – 1. Постачати щось у достатній кількості, задовольняти кого-, що-небудь у якихось потребах... 2. Створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось. 3. Захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки» [21, с. 375].

Гарантії прав і свобод людини й громадянина – це передбачена Конституцією та законами України система правових норм, організаційних засобів і способів, умов та вимог, за допомогою яких здійснюють охорону й захист прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина [125]. До цього визначення слід додати, що гарантії прав і свобод людини й громадянина в нашій державі закріплені не лише в Конституції та законах України, а й у міжнародних договорах, що ратифіковані ВРУ. Гарантії прав і свобод людини та громадянина – один із невід'ємних елементів правового статусу людини й громадянина; система умов,

засобів, принципів і норм, що забезпечують здійснення, охорону й захист прав і свобод людини та громадянина; необхідна передумова виконання суб'єктами правовідносин обов'язків, покладених на них для реалізації зазначених прав і свобод [117]. У цих визначеннях недоцільно вказувати засоби, способи, умови, вимоги та принципи на одному рівні з правовими нормами, адже вони містяться в таких правових нормах.

Гарантії прав та інтересів особи, вважає Л. М. Лобойко, разом із гарантіями ефективної діяльності органів, які ведуть кримінальний процес, у своїй сукупності утворюють засоби ефективного функціонування кримінального процесу загалом [119, с. 38–39].

Гарантії захисту прав і свобод спрямовані на захист прав та свобод особи, проте неможливо повноцінно їх захищати без забезпечення виконання кожним своїх обов'язків, суть яких полягає в необхідності виконувати покладені законом дії або утримуватися від заборонених дій [134, с. 13].

Забезпечити права людини, стверджує В. С. Бігун, – означає створити умови, за яких права людини поважають і визнають – як держава, так й особа, й ефективно їх реалізують, за потреби – захищають за допомогою права. Це, зокрема, передбачає трансформацію основоположних прав людини в юридичні права й обов'язки суб'єктів права, коли певні можливості людини, які визначені як основоположні права, будуть гарантовані державою через їх визначення як загальнообов'язкових правил поведінки, а держава й інші суб'єкти матимуть обов'язок їх дотримуватися, гарантувати [16].

Слушно зауважила А. А. Романова, що забезпечення прав і свобод людини й громадянина – це певна система умов, які спрямовані на ефективну реалізацію людиною прав і свобод [177, с. 600].

Отже, можна констатувати, що гарантії прав і свобод людини є системою правових норм (принципів, організаційних засобів, способів, умов і вимог), що містяться в Конституції, законах України, міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана ВРУ, за допомогою яких держава зобов'язується захистити кожну людину, яка перебуває на її території, а громадянина – і поза її

межами, а забезпечення прав і свобод людини виявляється: 1) у виконанні кожним своїх обов'язків, суть яких полягає в необхідності виконувати покладені законом дії або утримуватися від заборонених дій; 2) у разі порушення будь-якою особою закону – у конкретних діях представників органів державної влади, які спрямовані на створення безпечних умов існування кожної людини та їх захист.

Слід також визначити поняття учасників кримінального провадження.

Відповідно до п. 25 ст. 3 КПК України, учасниками кримінального провадження є сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник і законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач і його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюють провадження, третя особа, щодо майна якої вирішують питання про арешт, інша особа, права чи законні інтереси якої обмежують під час досудового розслідування, особа, стосовно якої розглядають питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, зокрема викривач, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, секретар судового засідання, судовий розпорядник. Своєю чергою, згідно з п. 19 ст. 3 КПК України, сторони кримінального провадження – з боку обвинувачення: слідчий, дізнавач, керівник органу досудового розслідування, керівник органу дізнання, прокурор, а також потерпілий, його представник і законний представник у випадках, установлених цим Кодексом; з боку захисту: підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники й законні представники [103].

У контексті нашого дослідження слід зауважити, що забезпечувати права і свободи учасників кримінального провадження під час проведення СРД відповідно до законодавства України мають органи досудового розслідування, прокурор й оперативні підрозділи, згідно зі ст. 41 КПК України, як посадові особи, що відповідальні за законне та своєчасне проведення СРД.

На підставі результатів аналізу практики та з огляду на рішення ЄСПЛ проти України в кримінальних справах, можна стверджувати, що найбільше порушень прав і свобод під час проведення СРД відбувається щодо підозрюваних або інших осіб, права чи законні інтереси яких обмежують під час досудового розслідування (п. 25 ст. 3 КПК України). Зважаючи на те, що трапляються випадки неефективного забезпечення прав і свобод таких осіб слідчими, з'ясуємо, які саме порушення трапляються під час проведення СРД, що відображені в рішеннях ЄСПЛ, і спробуємо визначити, як цьому можна запобігти.

Розпочнемо з аналізу декількох рішень ЄСПЛ, що стосуються питання проведення огляду, зокрема й житла чи іншого володіння особи.

У рішенні ЄСПЛ «Зосимов проти України» від 7 липня 2016 року (заява № 4322/06) заявник скаржився на незаконне та свавільне проведення працівниками міліції обшуку в його офісі, автомобілі та гаражі. Він посилався на ст. 8 Конвенції, відповідні пункти якої передбачають таке:

«1. Кожен має право на повагу до свого... житла ...» [79].

У цьому рішенні ЄСПЛ зазначає, що відповідні документи підтверджують присутність працівників міліції в офісі, автомобілі й гаражі заявника та кваліфікують її як «огляд», а не «обшук». Зокрема, ЄСПЛ зауважив, що, незалежно від кваліфікації оскаржуваної дії на національному рівні, вона становить «втручання» у право заявника на повагу до його житла в розумінні Конвенції [206].

Суд нагадує, що з метою дотримання п. 2 ст. 8 втручання слід здійснювати «згідно із законом»; тобто воно повинно мати підґрунтя в національному законодавстві й відповідати принципу верховенства права. У різних контекстах ст. 8 Конвенції Суд акцентував, що питання про застосування заходів, які впливають на права людини, слід вирішувати в межах певного змагального процесу перед незалежним органом, що може своєчасно розглянути підстави для прийняття рішення та відповідні докази [206]. З огляду на зазначене, такими незалежними органами в Україні є суди та частково органи прокуратури, які мають право оцінювати та встановлювати законність дій правоохоронних органів [32, с. 121].

За фактами справи, оскаржуваний огляд працівниками міліції було проведено без попереднього дозволу будь-якого судового органу. Єдиний відповідний документ, отриманий заявником як обґрунтування огляду, – «акт огляду та вилучення» – не містив жодних положень законодавства, які обґрунтовували б такий огляд працівниками міліції, він не визначав межі повноважень залучених працівників міліції. Спроби заявника домогтися подальшого судового перегляду законності заходу були безуспішними. Заявник так і не зміг отримати процесуального статусу в цьому провадженні. Суд уже констатував, що ситуація, коли єдиною можливістю оскаржити дії слідчого було посилення на ст. 234 КПК 1960 року (після передання кримінальної справи щодо нього до суду), була не сумісною зі ст. 8 Конвенції [206].

На підставі зазначеного ЄСПЛ дійшов висновку, що національне законодавство не передбачало достатніх гарантій проти свавілля щодо оскаржуваних дій працівників міліції та не відповідало вимогам якості законодавства в розумінні Конвенції. Оскаржуване втручання не було здійснено «згідно із законом», чим було порушено п. 2 ст. 8 Конвенції [206].

З обставин справи ЄСПЛ очевидно, що на той момент діяв КПК України 1960 року, у якому було зазначено, що в невідкладних випадках, які передбачені ч. 5 та ч. 6 ст. 190 цього Кодексу, слідчий у протоколі огляду обов'язково зазначає причини, що обумовили проведення огляду без постанови судді, і протягом доби з моменту проведення цієї дії повідомляє про здійснений огляд житла чи іншого володіння особи та його наслідки прокурора, який здійснює нагляд за досудовим слідством. Отже, правоохоронні органи, проводячи огляд без постанови національного суду, зобов'язані були вказати на невідкладність випадку, але про це в справі не зазначено, й очевидно, що цього не було. Якщо невідкладний випадок і був наявний, то правоохоронні органи, провівши ці огляди в приміщеннях й автомобілі заявника, вилучивши комп'ютерне обладнання на значну суму, зобов'язані були після цього негайно звернутися до органів прокуратури, які надали б правову оцінку законності відповідних дій, але цього також у рішенні не висвітлено, що дає підстави вважати, що цього не відбулося. У справі не зазначено,

що правоохоронним органам, які проводили огляд, було надано дозвіл власників приміщень й автомобіля, чого, вірогідно, також не було [32, с. 122]. Нині в КПК України закріплено: якщо обшук чи огляд житла чи іншого володіння особи було проведено невідкладно без дозволу особи, яка ними володіє, або ухвали слідчого судді, то після проведених таких СРД слідчий за погодженням із прокурором звертається з клопотання до слідчого судді, який перевіряє, чи справді були наявні підстави для такого проникнення [103]. Це положення відповідає вимогам Конвенції та практиці ЄСПЛ.

Через невизначеність процесуального статусу у справі заявник не міг скористатися своїм правом на захист відповідно до КПК України 1960 року (що діяв на той час). Це все і спричинило порушення ст. 8 Конвенції.

У рішенні висвітлено, що заявник не міг повернути вилучене майно, адже не був стороною кримінальної справи (КПК України 1960 року), а також досудове слідство ще тривало. Позитивне зрушення полягає в тому, що в п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України 2012 року передбачено, що на досудовому провадженні можуть бути оскаржені такі рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, що полягають у неповерненні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами ст. 169 цього Кодексу, а також у нездійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити у визначений цим Кодексом строк – володільцем тимчасово вилученого майна, іншою особою, права чи законні інтереси якої обмежують під час досудового розслідування [32, с. 122].

Можемо констатувати, що відбулося порушення права на повагу до житла, а саме не забезпечено його правоохоронними органами особі, права чи законні інтереси якої обмежують під час досудового розслідування (п. 25 ст. 3 КПК України).

Означене засвідчує, що забезпечення прав і свобод учасників кримінального провадження здійснюють відповідно до гарантій, які є системою норм, закріплених у Конституції України, законах України й міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана ВРУ. В аналізованому випадку правоохоронні органи звернулися до гарантій, які визначені в КПК України 1960 року (чинного на той

час), але вони не відповідали принципу «законності» в розумінні Конвенції, що й призвело до порушення прав і свобод людини в цьому випадку. Проте, якби правоохоронні органи зверталися до практики ЄСПЛ, яка тлумачить норми Конвенції, у яких передбачено права і свободи людини, то вони могли б запобігти такому порушенню.

Цікавим є і рішення ЄСПЛ «Белоусов проти України» від 7 листопада 2013 року (заява № 4494/07), у якому одна зі скарг полягала в тому, що працівники міліції незаконно обшукали житло [32, с. 122]. Суд спрямував увагу на аргумент про те, що втручання, щодо якого надійшла скарга, було здійснено «згідно із законом», оскільки ґрунтувалося на ст. 190 КПК України 1960 року, чинного на час подій, яка регулювала, зокрема, процедуру, за допомогою якої державні органи, що розслідують злочини, можуть оглядати житлові приміщення. Суд також зазначає, що це положення, за винятком обмеженої кількості невідкладних випадків, коли ці вимоги не діють, зобов'язувало державні органи отримати або постанову суду, або письмову згоду володільця як передумову для огляду житлових приміщень. У контексті цієї справи огляд здійснювали на підставі письмової згоди, наданої заявником працівникам міліції [201].

Суд зауважує, що згідно з наявними документами зазначений дозвіл був підписаний заявником у другій половині дня. Було встановлено, що впродовж цього строку заявника тримали під вартою у відділенні міліції, що не підтверджено документально, його було піддано жорсткому поводженню з боку міліції. Отже, працівники міліції отримали дозвіл заявника на огляд його житла за обставин, у яких не було процесуальних гарантій, що захищають його здатність висловлювати свою справжню думку. Тому цей огляд не здійснювали на підставі справжнього дозволу заявника, а отже, умов для застосування ст. 190 КПК України 1960 року не було дотримано [201].

Констатовано порушення ст. 8 Конвенції. Тож слідчий повинен отримати письмовий дозвіл на огляд житла чи іншого володіння особи в особи за умов дотримання її процесуальних гарантій. Процесуальними гарантіями є ті умови, які закріплені в нормах Конституції України, законах України й

міжнародних договорах, ратифікованих ВРУ, зважаючи на які, особа самостійно приймає рішення, без будь-якого тиску (катування або нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження або покарання) з боку правоохоронних органів, що виявляється в забезпеченні такими органами її прав і свобод під час проведення огляду.

Тобто слідчий повинен був отримати такий дозвіл перед проникненням до житла, коли особа ще не була затримана, і мала всі процесуальні гарантії, що захищають її здатність висловлювати свою справжню думку.

На наше переконання, ч. 1 ст. 233 КПК України слід доповнити так: *«Ніхто не має права проникнути до житла чи іншого володіння особи з будь-якою метою, інакше як лише за добровільною згодою особи (що є письмовою або зафіксована на носії інформації, на якому за допомогою технічних засобів можуть фіксувати процесуальні дії), що ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді, крім випадків, установлених частиною третьою цієї статті»*. Це забезпечить ефективне доказування на судовому етапі провадження щодо вирішення питання про отримання такого дозволу особи.

Розглянемо в цьому контексті рішення ЄСПЛ «Кайя проти Туреччини» (заява № 22729/93) від 19 лютого 1998 року. За матеріалами справи, заявник (брат А. Кайя) та уряд Туреччини представили різні пояснення обставин позбавлення життя пана А. Кайя. Заявник стверджував, що його брат був беззбройний, коли солдати сил безпеки Туреччини застрелили його, а потім підклали до його тіла автомат системи Калашникова. Уряд заявляв, що в той день солдати зазнали обстрілу з боку членів Робітничої партії Курдистану, почали відстрілюватися, і після бою на місці події було виявлено тіло убитого А. Кайя, поряд з яким знаходився автомат [289].

У дослідженні доводів сторін у справі ЄСПЛ викликає занепокоєння той факт, що прокурор, який проводив ОМП, мабуть, не мав сумнівів у тому, що вбитий був терористом, який загинув під час збройної сутички зі співробітниками сил безпеки. Він не взяв показань у солдатів на місці події та не перевіряв наявність стріляних гільз, які мали свідчити про запеклу стрілянину, яку, імовірно, вели

обидві сторони. Оскільки прокурор є незалежною офіційною особою, яка проводить розслідування, йому слід було б спрямувати активні зусилля для збирання доказів на місці для того, щоб відтворити події та впевнитися, що вбитий, попри те, що він був одягнений як звичайний селянин, насправді виявився терористом, як це стверджували. Тому він явно не сумнівався в достовірності версії подій, представленої співробітниками сил безпеки [289].

Тобто за фактом позбавлення життя особи уповноваженими органами держави, незалежно від того, чи воно за версією таких уповноважених осіб або щойно сприйнятою ситуацією було виправданим, повинно бути проведене ефективне розслідування. Усі процесуальні дії мають бути здійснені на належному рівні. Прокурор (слідчий) зобов'язаний бути неупередженим під час розслідування кримінального провадження та не повинен завчасно поділяти позицію уповноважених органів держави, не провівши всі процесуальні дії та не оцінивши всі отримані фактичні дані в процесі розслідування. Не слід одразу нехтувати протилежною позицією іншої особи на підставі вихідної інформації уповноважених осіб держави або щойно сприйнятої ситуації. Навіть якщо слідчий на початковому етапі розслідування висунув версію про правомірне позбавлення життя особи уповноваженими органами держави, він повинен перевірити таку версію шляхом проведення всіх можливих процесуальних дій, що з криміналістичної позиції забезпечить встановлення всіх обставин справи (розкриття кримінального правопорушення), а з кримінальної процесуальної – виконання завдань кримінального провадження.

Це рішення ЄСПЛ засвідчує, що прокурор не провів дієвого й незалежного розслідування причин та обставин випадків позбавлення життя, що призвело до незабезпечення прав і свобод людини (як потерпілого) та порушення ст. 2 Конвенції в її процесуальному аспекті.

Розглянемо практику ЄСПЛ, яка, на наш погляд, може сприяти якісному проведенню допиту органами досудового розслідування та забезпечити недопущення порушення прав і свобод учасників кримінального провадження.

Проаналізуємо рішення ЄСПЛ «Олег Колесник проти України» (заява № 17551/02) від 19 листопада 2009 року. За матеріалами справи встановлено, що органи досудового розслідування допитали заявника щодо вчинення двох убивств за обставин, що обтяжують покарання, і розбою. Під час проведення першого та додаткового допитів і відтворення обстановки й обставин подій на місці вчинення злочину заявник надавав зізнавальні показання, відмовившись від захисника. Однак за декілька днів йому було призначено адвоката, і після цього він заперечував свої попередньо надані показання. Також відбувся факт повернення національним судом України кримінального провадження на додаткове розслідування у зв'язку із встановленням порушення права заявника на захист на початковому етапі слідства. Попри це, обвинувачення заявника ґрунтувалося переважно на його зізнавальних показаннях, що надані без захисника, і на показаннях ключових свідків, яких він був позбавлений можливості допитати [216].

Із цього приводу ЄСПЛ зазначив, що: 1) право кожного обвинуваченого у вчиненні злочину на ефективний захист адвоката, якого, у разі потреби, призначають офіційно, не є безумовним, але забезпечення такого права є однією з основних передумов справедливого судового розгляду; 2) право не свідчити проти себе передбачає, зокрема, те, що сторона обвинувачення в кримінальній справі, намагаючись довести свою версію проти обвинуваченого, не може використовувати докази, отримані за допомогою методів примусу чи тиску всупереч волі обвинуваченого; 3) права захисту буде в принципі непоправно порушено, якщо під час засудження особи судом використовуватимуть викривальні показання, отримані під час допиту без присутності захисника [216]. Тому, з огляду на зазначене, відбулося порушення п. 1 і пп. «с» п. 3 ст. 6 Конвенції [31, с. 28].

Означена позиція ЄСПЛ дає підстави вважати, що: по-перше, органи досудового розслідування, зважаючи на тяжкість таких кримінальних правопорушень, мають забезпечити підозрюваного захисником з моменту початкового етапу проведення слідства, по-друге, якщо вже відбулося таке

порушення права особи, то органам досудового розслідування потрібно беззаперечно його відновити, а обвинувачення будувати лише на показаннях, що отримані за участю захисника, а також здобувати інші докази, які будуть свідчити про винуватість особи. Зі свого боку національні суди України в жодному разі не повинні обґрунтовувати обвинувачення особи її зізнавальними показаннями, отриманими без доступу захисника [31, с. 28].

Також ЄСПЛ дав пояснення щодо показань свідків, допитати яких у присутності підсудного або його захисника виявилось неможливим: «пункт 1 статті 6 Конвенції, узятий у поєднанні з пунктом 3 статті 6 Конвенції, вимагає від держави ужити конкретних заходів для того, щоб підсудний мав можливість допитати свідків, які свідчать проти нього, чи домогтися їх допиту. Проте, якщо немає підстав звинувачувати органи влади в недостатньо старанних зусиллях із забезпечення підсудному можливості допитати відповідних свідків, відсутність цієї можливості як така не означає необхідності припинення кримінального переслідування. Водночас слід з надзвичайною обережністю ставитися до доказів, отриманих від свідка за обставин, що не давали змоги забезпечити право сторони на захист тією мірою, якою Конвенція завжди вимагає забезпечувати його. Обвинувальний вирок не може ґрунтуватися виключно або вирішальною мірою на показаннях, які сторона захисту не мала можливості спростувати» [216]. Отже, відбулося порушення п. 1 і пп. «d» п. 3 ст. 6 Конвенції.

На цій підставі можна дійти висновку, що підозрюваний на етапі досудового розслідування має право спростувати показання, надані проти нього свідками. Наприклад, слідчий чи прокурор можуть оголосити показання свідків підозрюваному, а він своєю чергою може їх спростувати, також можна провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб. Здебільшого таке право підозрюваний використовує на етапі судового провадження, але якщо на цьому етапі не вдалося забезпечити присутність свідків й органи державної влади доклали для цього всіх зусиль, можна використати в обґрунтуванні обвинувачення показання, отримані на етапі досудового розслідування, але в тому випадку, якщо: 1) було дотримано таке право на цьому етапі; 2) коли такі показання свідків, які

сторона захисту не мала можливості спростувати, не відіграли виключної або вирішальної ролі в обґрунтуванні обвинувального вироку [31, с. 27–28].

Слід зауважити і про справу ЄСПЛ «Афанасьєв проти України» (заява № 38722/02) від 5 квітня 2005 року, де, затримавши особу з подальшим взяттям її під варту, правоохоронці, надягнувши кайданки та декілька разів сильно побивши, вимагали зізнатися у вчиненні злочину. У цьому випадку ЄСПЛ вказує на обов'язок органів влади звітувати щодо ушкоджень, завданих особам, які перебувають під їхнім контролем. Крім цього, Суд зауважив, що нездатність встановити державних службовців, винних у злочинному насильстві щодо затриманої особи, як у цьому випадку, не може звільнити державу від відповідальності за Конвенцією. Тому відбулося порушення ст. 3 Конвенції [198].

Розглянемо й рішення у справах ЄСПЛ, що стосуються проведення обшуку. Наприклад, рішення ЄСПЛ у справі «Пантелеєнко проти України» (заява № 11901/02) від 29 червня 2006 року. Одна зі скарг заявника полягала в тому, що слідчий провів у його робочому офісі незаконний обшук, чим порушив ст. 8 Конвенції, а саме право на повагу до приватного й сімейного життя, до житла та кореспонденції. Вивчення обставин справи засвідчило, що в травні 1999 року прокуратура м. Чернігова порушила кримінальну справу проти заявника за обвинуваченням у зловживанні службовим становищем і підробленні документів. У справі було проведено обшук, однак слідчі органи, знаючи про місцеперебування заявника, навіть не пред'явили йому документи – правову підставу його проведення. З офісу було вилучено всі документи й особисті речі заявника, які не стосувалися справи. ЄСПЛ констатував порушення ст. 8 Конвенції 1950 року [218].

Отже, під час проведення СРД у житлі й іншому володінні особи органам досудового розслідування слід забезпечити дотримання права людини на повагу до її приватного та сімейного життя, житла і кореспонденції. Крім того, під час проведення обшуку житла чи іншого володіння особи слід забезпечити належну правову підставу – ухвалу слідчого судді. Це стосується і невідкладних випадків, пов'язаних із проведенням обшуку, з подальшим отриманням дозволу слідчого судді. Необхідно дотримуватися криміналістичних рекомендацій щодо проведення

обшуку: концентрації пошукових дій на належних об'єктах, вилучення речей, які визначені в ухвалі слідчого судді [264, с. 99].

Розглянемо й рішення ЄСПЛ у справі «Кадура та Смалій проти України» від 24 квітня 2021 року (заяви № 42753/14 та № 43860/14). За матеріалами справи щодо Смалія, який представляв інтереси А. Дзиндзу як захисник у кримінальному провадженні, 6 грудня 2013 року міліція порушила проти нього кримінальне провадження, підозрюючи його у висловленні усних образ і спробі вдарити суддю Шевченківського районного суду під час засідання щодо тримання під вартою його підзахисного. 9 грудня 2013 року заявник, приїхавши до Головного управління по боротьбі з організованою злочинністю у м. Києві для захисту іншого клієнта, був затриманий працівниками міліції та підданий особистому обшуку, під час якого було вилучено телефон і документи, які були в нього із собою та які містили, як він стверджував, конфіденційну інформацію стосовно справ його клієнтів. Вилучені предмети було перелічено в протоколі затримання, підписаному працівником міліції, який здійснив затримання, і двома понятими [207].

Проводячи обшук і вилучення речей у зв'язку із затриманням, зазначив ЄСПЛ, органи державної влади не врахували особливий статус вилучених матеріалів, які могли містити конфіденційну інформацію, жодної підстави для рішення про вилучення зазначено не було, і ніщо не свідчило, що існували якісь гарантії, які забезпечували б належну обробку інформації, яка потенційно могла становити адвокатську таємницю. Ні під час провадження на національному рівні, ні під час провадження в Суді не було наведено жодного елементу національної правової системи чи практики, який надавав би які-небудь гарантії у зв'язку із цим. Відповідне положення Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» 2012 року не застосовували у випадку особистого обшуку, пов'язаного із затриманням, оскільки такий обшук не стосувався ні житла заявника, ні приміщення, де він здійснював свою адвокатську діяльність. Тобто не було продемонстровано, що були які-небудь гарантії проти неналежного та свавільного доступу органів державної влади до інформації, яка становить адвокатську таємницю. Розслідування на національному рівні щодо цього досі триває, і тому не

могло усунути складнощі, які лежать в основі скарги заявника за ст. 8 Конвенції. На підставі наявної в нього інформації Суд повинен дійти висновку про недоведеність того, що втручання в права заявника було здійснено «згідно із законом». Отже, було порушено ст. 8 Конвенції щодо пана В. Смалія у зв'язку з його обшуком і вилученням його телефону й документів [207].

На підставі викладеного можна констатувати, що правоохоронні органи повинні були зазначити підставу вилучення речей заявника (наприклад, наявна інформація щодо вчинення кримінального правопорушення, у якому його підозрюють, що випливає з матеріалів провадження). Щодо забезпечення гарантії проведення його особистого обшуку, то, на наш погляд, в абз. 2 ч. 2 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» 2012 року необхідно передбачити, що особистий обшук адвоката слід проводити за присутності представника ради адвокатів регіону. Таку норму пропонуємо викласти в такій редакції: *«Під час проведення особистого обшуку адвоката, обшуку чи огляду житла, іншого його володіння, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність, тимчасового доступу до речей і документів адвоката має бути присутній представник ради адвокатів регіону, крім випадків, передбачених абзацом четвертим цієї частини. Для забезпечення його участі службова особа, яка буде проводити відповідну слідчу (розшукову) дію чи застосовувати захід забезпечення кримінального провадження, завчасно повідомляє про це раду адвокатів регіону за місцем проведення такої процесуальної дії, а у випадку особистого обшуку адвоката така службова особа за можливості завчасно повідомляє про це раду адвокатів регіону за місцем проведення такої процесуальної дії»*. Такі зміни відповідатимуть ст. 8 Конвенції та практиці ЄСПЛ.

Підсумовуючи, зауважимо, що ЄСПЛ акцентував на випадках порушень правоохоронними органами Конвенції 1950 року під час проведення СРД, а саме:

– під час проведення огляду (житла чи іншого володіння особи, місця події) виявлено випадки порушення ст. 8 «Право на повагу до приватного і сімейного життя», а також процесуальному аспекті ст. 2 «Право на життя» Конвенції;

– під час проведення допиту трапляються порушення ст. 6 «Право на справедливий суд» (у контексті забезпечення права на захист і можливості спростувати показання проти себе);

– під час проведення обшуку (особи або житла чи іншого володіння особи) трапляються порушення ст. 8 Конвенції «Право на повагу до приватного і сімейного життя».

Також під час проведення зазначених СРД трапляються випадки порушення ст. 3 «Заборона катування» Конвенції, що виявляється в порушенні права на людську гідність. Такі порушення негативно позначаються на доказуванні в кримінальному провадженні, адже отримані докази можуть бути визнані недопустимими, а завдання кримінального провадження не буде досягнуто.

Неефективне забезпечення прав і свобод учасників кримінального провадження може виявлятися в: 1) недотриманні кримінальних процесуальних гарантій; 2) дотриманні кримінальних процесуальних гарантій, але які не відповідають принципу законності в розумінні Конвенції 1950 року. Тому правоохоронні органи мають дотримуватися всіх прав і свобод учасників кримінального провадження під час виконання СРД, що визначатиме дотримання і кримінальних процесуальних гарантій. Власне практика ЄСПЛ додатково забезпечує гарантії дотримання прав і свобод учасників кримінального провадження.

3.2. Удосконалення тактики проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики Європейського суду з прав людини за умови використання спеціальних знань

З'ясування всіх обставин кримінального правопорушення не обмежується діяльністю осіб, уповноважених на проведення досудового розслідування. У низці випадків потрібно залучати осіб, які володіють знаннями в певній галузі діяльності. Такими особами є експерт і спеціаліст.

Експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи та якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, і дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження та стосуються сфери її знань (ч. 1 ст. 69 КПК України) [103].

Спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками й може надавати консультації та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Він може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбору зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду, а також для надання висновків у випадках, передбачених п. 7 частини четвертої ст. 71 КПК України [103].

Постійне розширення кола завдань, виконання яких можливе з використанням спеціальних знань, що застосовують під час СРД за участю спеціаліста або проведення експертизи, слушно зазначає Б. Слободянюк, ставить їх у ряд найоб'єктивніших, а отже, найцінніших джерел доказів у кримінальному провадженні [193, с. 189].

У криміналістиці та кримінальному процесі немає однозначної позиції щодо тлумачення поняття «спеціальні знання».

Відповідно до визначення, що міститься у Великому тлумачному словнику сучасної української мови, «спеціальний – 1. Призначений виключно для кого-, чого-небудь; який має особливе призначення. *Спеціальне завдання*. 2. Який стосується окремої галузі науки, техніки, мистецтва і т. ін.; призначений для спеціалістів у цій галузі» [21, с. 1364]; «знання – 1. Обізнаність у чому-небудь, наявність відомостей про кого-, що-небудь. 2. Сукупність відомостей з якої-небудь

галузі, набутих у процесі навчання, дослідження і т. ін. 3. Пізнання дійсності в окремих її проявах і в цілому» [21, с. 469].

Очевидно, що ці поняття є широкими за значенням, тому слід розглянути думки науковців із цього приводу.

На переконання В. М. Тертишника, «спеціальні знання – сукупність сучасних теоретичних знань та спеціальних практичних умінь і навичок у галузі науки, мистецтва чи ремесла, набутих у результаті фахової підготовки або професійного досвіду роботи, що використовують з метою розкриття, розслідування злочинів і запобігання їм» [235, с. 198].

Таке визначення видається не цілком коректним, оскільки застосовано конструкцію «знання – це... знання», не дотримано вимоги щодо формулювання дефініцій термінів (системність, однозначність, мотивованість, точність, відсутність синонімів) [116].

Спеціальними знаннями В. Ю. Шепітько вважає систему наукових даних (відомостей) або навичок об'єктивного характеру, отриманих у результаті вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному рівню [267, с. 11]. Тобто «знання – це система наукових даних (відомостей) ...», що відповідає загальній дефініції «знання», що міститься в сучасних українських тлумачних словниках.

Слушною, на нашу думку, є позиція П. Ю. Кравчука, який спеціальні знання трактує як наукові, технічні та практичні відомості, призначені для професійного навчання людини або її роботи з певної спеціальності, закріплені в різних матеріальних носіях цієї інформації (література, магнітні й електронні носії інформації). Також автор додав, що спеціальні пізнання – це навички й уміння конкретної людини, вироблені нею для практичного використання спеціальних знань [89, с. 45].

Проте ми не поділяємо іншу думку П. Ю. Кравчука, а саме: «одним із критеріїв відмежування спеціальних знань від усіх інших є те, що такі знання не можуть бути юридичними, тому що вони становлять основу професійної підготовки осіб, які здійснюють розслідування й розгляд проваджень у суді» [89,

с. 31]. Тим самим він звів тлумачення «спеціальних знань» до того, що особи, які ними володіють, можуть бути залучені в кримінальному провадженні тільки певними суб'єктами з боку обвинувачення (слідчий, дізнавач, керівник органу досудового розслідування, керівник органу дізнання, прокурор, судді). Таке твердження не відповідає ст. 93 КПК України, де збирання доказів можуть здійснювати як сторона обвинувачення, так і сторона захисту, що передбачає можливість витребування та отримання висновків експертів [103].

Проаналізуємо практику ЄСПЛ із цього приводу. Важливим у разі відмови особи від правової допомоги є розуміння та усвідомлення правових наслідків такої відмови. Розглянемо рішення «Сітневський та Чайковський проти України» (заяви № 48016/06 та № 7817/07) від 10 листопада 2016 року та «Саранчов проти України» (заява № 2308/06) від 9 вересня 2016 року, у яких за схожих ситуацій було прийнято протилежні рішення в контексті порушеної проблематики. У першому рішенні «Сітневський та Чайковський проти України» ЄСПЛ визнав відмову одного із заявників від захисника дійсною, зауваживши, що заявник мав добре розуміти значення відмови від захисника, беручи до уваги те, що він був колишнім працівником міліції. Державні органи в такому випадку не можуть нести відповідальності за наслідки, які мала ця відмова під час засудження заявника. У другому рішенні «Саранчов проти України» ЄСПЛ дійшов висновку, що заявник, не маючи жодних спеціальних знань у юриспруденції, не мав змоги належно оцінити наслідки відмови від права на правову допомогу під час судового розгляду його справи. Зокрема, обчислення початку строку відбуття покарання у справі заявника охоплювало питання застосування правил призначення покарання в міжнародному контексті, повне розуміння яких, без сумніву, потребувало професійних знань адвоката. Ніщо не свідчить про те, що суд першої інстанції довів до відома заявника всю складність правових питань, до яких він був причетний, або що заявник сам був спроможний оцінити ці питання [114]. Отже, ЄСПЛ відносить до спеціальних знань знання у сфері юриспруденції. Водночас зобов'язує правоохоронні органи забезпечити участь захисника в кримінальному провадженні, який володіє професійними знаннями в галузі права.

Тому доречною видається думка Р. Л. Степанюка, що вирішальне значення для з'ясування сутності спеціальних знань у кримінальному провадженні має не тільки їхній обсяг, а й суб'єкт, що їх застосовує. За суб'єктом ці знання він поділяє на три різновиди: а) професійні знання осіб, що здійснюють кримінальне провадження; б) фахові знання підозрюваних, обвинувачених, професійних захисників; в) професійні знання осіб, яких залучають сторони процесу й суд для розв'язання завдань кримінального провадження [228, с. 42].

Слідчий під час проведення СРД має потребу використовувати спеціальні знання спеціалістів й експертів. Проте КПК України, яким часто обмежуються слідчі, не завжди може врегулювати певні практичні питання. У такому випадку на допомогу може прийти практика ЄСПЛ.

Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні полягає не тільки в тому, що слідчий отримає висновок експерта, який згодом може бути доказом у судовому провадженні, чи, маючи висновок спеціаліста, володіє певною інформацією в конкретній ситуації під час проведення досудового розслідування. Такі висновки допомагають під час проведення й інших СРД, тобто йдеться про доцільність використання криміналістичної тактики. Наприклад, пред'явлення висновку експерта чи його частини в процесі допиту підозрюваного може допомогти слідчому встановити об'єктивну істину у справі чи навіть почути зізнання підозрюваного. На переконання А. Саковського та А. Плосконоса, необхідність застосування спеціальних знань під час допиту пов'язана з тим, що пізнання події злочину є складним процесом об'єктивної дійсності й потребує застосування широкого кола суспільних, природничих, технічних знань тощо [146, с. 268]. Своєю чергою висновок спеціаліста під час проведення ОМП може бути використаний під час планування обшуку. Тобто те, як слідчий маневруватиме такими висновками у справі з метою здобути та зафіксувати більше слідової інформації, і є тактикою використання спеціальних знань. З огляду на сутність практики ЄСПЛ, вона, надаючи приклади практичних ситуацій та шляхи їх вирішення (оцінка ЄСПЛ), може допомогти слідчому у вирішенні конкретної ситуації під час проведення СРД і загалом у процесі досудового розслідування.

Тому вважаємо за доцільне розглянути декілька рішень ЄСПЛ, які, на наше переконання, зможуть допомогти слідчому під час проведення СРД за окресленої ситуації.

Зокрема, ідеться про рішення ЄСПЛ у справі «Барабанщик проти Російської Федерації» (заява № 36220/02) від 8 січня 2009 року. За матеріалами справи, 7 серпня 2001 року працівники міліції затримали заявника щодо перевірки факту розповсюдження ним фальшивих доларових купюр. Далі, за версією заявника, у відділі міліції він відмовився відповідати на запитання слідчого, через що його побили працівники міліції, а за версією Уряду, після затримання заявника, під час якого він, симулюючи, падав головою об бетонну підлогу, добровільно зізнався в причетності до збуту фальшивих грошових знаків. 8 серпня 2001 року заявник був поміщений до ізолятора тимчасового тримання, перед помещенням його працівник міліції записав у реєстраційному журналі, що він має поріз на лівому передпліччі й синець на лівому боці тіла, які заявник сам заподіяв собі цього самого дня у відділенні міліції, а також що він не має скарг на стан здоров'я. 9 серпня 2001 року за дорученням прокурора щодо скарги заявника на те, що його побили працівники міліції, слідчий призначив СМЕ. Слідчий поставив перед експертом кілька питань щодо можливих травм на тілі заявника, їх тяжкості й походження. *9 серпня 2001 року під час СМЕ (висновок № 785 від 13 серпня 2001 року) у заявника виявлено такі травми: синець на лівому боці поперекової ділянки, подряпини на правій лопатці та правому боці тім'яної ділянки голови. У висновку СМЕ зазначено, що такі ушкодження заподіяні тупим твердим предметом, що має вузьку, можливо, довгасту поверхню, їх не можна розглядати як такі, що заподіяли шкоду здоров'ю, а також вид, характер й інтенсивність цих пошкоджень дають підстави для висновку, що їх було заподіяно за 3–5 днів до експертизи, а отже, не виключеною є можливість того, що їх було заподіяно 7 серпня 2001 року. Неможливо оцінити ці ушкодження, аби визначити, чи були вони заподіяні внаслідок падіння чи впливу (впливів) певного предмета, оскільки обставини передбачуваного «падіння» невідомі.* Надалі заявника утримували під вартою, а в період 12–22 серпня 2001 року він лікувався в Липецькій лікарні через

скарги на погане самопочуття. За ініціативою заявника було проведено додаткову СМЕ, що впливає з її висновку від 7 грудня 2001 року № 7320: *«Перебування заявника в лікарні для лікування травми правої нирки не було пов'язано з його травмою, заподіяною 7 серпня 2001 року, оскільки початкове обстеження не виявило синців на грудях і спині, хоча вони були зафіксовані, коли його приймали до Липецької лікарні. Тому можна дійти висновку, що ці травми могли бути заподіяні заявнику після його огляду медичним експертом 9 серпня 2001 року»* [200].

У порядку пояснення травм заявника, які були зафіксовані у висновку лікарями в Липецькій лікарні 12 серпня 2001 року, але не були виявлені експертом 9 серпня 2001 року, влада Російської Федерації обмежилася вказівкою на те, що ці травми були завдані 9–12 серпня 2001 року, а отже, вони не могли бути спричинені передбачуваними побоями 7 серпня 2001 року. У зв'язку із цим ЄСПЛ, по-перше, зазначає, що медичний експерт, який оглянув заявника 9 серпня 2001 року, не тільки не зафіксував окремі його травми, такі як травма правої нирки, виявлена в лікарні згодом (12 серпня 2001 року), але також не згадав у своєму висновку поріз на передпліччі заявника, який, що засвідчувала влада Російської Федерації, було завдано 8 серпня 2001 року. А отже, ЄСПЛ не надає доказового значення тому факту, що окремі травми на тілі заявника були вперше зафіксовані лікарями лікарні 12 серпня 2001 року. ЄСПЛ вважає за необхідне зазначити, що здивований тим фактом, що експертиза від 9 серпня 2001 року була призначена тим самим слідчим міліції З., яка допитувала заявника після затримання, і могла бути свідком передбачуваних побоїв. Ця слідча міліція також сформулювала питання медичному експерту. ЄСПЛ має сумніви щодо можливості впливу цього факту на висновки експерта [200].

Зазначене засвідчує, що судово-медичний експерт у висновку від 13 серпня 2001 року (заявника було оглянуто 9 серпня 2001 року) вказав не всі наявні ушкодження на тілі заявника. Суд також обґрунтував такий висновок тим, що судово-медичний експерт не тільки не зазначив про ушкодження правої нирки, а й на помітний поріз, що був на лівому передпліччі заявника. З огляду на такий факт у ЄСПЛ виникли сумніви щодо об'єктивності проведення СМЕ.

Якщо в цьому випадку апелювати до національного законодавства, то схожа ситуація могла виникнути здебільшого двома шляхами: а) слідчий у постанові про призначення експертизи цілеспрямовано вказав експерту не описувати ушкодження лівого передпліччя, оскільки заявник його отримав сам, а щодо нефіксування судово-медичним експертом ушкодження правої нирки, то заявник міг не скаржитися на біль у цій ділянці, тому не було змоги виявити її ушкодження, зокрема слідчий не описав у постанові точну версію заявника щодо завдання йому тілесних ушкоджень, а заявник теж не повідомив свою версію експерту; б) судово-медичний експерт цілеспрямовано не вказав ці ушкодження, чим порушив норми національного законодавства.

Явним порушенням є призначення СМЕ слідчою, яка допитувала заявника з приводу обставин кримінального правопорушення і могла бути свідком побиття заявника. На той час у національному законодавстві Російської Федерації було передбачено, що прокурор самостійно міг призначити експертизу або міг визначити будь-якого слідчого задля призначення ним такої експертизи.

Відповідно до ст. 77 КПК України, у представленому випадку слідчий не має права брати участь у кримінальному провадженні: п. 2 «якщо він брав участь у цьому ж провадженні як... свідок» або п. 3 «якщо він особисто, його близькі родичі чи члени його сім'ї заінтересовані в результатах кримінального провадження або існують інші обставини, які викликають обґрунтовані сумніви в його неупередженості» [103].

Стосовно ретельності перевірки прокурором факту можливого завдання побоїв заявнику працівниками міліції ЄСПЛ зазначає певні недоліки, здатні знизити її достовірність й ефективність. По-перше, не було проведено ретельну оцінку кількості й характеру травм заявника. Суд був вражений тим, що початкове обстеження заявника судово-медичним експертом призначила та сама слідча міліції, яка могла бути свідком побоїв заявника. ЄСПЛ також нагадує, що належна медична експертиза є суттєвою гарантією захисту від жорстокого поводження. Судовий медик повинен володіти формальною та фактичною незалежністю, мати спеціальну підготовку й широкі функції. Якщо судовий медик

складає висновок після медичної експертизи особи, яка стверджує, що зазнала жорстокого поводження, украй важливо, щоб було зазначено ступінь відповідності історії жорстокого поводження. Висновок, що визначає ступінь підтвердження передбачуваної історії жорстокого поводження, має ґрунтуватися на розгляді різних можливих діагнозів (травми, не пов'язані із жорстоким поводженням, зокрема заподіяння травм собі, і хвороби). Зазначене не було здійснено в цій справі. У своєму висновку від 13 серпня 2001 року експерт не тільки належно не документував травми заявника, він також не посилався на ступінь підтвердження доводів заявника про жорстоке поводження. Ураховуючи істотні недоліки початкової експертизи, ЄСПЛ зауважує про недоліки проведення додаткової експертизи лише 30 листопада 2001 року, тобто майже за чотири місяці після того, як можна було припустити жорстоке поводження із заявником. Суд зазначає, що зволікання з призначенням додаткової експертизи спричинило, зокрема, суттєві суперечності між висновками лікарів, які оглядали заявника в лікарні, і висновком судово-медичного експерта [200].

Отже, ЄСПЛ акцентує на тому, що судово-медичний експерт у своєму висновку має вказати на ступінь відповідності історії жорстокого поводження з особою, яка стверджує, що його зазнала. Тобто судово-медичний експерт, ознайомившись із версією жорстокого поводження з особою з її ж слів, у своєму дослідженні має встановити, чи відповідають елементи цієї версії (кількість, локалізація, давнина, характер, механізм утворення і ступінь тяжкості кожного окремо й усіх у сукупності завданих їй тілесних ушкоджень) наявним на її тілі ушкодженням, водночас потрібно зважати й на різні можливі діагнози особи (травми, не пов'язані із жорстоким поводженням, зокрема заподіяння травм собі, і хвороби). Увагу на це слід спрямовувати й слідчим, які формуватимуть питання для ефективного проведення цієї експертизи експертом.

Проаналізувавши 63 висновки експертів щодо проведення СМЕ в кримінальних провадженнях за ст. 121, 122 та 123 Кримінального кодексу України за період 2014–2020 років, встановлено, що в 41 (65,1 %) висновку експерт визначив фабулу (подію, версію) зі слів потерпілої особи, а у 22 (34,9 %) висновках

таких відомостей немає, що не відповідає практиці ЄСПЛ (додаток Б). Доцільно зауважити, що не завжди фабула в постанові про призначення СМЕ слідчого може відповідати версії особи, яка зазнала жорстокого поводження. Якщо між обставинами, що викладені у фабулі слідчого, є принципові відмінності, що позначаються на дослідженні, від версії особи, що зазнала жорстокого поводження, то тоді, на наш погляд, судово-медичний експерт повинен дослідити дві такі версії та надати відповіді на поставлені йому питання слідчим до двох версій.

Відповідно до національного законодавства, повнота СМЕ безпосередньо залежить і від чітко сформульованих питань експерту, адже експерт не зобов'язаний зазначати відомості під час проведення експертизи, які можуть бути виявлені в процесі її проведення, які мають значення для кримінального провадження та з приводу яких не ставили питань, адже це лише його право (ч. 3 ст. 102 КПК України) [103]. Результати аналізу практики ЄСПЛ засвідчують, що експерт у цьому випадку зобов'язаний зазначати такі відомості, тобто виходячи за межі поставлених йому питань, але в межах фабул, представлених як запитуваною особою (слідчим), так й особою, яку експерт оглядає в межах кримінального провадження.

Тому пропонуємо внести зміни до ч. 3 ст. 102 КПК України: *«Якщо під час проведення експертизи буде виявлено відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких не ставили питань, експерт зобов'язаний зазначити про них у своєму висновку. Висновок підписує експерт».*

Також у контексті цього рішення ЄСПЛ акцентував на ще одному елементі загальної неефективності розслідування факту жорстокого поводження із заявником. Додаткова СМЕ щодо жорстокого поводження з ним розпочалася лише 30 листопада 2001 року, тобто майже через чотири місяці після того, як могло йтися про таке поводження. У цій ситуації додаткову СМЕ потрібно призначати одразу після того, як стало відомо про нові ушкодження заявника із висновків лікарів Липецької лікарні або після його лікування там, із направленням всієї медичної документації на додаткову СМЕ, у присутності самого заявника. Слід зауважити, що в нашому національному законодавстві, відповідно до абз. 5 п. 10

постанови Пленуму Верховного Суду України № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» від 30 травня 1997 року, встановлено, що проведення додаткової експертизи може бути доручено тому самому або іншому експертові [167]. Такі процесуальні рішення могли б запобігти істотним суперечностям між висновками лікарів, які оглядали заявника в лікарні, і висновком судово-медичного експерта.

Отже, у цій справі ЄСПЛ визначив, що розслідування, проведене у зв'язку із твердженнями заявника про жорстоке поводження, не було ретельним, адекватним чи ефективним. Це призвело до порушення статті 3 Конвенції.

Важливим етапом у процесі використання спеціальних знань є правильна постановка питань експерту та спеціалісту. Задля отримання чіткої відповіді експерта й спеціаліста слідчий повинен тактично правильно поставити питання. Орієнтовний перелік питань експерту визначено в наказі Міністерства юстиції України «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» від 8 жовтня 1998 року № 53/5. Проте слідчий не зобов'язаний ставити виключно ті питання, які передбачено в цьому відомчому правовому акті. Задля встановлення всіх обставин справи слідчий може поставити будь-яке питання, яке належить до компетенції експерта та спеціаліста.

Також значущим є і питання відібрання зразків для проведення експертизи. У процесі розслідування слідчий повинен спланувати проведення цієї процесуальної дії, якщо він визначився з проведенням певної експертизи в кримінальному провадженні. У цьому випадку, приймаючи таке рішення, слідчий має застосовувати тактичний підхід, зокрема чи буде він самостійно відбирати зразки для подальшого проведення експертизи, навіть якщо йому це дозволяє законодавство України, чи все-таки доцільно залучити спеціаліста.

За матеріалами справи, згідно з рішенням у справі «Юрій Волков проти України» (заява № 45872/06) від 19 березня 2014 року, заявника було затримано за підозрою у вчиненні ним розбійного нападу. Під час розслідування слідчий

прокуратури призначив відбір судово-медичним експертом зразків крові та слини заявника для аналізу. Того самого дня слідчий міліції в присутності понятого та захисника взяв з вени заявника зразок крові для аналізу [224].

Суд нагадує, що фізична недоторканність особи охоплена поняттям «приватне життя», яке захищає ст. 8 Конвенції. Крім того, тіло особи належить до найбільш особистісного аспекту приватного життя, а обов'язкове медичне втручання, навіть якщо воно є мінімальним, становить втручання в це право. Таке втручання призводить до порушення ст. 8 Конвенції, якщо не доведено, що його здійснювали «згідно із законом», воно мало одну або більше законних цілей, визначених п. 2, та їхнє досягнення було «необхідним у демократичному суспільстві». У практиці Суду вислів «згідно із законом» у п. 2 ст. 8 Конвенції передбачає, що захід, про який ідеться, повинен мати підґрунтя в національному законодавстві [224].

Відповідно до п. 2.1.13 Правил проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної імунології бюро судово-медичної експертизи, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 року № 6, зразки крові в осіб, які проходять у справі, слід відбирати у відділенні. Забір зразків крові може проводити і поза відділенням особа, яка володіє цією маніпуляцією [152].

Тобто слідчий порушив норму підзаконного правового акта щодо відбору зразків крові для аналізу. Таку процесуальну дію повинна була виконати особа, яка володіє відповідними спеціальними знаннями та має належне документальне підтвердження цього. Отже, Суд вважає, що в цій справі не було дотримано вимог національного законодавства. Для Суду цього достатньо, щоб дійти висновку, що втручання в право заявника на повагу до його приватного життя не було законним у розумінні ст. 8 Конвенції [224].

Останніми роками значного розголосу набуло питання щодо можливості залучення експерта з питань права в кримінальному провадженні.

Слід зауважити, що ст. 73 Цивільного процесуального кодексу України, ст. 70 Господарського процесуального кодексу та ст. 69 Кодексу адміністративного

судочинства містять положення з приводу залучення експерта з питань права як учасника судового процесу, який повинен мати науковий ступінь і бути визнаним фахівцем у галузі права [258, 39, 78].

У КПК України такого положення не передбачено. Відповідно до ч. 1 ст. 242 КПК України, не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права [103].

Проаналізувавши сучасні наукові дослідження, можемо дійти висновку, що більшість науковців схиляються до думки щодо можливості надання незалежним фахівцем, який не є стороною у справі, своєї думки, висновку з певного важливого питання (*amicus brief*), зокрема і галузі права [54, 59, 245].

Також ми поділяємо позицію науковців, що положення ч. 1 ст. 242 КПК України, які стосуються заборони надавати висновки експертом у галузі права, що можуть бути доказами, а залучення до кримінального провадження як фахівця в галузі права, є іншою правовою категорією [132].

З метою подолання правових проблем сторони кримінального провадження (переважно сторона захисту) практикують проведення науково-правових експертиз. Такі експертизи здійснюють наукові експерти або експертні ради відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну експертизу». Однак, попри те, що науковий експерт може надати висновок, яким правова проблема може бути розв'язана, застосування такого висновку на практиці є вкрай сумнівним. Річ у тім, що науково-правова експертиза не є судовою експертизою відповідно до Закону України «Про судову експертизу» й КПК України. Також науковий експерт не є атестованим судовим експертом, який входить до відповідного державного реєстру атестованих судових експертів. Тобто висновок науково-правової експертизи не може бути процесуальним джерелом доказів у кримінальному процесі. Лише у виняткових випадках судді все ж таки посилаються на такі висновки у своїх рішеннях. Однак таке посилення здебільшого є додатковим обґрунтуванням заздалегідь сформованої позиції суду, а не підґрунтям формування такої позиції [54].

Водночас 30 жовтня 2020 року за № 4295 було зареєстровано проєкт Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо науково-консультативного забезпечення у кримінальному провадженні та провадженні в справах про адміністративні правопорушення», у якому передбачено внести зміни до КПК України щодо можливості надавати висновки фахівцям з питань права. Зокрема, законопроект пропонує встановити, що сторона кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюють провадження, або учасники справи про адміністративні правопорушення мають право подати до суду висновок фахівця з питань права щодо вирішення колізії чи конкуренції норм або дії закону в часі, просторі й за колом осіб, а також змісту норм іноземного права згідно з офіційним або загальноприйнятим їх тлумаченням, практикою застосування та доктриною у відповідній іноземній державі. Проте Головне науково-експертне управління ВРУ виявило низку недоліків, серед яких такі: 1) фактично запропоновано проводити судову експертизу щодо правових питань, що суперечить ч. 1 ст. 242 КПК України; 2) у запропонованій проєктом ч. 1 ст. 242-1 КПК України встановлено, що як фахівець з питань права може залучатися особа, яка має науковий ступінь та/або вчене звання, однак немає вказівок на те, що це має бути науковий ступінь або вчене звання з юридичної спеціальності, тощо [155].

Тому досі зміни до КПК України щодо експерта в галузі права не внесено. Очевидно, це зумовлено особливостями кримінального права та процесу. Можливо, законодавець зважив на ч. 4 ст. 3 Кримінального кодексу України, яка забороняє застосовувати закон про кримінальну відповідальність за аналогією, адже питання застосування аналогії визначено як головна функція такого експерта [149].

Учений О. Поліводський вважає, що підстав для відмови в долученні висновків експерта з питань права до справи немає. Поширеною стала практика призначення таких експертиз слідчими й суддями і направлення їх на виконання до ради науково-правових експертиз при Інституті держави і права імені В. М. Корецького НАН України [149].

Частково проблемні питання права вирішують правові позиції Верховного Суду, однак їх можна використати лише в аналогічних чи схожих ситуаціях. Якщо ж схоже питання на розгляді Верховного Суду ще не знаходилося, вирішити його в судах першої чи апеляційної інстанцій проблематично. Тобто нині немає дієвих правових механізмів для вирішення проблемних питань права у кримінальних провадженнях [245].

Водночас наявні випадки прямого посилання на науково-правові висновки суддями у своїх рішеннях (наприклад, постанова у справі № 722/28/17 Касаційного кримінального суду від 3 червня 2020 року).

Слушно було зазначено: «Сам висновок експерта в галузі права не є доказом, має допоміжний (консультативний) характер і не є обов'язковим для суду. Суд може посылатися в рішенні на такий висновок як на джерело відомостей, які в ньому містяться, та має зробити самостійні висновки щодо відповідних питань» [51].

Розглянемо й міжнародну практику із цього питання.

Відповідно до ст. 38 Статуту Міжнародного суду Організації Об'єднаних націй (ООН), суд зобов'язаний вирішувати спір, звертаючись і до доктрини найкваліфікованіших спеціалістів як допоміжного засобу для встановлення змісту правових норм (застосування доктринального тлумачення) [226].

Можливість залучення незалежних фахівців передбачена також правилом 44 Регламенту ЄСПЛ. Крім того, у складі ЄСПЛ функціонує інститут генеральних адвокатів ЄС, які виконують функцію неупередженого радника суду, хоча їхні висновки не є обов'язковими для нього. Тобто високий фаховий рівень судді не виключає залучення до процесу чи до функціонування системи судоустрою інших учасників [149].

Безперечно, судді у своїх рішеннях можуть самостійно посылатися на положення правової доктрини з метою наведення додаткової аргументації для вирішення спірних правовідносин. Правову основу для цього сформував ЄСПЛ. Зокрема, у рішенні від 6 грудня 2007 року у справі «Воловік проти України» зазначено, що *національні суди мають обрати способи такого*

тлумачення, які можуть включати акти законодавства, відповідну практику, наукові дослідження тощо [51].

Відповідно до ч. 7 ст. 434-2 КПК України, після передання кримінального провадження на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати Верховного Суду визначений у ньому суддя-доповідач у разі необхідності звертається до відповідних фахівців Науково-консультативної ради при Верховному Суді стосовно підготовки наукового висновку щодо застосування норми права, питання щодо якого стало підставою для передання справи на розгляд Великої Палати Верховного Суду, крім випадків, коли висновок щодо застосування цієї норми в таких правовідносинах був раніше отриманий Верховним Судом [103].

З огляду на викладене вище, вважаємо, що слід передбачити загальну норму в КПК України, яка надасть можливість звертатися не тільки суддям, а й сторонам кримінального провадження за науковим висновком до спеціаліста в галузі права, який матиме рекомендаційний (консультативний) характер. Звернення до таких спеціалістів на початковому етапі кримінального провадження (досудового розслідування) забезпечить справедливу змагальність на судовому етапі провадження та відповідну належну оцінку судом представлених доводів сторонами.

За результатами опитування 136 слідчих і 80 прокурорів, виявилось, що 58,8 % слідчих і 53,8 % прокурорів принаймні раз зверталися за висновком до спеціаліста в галузі права (додаток А).

На цій підставі можна дійти висновку, що якщо розглядати знання за суб'єктом їх застосування, а саме уповноваженими особами на проведення досудового розслідування, то юридичні знання все-таки можуть бути спеціальними. Їх можна назвати спеціально-юридичними. На наш погляд, критерієм відмежування спеціально-юридичних від загальновідомих (юридичних) у цьому випадку може бути сфера регулювання (не охоплені кримінальним процесуальним законодавством України в значенні ч. 2 ст. 1 КПК України).

Відповідно до ч. 2 ст. 1 КПК України, «кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України,

міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цього Кодексу та інших законів України». Згідно з ч. 3–5 ст. 9 КПК України, «закони та інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати цьому Кодексу. При здійсненні кримінального провадження не може застосовуватися закон, який суперечить цьому Кодексу. У разі якщо норми цього Кодексу суперечать міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, застосовуються положення відповідного міжнародного договору України. Кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини» [103]. Детальне тлумачення цих норм було здійснено на доктринальному рівні.

Цілком слушно зауважили О. А. Рябухіна та Ю. В. Циганюк, що «відповідними положеннями Конституції України» (ст. 1 КПК України) слід вважати норми Основного Закону, які встановлюють основоположні та пріоритетні напрями правової політики держави у сфері регулювання суспільних відносин щодо виконання завдань кримінального провадження [181, с. 110].

Поділяємо і позицію авторів підручника «Кримінальний процес» [255], що міжнародно-правові акти, які регулюють кримінальну процесуальну діяльність, можна об'єднати в такі групи:

а) міжнародні конвенції, що визначають правове становище особи у сфері кримінального провадження та вимоги, які пред'являють до кримінальних процесуальних механізмів, що забезпечують охорону прав і свобод громадян у кримінальному судочинстві;

б) міжнародні конвенції, які спрямовані на співробітництво держав-учасниць договорів на боротьбу зі злочинами, що мають міжнародний характер;

в) двосторонні договори України про надання правової допомоги в кримінальних провадженнях, ратифіковані ВРУ;

г) міжнародні договори, щодо яких Україна є правонаступником [255].

До законів України, які формують кримінальне процесуальне законодавство держави, належать, зокрема, такі: «Про судоустрій і статус суддів», «Про

прокуратуру», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про запобігання корупції», «Про забезпечення осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду», «Про виконавче провадження», «Про Національну поліцію», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про Державне бюро розслідувань» та деякі інші законодавчі акти, які вносять зміни або доповнення до КПК України [235, с. 11].

Отже, кримінальне процесуальне законодавство України охоплює ті законодавчі акти, які регулюють проведення кримінального провадження й безпосередньо його стосуються. Тому уповноважена особа на проведення досудового розслідування зобов'язана володіти положеннями цих правових актів. Своєю чергою ті законодавчі акти, до яких слідчий може звертатися під час розслідування конкретного кримінального правопорушення, але які не належать до кримінального процесуального законодавства (наприклад, Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення, Господарський кодекс України, Закон України «Про акціонерні товариства»), уповноважена особа фізично не може охопити масив такої інформації, що має надавати законні підстави звернутися до відповідних знавців в іншій галузі права (міжнародного, екологічного, господарського, корпоративного, земельного тощо). Така можливість, яку буде передбачати законодавство, забезпечить передусім якісне виконання завдань кримінального провадження, зокрема щодо забезпечення повного та швидкого розслідування (ст. 2 КПК України).

Досі не прийнято нормативно-правового акта, який визначав би чіткі вимоги до уповноважених осіб на проведення досудового розслідування, наприклад, слідчих, дізнавачів та ін. Якщо проаналізувати навчальні програми, за якими викладають дисципліни в закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, доходимо висновку, що майбутні слідчі вивчають тільки загальні

положення з таких дисциплін, як «Господарське право», «Фінансове право», «Міжнародне право» тощо.

Ключовими вимогами до посади слідчого, які висуває Національна поліція України за конкурсом, є: вища освіта освітнього ступеня (освітньо-кваліфікаційного рівня) бакалавра, спеціаліста, магістра за спеціальністю «Правознавство» та «Право» (тобто особа може мати будь-яку спеціалізацію – цивільно-правову, міжнародно-правову, фінансово-правову – у межах означеної спеціальності); знання Конституції України, кримінального та кримінального процесуального законодавства, законів України «Про Національну поліцію», «Про запобігання корупції» [23].

В умовах сьогодення стрімко розвивається наука загалом і юридичні науки зокрема, тож уповноважена на проведення досудового розслідування особа не може на досконалому рівні знати положення всіх нормативно-правових актів, які не є складовими кримінального процесуального законодавства України. Тому такі юридичні знання є спеціальними та можуть бути охоплені ст. 71 КПК України. Переконані, що в межах цієї статті спеціаліст може надати усний чи письмовий висновок щодо тлумачення правових норм законодавчих актів, які не становлять кримінальне процесуальне законодавство України та які залучені під час проведення досудового розслідування, проте це детально на законодавчому рівні не врегульовано.

На підставі проведеного анкетування 136 слідчих Національної поліції, 80-ти прокурорів, 66 слідчих суддів і 78 захисників було встановлено, що з приводу внесення змін до КПК України задля надання можливості спеціалісту складати висновки щодо застосування і тлумачення норм правових актів, які не належать до кримінального процесуального законодавства України, 72,1 % слідчих, 72,5 % прокурорів, 48,5 % слідчих суддів, 80,8 % захисників схвалюють таку пропозицію (додаток А).

Оскільки досі не прийнято законодавчий акт, який визначав би порядок застосування нормативно-правових актів у разі виникнення неузгодженості між ними, доцільно надати можливість сторонам кримінального провадження

звертатися до спеціаліста для вирішення колізії чи конкуренції норм, що стосується й тих, які відображено в законах і становлять кримінальне процесуальне законодавство. У цьому контексті є тільки лист Міністерства юстиції України «Щодо порядку застосування нормативно-правових актів у разі існування неузгодженості між підзаконними актами» від 30 січня 2009 року № Н-35267-18, який є рекомендаційним.

Шляхом анкетування практиків було встановлено, що з приводу внесення змін до КПК України задля надання можливості спеціалісту скласти висновки щодо визначення колізії чи конкуренції норм 83,1 % слідчих, 78,8 % прокурорів, 56,1 % слідчих суддів, 84,6 % захисників схвалюють таку пропозицію (додаток А).

У законопроекті «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо науково-консультативного забезпечення у кримінальному провадженні та провадженні в справах про адміністративні правопорушення» від 30 жовтня 2020 року № 4295 у частині змін до КПК України запропоновано додати норму, за якою сторона кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюють провадження, мають право подати до суду висновок фахівця з питань права й щодо змісту норм іноземного права згідно з їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування та доктриною у відповідній іноземній державі [155].

З приводу надання висновку щодо змісту норм іноземного права за їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням і практики застосування та доктрини у відповідній іноземній державі із внесенням змін до КПК України 86 % слідчих, 90 % прокурорів, 95,5 % слідчих суддів, 93,6 % захисників поділяють таку пропозицію (додаток А).

Вважаємо слушним твердження, що практика ЄСПЛ є динамічною та має певні особливості, не притаманні правозастосуванню в українській правовій системі. Рішення ЄСПЛ нині доступні в українському перекладі лише щодо справ проти України, решту ж в українському перекладі публікують лише частково, тож зазначене засвідчує, що для надання відповідей на питання наявності чи відсутності підстав для звернення особи до ЄСПЛ, позиції ЄСПЛ у типових «пілотних»

справах, порядку проходження справ у ЄСПЛ тощо особа повинна мати спеціальні знання в цій сфері [22]. Переконані, що під час проведення СРД слідчому корисно буде звернутися і до спеціалістів у галузі права щодо застосування та тлумачення практики ЄСПЛ. Такими можливостями вже послуговуються захисники, які звертаються до Харківської правозахисної групи, Регіонального центру прав людини й міжнародних експертів з питань тлумачення практики ЄСПЛ у кримінальному провадженні [22].

На запитання з приводу надання можливості отримання висновку спеціаліста щодо застосування і тлумачення практики ЄСПЛ, який буде консультативним (рекомендаційним), із відповідним внесенням змін до КПК України практики відповіли схвально, а саме: 80,1 % слідчих, 86,3 % прокурорів, 84,9 % слідчих суддів, 94,9 % захисників (додаток А).

З метою забезпечення якісного надання висновків й однакового підходу до їх тлумачення необхідно створити Науково-консультативну раду України, яка й буде надавати такі висновки. На наш погляд, такий орган доцільно визначити як окреме відомство в системі органів виконавчої влади й розробити закон, який регламентуватиме, зокрема, напрями діяльності ради, її структуру, вимоги до спеціалістів, термін діяльності спеціалістів, штат спеціалістів, процедуру конкурсу на заміщення посади тощо.

З огляду на викладене, у ст. 71 КПК України доцільно внести такі зміни: *«3-1. Сторони кримінального провадження мають право під час кримінального провадження звернутися за висновком з питань права лише до спеціалістів Науково-консультативної ради України й виключно щодо: 1) застосування і тлумачення норм правових актів, які не належать до кримінального процесуального законодавства України; 2) вирішення колізії чи конкуренції норм; 3) змісту норм іноземного права згідно з офіційним або загальноприйнятим їх тлумаченням, практикою застосування та доктриною у відповідній іноземній державі; 4) застосування і тлумачення практики ЄСПЛ».*

Також, зважаючи на законопроект від 30 жовтня 2020 року № 4295, доцільно запровадити і ст. 102-1 КПК України такого змісту:

«Стаття 102-1. Зміст та оцінка висновку спеціаліста з питань права

1. Висновок з питань права спеціалістів Науково-консультативної ради України не може містити оцінки доказів, вказівок про достовірність чи недостовірність певного доказу, переваги одних доказів над іншими, про те, яке рішення має бути прийнято за результатами розгляду справи.

2. Висновок спеціаліста з питань права не є доказом, є допоміжним (консультативним) і не є обов'язковим для суду.

3. Суд може посылатися в судовому рішенні на висновок спеціаліста з питань права як на джерело відомостей, які в ньому містяться, та має діяти самостійних висновків щодо відповідних питань».

Підсумовуючи, зазначимо, що чітка регламентація в нормативно-правових актах України надання можливості уповноваженим на проведення досудового розслідування особам отримувати висновки спеціалістів у галузі права допоможе їм заощадити час у процесі розслідування, який можна використати на планування та застосування тактичних прийомів під час проведення СРД. Також висновки спеціалістів можуть бути корисними під час проведення подальших СРД.

3.3. Удосконалення тактики проведення слідчих (розшукових) дій відповідно до європейських стандартів

Досудове розслідування та проведення СРД спрямовано на виконання завдань кримінального провадження. З позицій криміналістики йдеться про забезпечення «протидії злочинності» (зокрема злочинам і кримінальним проступкам). Задля окреслення вичерпної ситуації щодо протидії злочинності правоохоронними органами вважаємо за необхідне відобразити статистичні показники стосовно облікованих кримінальних правопорушень і як один з вагомих результатів їх роботи на досудовому етапі провадження – щодо кримінальних правопорушень, за якими провадження направлено до суду з обвинувальним актом. У звітному періоді 2015 року обліковано 565 182 кримінальні правопорушення (з

них 163 795 кримінальних правопорушень, за якими провадження направлено до суду з обвинувальним актом), 2016 року – 592 604 (з них 138 330 направлено до суду з обвинувальним актом), 2017 року – 523 911 (з них 176 919 направлено до суду з обвинувальним актом), 2018 року – 487 133 (з них 173 257 направлено до суду з обвинувальним актом), 2019 року – 444 130 (з них 154 585 направлено до суду з обвинувальним актом), 2020 року – 360 622 (з них 148 332 направлено до суду з обвинувальним актом), за січень–травень 2021 року – 165 977 (з них 56 082 направлено до суду з обвинувальним актом) [225]. Попри те, що кількість облікованих кримінальних правопорушень щороку зменшується, показники кримінальних правопорушень, за якими провадження направлено до суду з обвинувальним актом, не покращуються. Тому слушно зауважив К. О. Чаплинський: «В умовах зростання злочинності, підвищення рівня її організованості та агресивності, активізації протидії досудовому розслідуванню виникає необхідність негайної розробки та впровадження найновітніших і апробованих наукових методів у правоохоронну діяльність для її подолання, насамперед, у діяльність слідчих підрозділів. У зв'язку з цим важливого значення набуває розробка програм реалізації наукових досягнень, наукове забезпечення протидії злочинності, розширення можливостей їх використання при розкритті та розслідуванні злочинів» [260, с. 17]. Такі методи й засоби протидії злочинності розробляє наука криміналістика, передусім криміналістична тактика.

У попередніх підрозділах роботи доведено, що практика ЄСПЛ є джерелом розвитку науки криміналістики й безпосередньо тактики проведення СРД. практику ЄСПЛ мають ураховувати слідчі під час досудового розслідування, зокрема проведення СРД, адже вона має низку кримінально-процесуальних і криміналістичних аспектів.

Ще 2006 року К. О. Чаплинський провів опитування слідчих щодо потреби постійного вдосконалення та оновлення тактики проведення СРД відповідно до сучасних потреб, і 92 % респондентів схвалили таку необхідність [259, с. 11–12]. Ми теж запропонували практичним працівникам надати відповідь на це питання, і 94,9 % опитаних слідчих та 93,8 % прокурорів засвідчили таку необхідність

(додаток А). Потребу вдосконалення та оновлення тактики проведення СРД з урахуванням практики ЄСПЛ схвалюють 84,6 % слідчих і 88,8 % прокурорів (додаток А).

Дослідження засвідчило, що в рішеннях ЄСПЛ висвітлено організаційно-тактичні аспекти досудового розслідування та проведення СРД. Судді ЄСПЛ і колишньої ЄКПЛ, аналізуючи матеріали кримінального провадження та інші відомості, виносять шляхом еволютивного тлумачення своє рішення, яке відображає інформацію про їхню оцінку («The Court's assessment») обставин справи. Саме в частині оцінки обставин справи («The Court's assessment») і містяться конкретні позиції ЄСПЛ та ЄКПЛ стосовно доцільності: проведення СРД; вилучення певної слідової інформації; вчинення допоміжних дій, що спрямовані на підготовку до проведення процесуальних дій; відібрання зразків для експертизи; прийняття рішення про дослідження слідів в іншому безпечному місці; отримання показань саме на місці події; вилучення слідової інформації з подальшою метою забезпечення відтворення обстановки й обставин події задля перевірки наданих показань; перевірки наявності певних слідів на визначеному місці задля подальшого проведення конкретного виду судової експертизи; складання протоколу з максимальною деталізацією обстановки вчиненого кримінального правопорушення та виявленої слідової інформації; допиту широкого кола свідків тощо.

Очевидним є те, що судді ЄСПЛ висвітлюють такі позиції, ґрунтуючись на наукових положеннях і розроблених на їх підставі практичних рекомендаціях, оскільки такі чіткі дії (методи, способи, засоби) уповноважених осіб на проведення досудового розслідування не передбачено в нормах Конвенції та її протоколах, національному законодавстві держав, а належать до предметної сфери науки криміналістики.

Проте судді ЄСПЛ все ж таки використовують такі наукові положення та розроблені на їх підставі практичні рекомендації під час оцінки обставин справи («The Court's assessment»). Безсумнівним є те, що судді ЄСПЛ уміло застосовують наукові положення та відповідні практичні рекомендації з організації та

планування досудового розслідування, визначення оптимальної лінії поведінки осіб, які здійснюють кримінальне провадження, прийомів проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих на встановлення обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, збирання та оцінку доказів, адже вони мають значний юридичний досвід (ст. 21 Конвенції; Указ Президента України від 19 лютого 2021 року № 63/2021), навіть той, який вони отримують, аналізуючи подані матеріали кримінальних проваджень учасників провадження в ЄСПЛ усіх країн – учасниць Конвенції.

З приводу оцінки ЄСПЛ скарг і доводів із викладенням власних позицій щодо криміналістичних аспектів, у яких прослідковуються тактичні прийоми, тактичні рішення, тактичні операції, слід зазначити, що вони слугують для органів досудового розслідування та прокурорів криміналістичними рекомендаціями. Оскільки ЄСПЛ під час вираження своїх позицій вказує на те, чому не було вчинено певних дій з такими зворотами: «видається дивним те, що прокурор не провів...», «у справі ЄСПЛ викликає насторогу той факт, що прокурор... не мав сумнівів у тому, що...», «слідчий не взяв показань... не спробував перевірити...». Фактично такі звороти засвідчують, що ЄСПЛ не стверджує, а припускає, що запропонований ним метод надав би можливість провести досудове розслідування із забезпеченням гарантій, визначених у Конвенції та її протоколах, що не забороняє органам використовувати інші методи під час розслідування, які теж можуть забезпечити дотримання цих гарантій та ефективність розслідування.

В одному зі своїх рішень ЄСПЛ чітко визначив: «Головною метою розслідування є забезпечення ефективного виконання національного законодавства, яке захищає право на життя. Для досягнення такої мети форми розслідування можуть бути різними залежно від обставин. Органи влади мають діяти з власної ініціативи з того моменту, як певне питання привернуло їхню увагу. Вони не можуть чекати, щоб родичі подали належну скаргу або взяли на себе відповідальність за проведення будь-якої процедури розслідування. Це не є обов'язком досягнення результату, це є обов'язком вжити заходів» [204, 210, 214, 279].

Тобто тлумачення цього та інших рішень дає підстави для висновку, що слідчий самостійно обирає методи, засоби, способи розслідування кримінальних правопорушень, які не суперечать законодавству України. Такі методи, способи й засоби можуть бути регламентовані законодавчо, а можуть лише не суперечити національному законодавству. Своєю чергою у рішеннях ЄСПЛ може йтися про таке: «чому органи досудового розслідування не здійснили окремих процесуальних дій у певний спосіб», проте слідчий вправі самостійно визначити процесуальну дію, СРД і тактику їх реалізації, що й засвідчує, що такі позиції ЄСПЛ з висвітленням криміналістичних аспектів є рекомендаційними. Адже власне ЄСПЛ акцентував на тому, що якщо слідчий виявив кримінальне правопорушення або до нього звернулися з таким фактом, то на нього покладено обов'язок не розкрити кримінальне правопорушення, а вжити всіх необхідних заходів, які можуть призвести до розкриття кримінального правопорушення, що забезпечить ефективність досудового розслідування.

Отже, висвітлені в рішеннях ЄСПЛ кримінально-процесуальні аспекти (вимоги до проведення процесуальних дій; відповідність норм кримінального процесуального законодавства України нормам Конвенції та її протоколів) є імперативними, оскільки ЄСПЛ чітко стверджує про недотримання чи дотримання норм Конвенції та її протоколів. Відображені в рішеннях ЄСПЛ криміналістичні аспекти (передбачають механізм, спосіб виявлення, фіксації та вилучення (отримання) слідової інформації; містять вказівку на доцільнішу тактичну поведінку суб'єктів на проведення досудового розслідування в певних ситуаціях) є рекомендаційними, оскільки ЄСПЛ не стверджує про вчинення саме в такий спосіб, а дає право виконати це слідчому за умови вжиття ним всіх можливих заходів під час проведення розслідування. Проте виявлені ЄСПЛ недоліки в процесі досудового розслідування (криміналістичні аспекти) в сукупності можуть призвести до неефективності досудового розслідування і порушити норми Конвенції та її протоколів.

На думку В. Ю. Шепітька, яку ми цілком поділяємо, у кримінально-процесуальному законі не можуть міститися тактичні прийоми, оскільки, по-

перше, тактичний прийом ґрунтується на процесуальних нормах і не повинен суперечити їм; по-друге, процесуальна норма не може бути тактичним прийомом тому, що вона має розпорядчий або обов'язковий характер у певних межах; по-третє, тактичний прийом є гнучкішим, його застосування визначене ситуаційною зумовленістю, яку законодавець у деталях передбачити не може, а може представити і приписати тільки загальний процесуальний порядок; по-четверте, тактичний прийом не може бути застосований в усіх випадках: лише за певних умов, обставин, відповідних ситуацій його застосування буде оптимальним [266, с. 42].

Проаналізувавши 256 рішень ЄСПЛ (додаток В), ми встановили, що криміналістичні аспекти ЄСПЛ висвітлює саме під час дослідження порушень процесуальних аспектів норм Конвенції та її протоколів. Значну кількість позицій, що стосуються: організації та планування досудового розслідування; визначення оптимальної лінії поведінки осіб, які здійснюють кримінальне провадження, зокрема під час проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих на встановлення обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні; збирання та оцінку доказів тощо, – ЄСПЛ висвітлює під час аналізу представленої ситуації щодо порушення ст. 2 «Право на життя» Конвенції. У процесі такого тлумачення ЄСПЛ доходить висновку щодо ефективності чи неефективності проведеного досудового розслідування.

У ч. 5 ст. 38 КПК України закріплено, що «орган досудового розслідування зобов'язаний застосовувати всі передбачені законом заходи для забезпечення ефективності досудового розслідування» [103].

Наведемо деякі приклади, як ЄСПЛ тлумачить «ефективність розслідування» у своїх рішеннях:

– «обов'язок захищати право на життя за ст. 2 Конвенції разом із загальним обов'язком держави за статтею 1 Конвенції «гарантувати кожному, хто перебуває під юрисдикцією, права і свободи, визначені в Конвенції» вимагає наявності певної форми ефективного офіційного розслідування, коли особу вбито в результаті використання сили» [220, 223, 292];

– «позитивний обов'язок держави за ст. 2 Конвенції вимагає існування ефективної незалежної судової системи... Вона має передбачати порядок незалежного та неупередженого офіційного розслідування, здатного встановити причину тілесних ушкоджень та визначити винних осіб з метою їх покарання» [202];

– «для того щоб розслідування обставин смерті було ефективним, держава повинна вживати всіх необхідних і доступних заходів для отримання відповідних доказів, незалежно від того, чи знаходяться вони на території держави, яка проводить розслідування» [295];

– «розслідування не буде ефективним, доки всі докази не будуть детально вивчені, а висновки не будуть обґрунтовані» [212, 222, 293];

– «характер і межі розгляду, що відповідають мінімальному критерію ефективності розслідування, залежать від обставин справи. Вони оцінюються на підставі всіх фактів і з урахуванням практичних реалій слідчої роботи. Не уявляється можливим звести різноманітність ситуацій, які можуть статися, до простого переліку слідчих дій та інших спрощених критеріїв» [46];

– «розслідування також має бути ефективним у тому сенсі, що воно має бути здатне привести до встановлення та покарання винних» [281, 285, 294];

– «ефективне розслідування передбачає своєчасність і відсутність непотрібних затримок» [211, 217, 221].

В умовах сьогодення ми спостерігаємо розвиток міжнародного співробітництва країн у різних сферах життєдіяльності людства, не є винятком і співпраця в галузі забезпечення основоположних прав і свобод людини та забезпечення належного й ефективного розслідування кримінальних правопорушень між державами. Водночас останніми роками поширеними стають доволі «молоді» терміни – «європейські стандарти» та «міжнародні стандарти», які повсякчас розширюють горизонти свого поєднання з певними галузями суспільного життя. Проаналізуємо їх тлумачення в контексті науки криміналістики та з метою формування ефективних й актуальних криміналістичних рекомендацій.

З'ясувавши в попередніх розділах сутність тактики проведення СРД і практики ЄСПЛ, ми маємо визначити термін «європейський стандарт», зазначивши, як його застосовують і як він взаємодіє із цими категоріями. Крім того, необхідно розтлумачити й термін «міжнародний стандарт», адже обидва ці поняття спрямовані на впорядкування кримінальної процесуальної та криміналістичної діяльності відповідно до високих демократичних стандартів міжнародного і європейського співтовариства.

Згідно із Законом України «Про стандартизацію» від 5 червня 2014 року, «європейський стандарт – регіональний стандарт, прийнятий європейською організацією стандартизації», а «міжнародний стандарт – стандарт, прийнятий міжнародною організацією зі стандартизації та доступний для широкого кола користувачів» [166]. Схоже визначення подано і в Угоді про технічні бар'єри в зоні вільної торгівлі від 31 травня 2006 року: «міжнародний стандарт – стандарт, прийнятий міжнародною організацією, що займається стандартизацією, і доступний для широкого кола споживачів і користувачів» [247].

Відповідно до дефініції Великого тлумачного словника сучасної української мови, термін «європейський – 1. Стос. до народів і держав Західної Європи // Відомий усій Європі...», «міжнародний – 1. Стос. до відносин між народами і країнами. 2. Який існує між народами, поширюється на них. 3. У якому беруть участь представники різних країн, народів...», а «стандарт – 1. Норма, зразок, мірило...» [21, с. 360, 671, 1383]. У Новому тлумачному словнику сучасної української мови термін «стандарт – це 1. Типовий зразок, якому повинно відповідати щось за розмірами, формою, якістю. *Стандарт якості*. Єдина типова форма організації, проведення, здійснення чого-небудь. *Європейські стандарти...*» [137, с. 623]. У словнику міжнародно-правових термінів закріплено тільки визначення «стандарти міжнародні», що означає: «1) Міжнар.-прав. норми і принципи, що закріплюють стандартизовані правила поведінки суб'єктів міжнародного права у тих чи ін. сферах міждерж. співробітництва. 2) Док-ти Міжнародної організації з питань стандартизації (ІСО), які встановлюють

норми і вимоги у сфері готової продукції масового в-ва, напівфабрикатів і сировини...» [40, с. 424].

У контексті нашого дослідження термін «європейські стандарти» слід використовувати в такому значенні: «європейський – стосується народів і держав Європи загалом», що за аналогією та логікою викладення і тлумачення схожий на термін «міжнародний – стосується відносин між народами і країнами» а «стандарт – норма, зразок, мірило...» [21, с. 671, 1383]. Ми не можемо апелювати до визначення європейських стандартів у значенні «регіональний стандарт, прийнятий європейською організацією стандартизації...», адже в нашому випадку стандартом є норми та принципи, що закріплені в Конвенції 1950 року та протоколах до неї, а також принципи, що виявляються в практиці ЄСПЛ, які визнали держави – учасниці Ради Європи. Так само ми не можемо використовувати в дослідженні міжнародні стандарти в значенні «стандарт, прийнятий міжнародною організацією, що займається стандартизацією...», адже в нашому випадку стандартом також є норми та принципи, що містяться в Конвенції, її протоколах, і принципи, які сформовані в практиці ЄСПЛ.

На підставі здійснених досліджень ми дійшли висновку, що міжнародний стандарт – це міжнародно-правові норми та принципи, що закріплюють стандартизовані правила поведінки суб'єктів міжнародного права з метою забезпечення захисту й дотримання прав і свобод людини, визначених нормативно-правовими актами міжнародних організацій, які визнали значна кількість держав світу, незалежно від її територіального положення (наприклад ООН), а європейський стандарт – це правові норми та принципи, що закріплюють стандартизовані правила поведінки суб'єктів міжнародного права з метою забезпечення захисту й дотримання прав і свобод людини, прийнятих міжнародною регіональною організацією та визнаних країнами Європи. У нашому випадку стандартизованими правилами поведінки є норми та принципи, що закріплені в Конвенції та протоколах до неї, а також принципи й позиції ЄСПЛ, що відображені в його практиці. Тому Конвенцію прийняла міжнародна регіональна організація – Рада Європи, її визнали всі держави-учасниці. Оскільки

юрисдикція ЄСПЛ визначена в Конвенції, то його практику також визнали держави – учасниці Ради Європи.

Рада Європи – європейська організація, яка не практикує поширення членства на інші континенти (за винятком Турецької Республіки, частина якої знаходиться поза межами Європи). Головним завданням Ради Європи є координація законодавств країн-учасниць для забезпечення норм ліберальної демократії, які викладено в Конвенції [172].

Оскільки тематика нашого дослідження пов'язана з практикою ЄСПЛ, відповідно, і поняття «європейські стандарти» ми використовуємо, посилаючись лише на Конвенцію та практику ЄСПЛ, що обумовлено предметом нашого дослідження.

Як аргумент стосовно доцільності застосування саме терміна «європейські стандарти» в окресленому вище тлумаченні можемо зазначити слушні позиції деяких українських й іноземних учених.

Зокрема, Л. Бахмаєр (*L. Bachmaier*) і Дж. Гамільтон (*J. Hamilton*), надаючи експертну оцінку проекту Закону України № 3009а «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України у частині забезпечення реалізації функцій прокуратури» від 2020 року, засвідчили, що певні його положення відповідають або не відповідають європейським стандартам [10, с. 1–32]. Тобто вони схиляються до позиції щодо застосування терміна «європейські стандарти», порівнюючи норми проекту закону з Конвенцією, її протоколами, практикою ЄСПЛ та іншими нормативно-правовими актами Ради Європи.

Аналізуючи тематику «Оцінка доказів, отриманих із порушенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод», О. Качалова зазначає, що саме Конвенція та практика ЄСПЛ є європейськими стандартами в кримінальному провадженні [70, с. 137–138].

Професор університету Ліньяну (Гонконг) Роман Давид у Проєкті USAID «Справедливе правосуддя» зауважив, що «Європейська конвенція про права людини та її тлумачення Європейським судом з прав людини – це найважливіші джерела європейських стандартів» [176, с. 7].

Також зауважимо, що європейські стандарти в кримінальному провадженні нині є настільки актуальними, що їх активно включають у робочі програми кримінально-процесуальних дисциплін. Наприклад, у Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса розроблено робочі програми з дисципліни «Теоретичні та практичні проблеми кримінального процесу та ОРД» (2019), де значну кількість семінарських годин і годин для самоопрацювання присвячено вивченню європейських стандартів у кримінальному провадженні, зокрема питанню «Системний аналіз європейських стандартів кримінального судочинства під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій» [120, с. 1–36].

Досліджуючи міжнародні стандарти судового захисту прав людини та їх імплементацію в систему правового захисту в Україні, В. Я. Крижановський помітив, що ратифікація Конвенції зумовила необхідність узгодження з європейськими стандартами раніше прийнятих нашою державою законодавчих і нормативно-правових актів щодо прав та свобод громадян [90, с. 116]. Згодом О. І. Коровайко доповнив, що «це стосується і підходів до організації та здійснення кримінальної процесуальної діяльності з боку слідчих, прокурорів та суддів» [86, с. 112].

У контексті нашої тематики не можемо оминати увагою ґрунтовне дослідження Д. В. Сімоновича «Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України». У цій роботі науковець дає відповіді на значущі питання розуміння міжнародних і європейських стандартів у галузі прав людини й визначає критерії розмежування цих понять.

На думку вченого, розмежовуючи поняття «міжнародні стандарти» і «європейські стандарти», необхідно враховувати, що європейські конвенційні норми в галузі прав людини ґрунтуються на концепції, відповідно до якої державні інститути мають виконувати свої функції в інтересах окремих людей, які мають право користуватися особистою незалежністю в усіх випадках, окрім тих, коли йдеться про вищі інтереси суспільства. Термін «європейські стандарти із захисту прав людини» має охоплювати правові норми таких документів: Конвенції

1950 року, Європейської соціальної хартії, Європейської конвенції щодо запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню, Європейської хартії місцевого самоврядування, Рамкової конвенції про захист національних меншин тощо. Крім правових норм конвенцій та угод, ухвалених державами в межах Ради Європи, Організації з безпеки й співробітництва в Європі й інших організацій, європейський захист прав людини передбачає безпосередній судовий захист, що здійснює ЄСПЛ, рішення якого мають враховувати держави – учасниці Ради Європи [225, с. 32]. Отже, ці стандарти можуть виконувати роль європейських правових стандартів.

Науковець зауважив, що поняття «європейські стандарти забезпечення прав людини», на відміну від міжнародних стандартів у галузі кримінального судочинства, крім правових норм Конвенції та її протоколів, охоплює поняття прецедентного права ЄСПЛ і його попередника – ЄКПЛ. Саме завдяки діяльності цих органів Ради Європи було сформовано цілісну процесуальну систему, створено європейський правовий простір, де до матеріальних і процесуальних норм висувають єдині європейські вимоги. Учений визначив критерії розмежування міжнародних і європейських стандартів з прав людини в кримінальному процесі, а саме: 1) дія міжнародних стандартів з прав людини поширюється на всю світову спільноту, тому їх автоматично вважають загальновизнаними, а дія європейських стандартів – лише на держави – учасниці Ради Європи й загальновизнаними їх вважають з моменту ратифікації; 2) міжнародні стандарти з прав людини приймає Генеральна Асамблея ООН, а європейські стандарти з прав людини – Рада Європи; 3) міжнародні стандарти – результат пошуку якісно нових організаційних, політичних і правових засобів забезпечення основних прав та свобод людини світовою спільнотою, а європейські стандарти закріплюють і розвивають міжнародні стандарти з прав людини [191, с. 408–409].

У контексті нашого дослідження європейськими стандартами є норми та принципи, що закріплені в Конвенції та її протоколах. Оскільки ЄСПЛ уповноважений тлумачити норми Конвенції, протоколи до неї, а відповідні

рішення є прецедентами для нашої держави, то ті позиції ЄСПЛ, які він висвітлює у своїх рішеннях, за змістом також можна вважати європейськими стандартами.

Акцентуємо і на твердженнях ЄСПЛ із цього приводу:

– «органи влади повинні вжити всіх заходів для отримання доказів у справі. Недоліки в розслідуванні, які підривають його здатність установити причину смерті або винних осіб, можуть суперечити такому стандарту» [280, 286];

– «органи державної влади повинні вжити всіх заходів для отримання всіх наявних доказів, які мають відношення до події, *inter alia*, показань очевидців, висновків експертиз і, у разі потреби, висновків розтину тіла, які надають повну і точну інформацію про тілесні ушкодження, а також результати об'єктивного аналізу медичних висновків, включно з висновками про причину смерті. Будь-який недолік розслідування, який підриває здатність установити причину ушкоджень або виявлення осіб, відповідальних за це, може призвести до порушення цього стандарту» [213, 284, 288];

– «органи державної влади повинні були вжити всіх необхідних заходів для отримання доказів, які стосуються справи. Будь-який недолік розслідування, який підриває його здатність установити причину смерті або винних осіб, є загрозою недотримання цього стандарту» [210, 291, 299].

Тому європейськими стандартами проведення СРД в контексті практики ЄСПЛ (у широкому значенні) є закріплені в Конвенції 1950 року положення та визначені в практиці ЄСПЛ принципи, які є обов'язковими до виконання і дотримання їх державами, що ратифікували (імплементували) відповідний міжнародний договір.

З огляду на викладене вище, тактика СРД має ґрунтуватися відповідно до європейських стандартів, що стосується і тих, які відображено в рішеннях ЄСПЛ.

Оскільки тактику СРД тлумачать як систему стадій (підготовча, робоча, заключна), слід зосередити увагу на тому, як практика ЄСПЛ сприяє уповноваженим особам під час досудового розслідування.

1. *Підготовча стадія тактики СРД.* На цій стадії вибудовують уявну динамічну модель СРД [93, с. 378]. Таку модель слідчий розробляє, здійснюючи

пізнання ситуації, яка відбулася. Пізнання може бути безпосереднім або опосередкованим (наприклад, передання інформації слідчому, яка надійшла на лінію 102, поліцейським чергової частини).

На підставі аналізу рішень ЄСПЛ необхідно підсумувати, що на підготовчому етапі проведення СРД використання практики ЄСПЛ може допомогти слідчому:

- обрати найдоцільніші криміналістичні засоби, методи, прийоми щодо виявлення, вилучення та отримання слідової чи орієнтуючої інформації;
- зібрати потрібні вихідні дані для подальшої реалізації СРД та підвищення її результативності;
- належно скласти клопотання та обґрунтувати в ньому потребу в проведенні СРД задля отримання ухвали слідчого судді;
- чітко спланувати проведення СРД і НСРД, щоб не допустити помилок під час визначення часу й черговості проведення процесуальних дій;
- у разі прийняття рішення щодо дій в умовах тактичного ризику, спрогнозувати можливі негативні наслідки;
- визначити учасників СРД, провести їх інструктаж і сформулювати завдання;
- вчасно прийняти рішення та вжити заходів щодо захисту й збереження слідової інформації;
- залучити в потрібний момент захисника;
- не допустити безпідставного затримання особи;
- вчасно усунути недоліки проведеної СРД.

Також, у разі складення плану проведення СРД, доцільно в окремій графі зазначати назви рішень ЄСПЛ або тезисно позиції ЄСПЛ, які допоможуть слідчому поновити в пам'яті особливості використання певних заходів під час проведення СРД, а також забезпечити недопущення тактичних помилок.

2. *Робоча стадія тактики СРД.* На цій стадії реалізують заплановане, виконують поставлені завдання [96]. Пізнавальна діяльність слідчого на робочому етапі передбачає ознайомлення з наявною слідовою інформацією та реалізацією позицій ЄСПЛ, які він опанував раніше (зокрема, ознайомлення з ними

на підготовчому етапі). Такий етап супроводжується активними діями щодо виявлення, фіксування, вилучення чи отримання слідової та/чи орієнтуючої інформації.

Проаналізувавши рішення ЄСПЛ, можна зауважити, що на робочому етапі проведення СРД знання і врахування практики ЄСПЛ може допомогти слідчому:

- ефективно реалізувати криміналістичні засоби, методи, прийоми щодо виявлення, фіксації, вилучення та отримання слідової та/чи орієнтуючої інформації;

- спрямувати увагу на максимально ретельне виявлення, фіксації, вилучення слідової інформації;

- забезпечити подальше відтворення обстановки й обставин події, перевірку показань осіб;

- опрацювати хронологію подій вчинення кримінального правопорушення для вибору найдоцільнішої СРД;

- забезпечити дотримання прав і свобод людини;

- провести інструктаж учасникам СРД щодо їхніх прав й обов'язків, порядку та мети реалізації СРД;

- не виходити за межі завдань СРД, що проводять за ухвалою слідчого судді;

- забезпечити належне виявлення, фіксацію та вилучення слідової інформації з метою її подальшого визнання джерелом доказів.

На наш погляд, робочий етап проведення СРД пов'язаний з принципом безпосередності дослідження показань, речей і документів. Проте на підставі змісту ст. 23 КПК України можна стверджувати, що такий принцип наявний тільки на етапі судового провадження, адже він зводиться до того, що лише суд досліджує докази безпосередньо. Водночас на етапі досудового розслідування слідчий, дізнавач, прокурор чи інша уповноважена особа також безпосередньо досліджує докази, адже отримує показання під час допиту особи, оцінює висновки експертів, проводить ОМП, а також огляд документів і здійснює їх оцінку тощо. Саме належність виконання таких СРД і забезпечує: по-перше, достатність доказової інформації, щоб висунути підозру особі; по-друге, справедливий і

належний судовий розгляд (тобто забезпечення ефективної реалізації принципу безпосередності в судовому процесі).

Із цього приводу слушно зауважила О. Г. Дехтяр, що характеристика безпосередності в контексті кримінально-процесуального доказування полягає в тому, що вона тісно пов'язана зі збиранням, перевіркою, оцінкою доказів і внутрішнім переконанням слідчого, прокурора, слідчого судді й суду з позицій належності, допустимості, достатності та достовірності цих доказів. Також роль безпосередності в процесі кримінально-процесуального доказування полягає в тому, що безпосередність є способом особистого сприйняття слідчим, прокурором, слідчим суддею та судом доказів у кримінальному провадженні, гарантією вільної оцінки доказів, а ще в обґрунтованості та вмотивованості судового рішення [47, с. 53].

Такі твердження підкріплені практикою ЄСПЛ. Наприклад, у рішенні «Костовський проти Нідерландів» (заява № 11454/85) від 20 листопада 2008 року ЄСПЛ зауважив, що: «...всі докази мають пред'являтися у присутності обвинуваченого на відкритому слуханні. Це не означає, однак, що, для того щоб показання свідків були використані як доказ, вони завжди мають бути оголошені на відкритому слуханні в суді: використання як доказів таких показань, взятих на досудовому етапі провадження, саме по собі не суперечить пункту 3 (d) та пункту 1 статті 6 Конвенції, якщо при цьому дотримано гарантій прав сторони захисту. Як правило, ці права вимагають надання обвинуваченому рівноцінної і належної можливості спростування показань свідка обвинувачення та його допиту – чи то під час давання свідком показань, чи на якомусь пізнішому етапі судового провадження» [208]. У рішенні «Жогло проти України» (заява № 17988/02) від 24 квітня 2008 року ЄСПЛ зазначив: «...за певних обставин необхідність посилення на показання, дані на стадії досудового слідства може бути виправданою. Якщо обвинуваченому була надана відповідна та належна можливість заперечувати такі показання – або під час їх надання, або на пізнішому етапі – прийнятність їх як доказів як така не суперечить вимогам пунктів 1 та 3 (d) статті 6» [205].

3. *Заключна стадія тактики СРД.* Вона полягає у фіксації ходу та результатів дії. Ця стадія є як самостійною в провадженні слідчої дії, так і складовою, що супроводжує весь процес провадження та забезпечує доказове значення отриманих результатів [263, с. 86]. Криміналістичний аспект фіксації полягає в тому, що основна увага спрямована на фіксацію послідовності дій учасників СРД, вилучення слідової інформації, застосовуваних засобів криміналістичної техніки [93, с. 381–382]. На цьому етапі здійснюють загальну оцінку проведеної СРД.

Ознайомившись із рішеннями ЄСПЛ, доходимо висновку, що на заключному етапі проведення СРД практика ЄСПЛ загалом додатково може допомогти слідчому:

- прийняти правильні рішення в умовах дефіциту часу;
- вчасно прийняти рішення стосовно додаткового ретельного дослідження слідової інформації;
- належно скласти процесуальні документи за результатами проведення СРД й додатки до нього;

Необхідно акцентувати на тому, що частина криміналістів виокремлює четвертий етап тактики проведення СРД – «оцінка отриманих результатів під час її проведення» [124, с. 285; 94, с. 267]. Проте, на наш погляд, слідчий на етапі фіксації ходу проведення СРД вже здійснює загальну оцінку робочого етапу СРД, адже він звіряє, чи всі заплановані завдання виконав. Безсумнівним є те, що слідчий оцінює і проведеної СРД з метою визначення її використання в процесі подальшого розслідування. Також слідчий може виявити й ті помилки, які він не помітив на попередніх стадіях (навіть під час оцінювання у процесі фіксації ходу та результатів дії). Проте така оцінка є детальнішою та має стосуватися загального процесу досудового розслідування, оскільки слідчий оцінює отриману слідову інформацію з іншою під час проведення попередніх СРД. Тобто таку оцінку здійснюють у комплексі під час досудового розслідування. На нашу думку, фіксація ходу та результатів проведення СРД є заключною стадією в тактиці СРД.

На підставі викладеного вище можна дійти висновку, що європейськими стандартами тактики проведення СРД в контексті практики ЄСПЛ (у вузькому значенні) є система криміналістичних рекомендацій, які сформовані внаслідок опрацювання міжнародного й національного законодавства, рішень ЄСПЛ, наукових праць, вивчення практичного досвіду, що спрямовано на забезпечення виконання завдань кримінального провадження.

Розвиток тактики СРД у контексті врахування практики ЄСПЛ полягає в тому, що: а) з рішень ЄСПЛ можна виокремити криміналістичні рекомендації (зокрема в частині представлення скарг і доводів заявників); б) практика ЄСПЛ є джерелом формування тактичних прийомів на підставі досвіду іноземних держав; в) завдяки аналізу представленої ситуації заявником та її тлумачення ЄСПЛ можна сформувані відповідні слідчим ситуаціям розслідування тактичні прийоми та криміналістичні рекомендації щодо їх застосування.

Висновки до розділу 3

Встановлено, що тактика проведення СРД безпосередньо залежить від процесуальних вимог СРД і процесуальних гарантій учасників кримінального провадження. Хоч як успішно не була б реалізована тактика, недотримання процесуальних вимог СРД та процесуальних гарантій учасників кримінального провадження призводить до визнання доказів недопустимими під час судового провадження.

Вивчення практики ЄСПЛ надало можливість з'ясувати, що якщо слідчий, зважаючи на зміст допитів свідка, його ставлення до кримінального провадження, особу свідка, його професійну діяльність, дійшов висновку, що все-таки прокурор не зможе забезпечити його присутність під час судового провадження (чи провести його з використанням *відеоконференцзв'язку*), то він повинен вчинити тактично, а саме надати можливість підозрюваному спростувати показання, надані таким

свідком під час досудового провадження (провівши одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб), що забезпечить дотримання ст. 6 Конвенції.

З метою забезпечення прав і свобод учасників кримінально провадження запропоновано зміни до ч. 1 ст. 233 КПК України та до абз. 2 ч. 2 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 року.

Встановлено, що сучасними напрямками вдосконалення тактики проведення СРД в контексті практики ЄСПЛ з метою використання спеціальних знань є:

– активне практичне впровадження застосування висновків спеціаліста в галузі права під час проведення СРД;

– удосконалення висновку СМЕ шляхом визначення експертом у ньому фабули (події, версії) зі слів потерпілої особи. Якщо між фабулою слідчого та потерпілою особою є суттєві відмінності, експерту доцільно надати відповіді на питання слідчого до двох таких фабул.

Засвідчено, що вдосконалення тактики проведення СРД відповідно до європейських стандартів полягає в тому, що вона спрямована на виконання організаційно-тактичних завдань на підготовчому, робочому й заключному етапах проведення СРД.

ВИСНОВКИ

У дисертації сформовано теоретичні положення, пропозиції з удосконалення кримінального процесуального законодавства та криміналістичні рекомендації щодо тактики проведення СРД у контексті практики ЄСПЛ. На цій підставі було сформульовано такі висновки:

1. Визначено історичні періоди розвитку тактики СРД: 1) донауковий – виникнення окремих способів і засобів для боротьби зі злочинністю (з давніх часів і до середини XIX ст.); 2) післянауковий (з другої половини XIX ст. й донині): а) запровадження норм, які регламентують порядок проведення слідчих дій, а також зародження наукових методів розслідування злочинів (з другої половини XIX ст. і до середини 20 років XX ст.); б) запровадження процесуальних норм порядку проведення слідчих дій радянської доби; дослідження питань тактики окремих слідчих дій (із середини 20 років XX ст. до 60-х років XX ст.); в) удосконалення процесуального інституту слідчих дій відповідно до вимог нового часу радянської доби; поглиблення наукових досліджень предмета тактики слідчих дій (1960–1991 роки); г) сучасний розвиток інституту слідчих дій і тактики їх проведення (1991–2012 роки); д) євроінтеграційний напрям розвитку інституту СРД і тактики їх застосування (з 2012 року й донині).

Окреслено генезу практики ЄСПЛ у кримінальному провадженні в Україні: 1) етап її становлення (1997–2006 роки); 2) етап її розвитку (2006–2012 роки); 3) етап активного долучення до кримінального процесуального законодавства (з 2012 року й донині).

2. Засади діяльності ЄСПЛ і значення практики ЄСПЛ під час правозастосування висвітлено в дисертаційних дослідженнях із різних галузей юридичної науки, зокрема міжнародного права: В. К. Андріанова (2003), Д. М. Супруна (2002), Л. В. Пастухова (2003), В. А. Капустинського (2006), В. П. Кононенко (2009), С. В. Войченко (2010), О. В. Базова (2016) та ін.

Актуальні питання застосування практики ЄСПЛ під час кримінального провадження досліджено в працях учених за спеціальністю 12.00.09. Зокрема, це

дисертації Д. В. Кухнюка (2008), Г. Ю. Юдківської (2008), О. В. Капліної (2009), С. Ю. Бутенко (2014), В. Г. Уварова (2014).

Встановлено, що практику ЄСПЛ з позицій науки криміналістики не вивчали, немає наукових напрацювань щодо формування правових засад використання практики ЄСПЛ під час кримінального провадження і тактики проведення СРД.

3. Сформовано систему правових засад тактики проведення СРД у контексті практики ЄСПЛ, до якої належать: 1) Конституція України; 2) міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана ВРУ (Конвенція 1950 року з протоколами до неї тощо); 3) КПК України, закони України «Про міжнародні договори України» 2004 року, «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» 2006 року; 4) практика ЄСПЛ (рішення ЄСПЛ та ухвали ЄКПЛ, які постановлені як проти України, так і проти інших держав); 5) підзаконні нормативно-правові акти (ВРУ, Президента України, КМУ, МВС України, Національної поліції України, Міністерства юстиції України тощо).

Висвітлено проблему доведення до відома й використання практики ЄСПЛ уповноваженими суб'єктами кримінального провадження під час проведення СРД. Запропоновано вирішення в законодавстві України проблемної ситуації, яка полягає в тому, що на законодавчому рівні не закріплено норми щодо оприлюднення в офіційних виданнях України рішень ЄСПЛ та ухвал ЄКПЛ, що постановлені проти інших держав, а також не визначено порядок перекладу таких рішень державною мовою, що не відповідає ст. 57 Конституції України. Вважаємо, що рішення ЄСПЛ та ухвали ЄКПЛ (функціонувала до 1999 року), які постановлено проти інших держав і розглянуто по суті справи, мають бути перекладені українською мовою й опубліковані (стислий зміст в офіційних виданнях України, а повний – на вебсайті: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>). Внесення відповідних змін до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» 2006 року усуне наявну колізію та забезпечить повне використання практики ЄСПЛ у національному кримінальному провадженні.

4. Невідкладною СРД, яка спрямована на отримання важливої доказової інформації, є огляд, зокрема – ОМП. У низці випадків саме внаслідок неналежного проведення ОМП, отриману слідову інформацію визнавали недопустимим чи неналежним доказом, що негативно позначалося на системі всієї зібраної доказової інформації в кримінальному провадженні, у зв'язку з урахуванням судом доктрини «плоду отруйного дерева», яка сформульована ЄСПЛ.

Практика ЄСПЛ повинна бути врахована на всіх етапах проведення огляду, зокрема – ОМП: підготовчому, робочому, заключному.

Встановлено, що у своїх рішеннях ЄСПЛ висвітлює конкретні позиції у формі рекомендацій щодо застосування тактичних прийомів огляду, а також прийняття тактичних рішень. Слідчий під час проведення ОМП в ситуації, коли наявні протилежні версії очевидців, має ретельно вилучити слідову інформацію, щоб надалі її відтворити (тактичний прийом «моделювання події, що відбулася»); у ситуації, коли неможливо ретельно провести огляд трупа на місці події (наприклад, загроза життю чи здоров'ю учасникам огляду), слідчий повинен прийняти тактичне рішення про його переміщення в безпечне місце.

Перед виїздом на місце події слідчий здійснює пізнавальну діяльність, а саме аналізує та візуалізує як подію, що відбулася, так і моделює процес проведення ОМП. Тому ознайомлюватися слідчому з практикою ЄСПЛ доцільно на підготовчому етапі проведення ОМП (до виїзду на місце події), адже вона містить чіткі позиції ЄСПЛ, які вказують слідчому на вжиття чи невжиття певних заходів під час проведення СРД у конкретній ситуації, що виникла. Як виняток слідчий може ознайомитися з практикою ЄСПЛ на початковому етапі безпосередньо на місці події, робочому чи заключному етапах провадження. Такими винятковими ситуаціями можуть бути: надання необ'єктивної, неповної інформації оперативним черговим; у роботі слідчого не виникали ситуації, схожі на ту, що постала під час робочого чи заключного етапів, проте він знає про наявність практики ЄСПЛ щодо її вирішення, тож йому потрібно лише поновити її в пам'яті; є сумніви стосовно відповідності національного законодавства європейським стандартам тощо.

Надано криміналістичні рекомендації щодо проведення огляду в контексті практики ЄСПЛ, а саме: опис об'єктів на місці їх виявлення; детальний огляд речових доказів з визначенням індивідуальних ознак; проведення попередніх криміналістичних досліджень; вилучення об'єктів з дотриманням вимог упакування та опечатування речей тощо.

5. Необхідним є використання практики ЄСПЛ під час підготовки, безпосереднього проведення та фіксації допиту. Під час побудови плану допиту слід додатково зазначати і про рішення ЄСПЛ та основні їх положення, які стосуються цієї СРД. Це допоможе процесуально й тактично правильно провести допит, не допустити порушення прав і свобод людини.

Акцентовано увагу на забороні постановки навідних запитань. За даними анкетування, 27,9 % слідчих і 18,8 % прокурорів у своїй практиці мали досвід постановки навідних запитань. Заборону формулювання навідних запитань закріплено під час судового розгляду (ст. 352 КПК України), однак її не регламентовано під час досудового розслідування. Вважаємо доцільним доповнити ст. 224 КПК України щодо заборони постановки навідних запитань під час допиту за будь-яких слідчих ситуацій та щодо всіх учасників кримінального провадження. Такі зміни відповідатимуть практиці ЄСПЛ і сприятимуть посиленню законності й ефективності тактики проведення цієї СРД.

Категорично заборонено застосовувати катування в будь-яких формах. За результатами вивчення рішень ЄСПЛ у справах: «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21 липня 2011 року, «Аксої проти Туреччини» від 18 грудня 1996 року, «Афанасьєв проти України» від 5 квітня 2005 року тощо, визначено коло діянь, що оцінює ЄСПЛ як катування. Ними є: побиття, застосування електричного струму, погроза вбивством, знущання з рідних тощо. Важливо, що ЄСПЛ оцінює катування не лише як фізичне насильство, а й психологічне (погрози тощо). Відповідно до ст. 3 Конвенції 1950 року, катування є неприпустимим під час проведення як допиту, так й інших СРД. Тактичні прийоми допиту, що містять ознаки катування, є недопустимими.

На прикладі рішення ЄСПЛ у справі «Махмут Кайя проти Туреччини» від 28 березня 2000 року висвітлено вимоги до тактики допиту під час розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи. Зокрема, у висновках ЄСПЛ під час розслідування безвісного зникнення та вбивства особи акцентовано на важливості допиту всіх свідків й очевидців, починаючи з місця зникнення осіб, місця можливих маршрутів їх перевезення та закінчуючи місцем виявлення їхніх тіл.

6. За результатами вивчення української та іноземної практики, рішень ЄСПЛ розширено характеристику такої СРД, як обшук, надано її авторське тлумачення. Обшук – це СРД, змістом якої є примусове обстеження житла, іншого володіння особи, окремих осіб та їхніх речей з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування та вилучення знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте внаслідок його вчинення, встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб, тварин і трупів.

Принциповим для забезпечення кримінальних процесуальних і криміналістичних вимог до проведення обшуку є тлумачення поняття «житло та інше володіння особи» й забезпечення особливого порядку його обшуку. Поняття «житло» в значенні ст. 8 Конвенції ЄСПЛ тлумачать широко, що продемонстровано на прикладі рішень ЄСПЛ.

Згідно з рішеннями ЄСПЛ, акцентовано на необхідності збирання комплексу інформації щодо речей і документів, які планують виявити під час проведення обшуку. Суд зауважує про недопустимість використання такої підстави для обшуку, як виявлення «підроблених документів» і «засобів та знарядь для підроблення документів». У таких випадках необхідно конкретизувати ознаки предметів вилучення, а також підкріплювати свої висновки довідковою інформацією, поясненнями спеціалістів, висновками експертів. Під час обшуку ЄСПЛ вважає неправомірним завдання особі невинуватої шкоди (злому дверей, порушення обстановки). Суд наполягає на необхідності визначення меж обшуку, вилучення речей, які стосуються справи й узгоджені з ухвалою суду. Важливою є

детальна фіксація вилучених речей (їх місцезнаходження, індивідуальних ознак) у протоколі та під час відеозапису.

На підставі вивчення рішень ЄСПЛ обґрунтовано, що, залежно від завдання обшуку, слідчий повинен забезпечувати отримання криміналістично значущої інформації, дотримуючись принципу пропорційності щодо тимчасового обмеження прав людини.

7. Обов'язок забезпечення прав і свобод учасників кримінального провадження під час проведення СРД покладено на органи досудового розслідування та прокурора.

На підставі аналізу практики та з огляду на рішення ЄСПЛ проти України в кримінальних справах, порушення прав і свобод під час проведення СРД відбувається найчастіше щодо підозрюваних або інших осіб, права чи законні інтереси яких обмежують під час досудового розслідування (п. 25 ст. 3 КПК України). За результатами вивчення рішень ЄСПЛ у справах «Зосимов проти України» від 7 липня 2016 року, «Белоусов проти України» від 7 листопада 2013 року, «Кайя проти Туреччини» від 19 лютого 1998 року, «Олег Колесник проти України» від 19 листопада 2009 року, «Афанасьєв проти України» від 29 червня 2006 року, «Пантелеєнко проти України» від 5 квітня 2005 року та інших встановлено, що правоохоронні органи під час проведення СРД припустилися таких порушень:

– під час проведення огляду (житла чи іншого володіння особи; місця події) – порушення ст. 8 «Право на повагу до приватного і сімейного життя» та ст. 2 «Право на життя» Конвенції;

– під час проведення допиту – порушення ст. 6 Конвенції «Право на справедливий суд» (зокрема, щодо забезпечення права на захист і можливості спростувати показання проти себе);

– під час проведення обшуку (особи або житла чи іншого володіння особи) – порушення ст. 8 Конвенції «Право на повагу до приватного і сімейного життя».

Згідно з позицією ЄСПЛ, під час проведення СРД важливо забезпечити дотримання особливого процесуального статусу учасників кримінального

провадження, дотримуватися адвокатської, лікарської таємниці тощо, і тактику проведення СРД слід реалізовувати з огляду на відповідні процесуальні гарантії.

Також виявлено порушення під час проведення СРД ст. 3 «Заборона катування» Конвенції 1950 року, що полягали в порушенні права на людську гідність.

Зазначені порушення негативно позначаються на доказуванні в кримінальному провадженні, адже отримані докази суд визнає недопустимими, і завдання кримінального провадження не буде досягнуто. Тому використання практики ЄСПЛ є необхідним для запобігання таким порушенням під час проведення СРД.

8. Ефективність тактики СРД безпосередньо залежить від застосування спеціальних знань. Спеціальні знання в кримінальному провадженні тлумачать як знання з різних галузей науки, техніки, ремесла. Нині в науковій літературі та практичній діяльності обговорюють питання, чи можуть знання в галузі права бути спеціальними. На прикладі вивчення рішень ЄСПЛ продемонстровано, що ЄСПЛ визнає знання в галузі юриспруденції спеціальними (рішення ЄСПЛ у справі «Саранчов проти України» від 10 листопада 2016 року). Зокрема, спеціальними знаннями в галузі права, згідно з рішеннями ЄСПЛ, володіє захисник у кримінальному провадженні.

Проаналізувавши сучасні наукові дослідження, обґрунтовано можливість надання незалежним спеціалістом, який не є стороною у справі, власного висновку з певного важливого питання (*amicus brief*), зокрема і в галузі права. У кримінальному провадженні поширеною стає практика залучення стороною захисту науково-правових експертиз (проводять наукові експерти або експертні ради відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну експертизу»). Також є випадки посилання на науково-правові висновки суддями у своїх рішеннях (постанова у справі № 722/28/17 Касаційного кримінального суду від 3 червня 2020 року). Однак такі документи не є процесуальними джерелами доказів.

На вирішення цієї проблемної ситуації спрямований законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо науково-

консультативного забезпечення у кримінальному провадженні та провадженні в справах про адміністративні правопорушення» від 30 жовтня 2020 року № 4295, який передбачає внесення змін до КПК України щодо можливості надавати висновки фахівцям з питань права.

З огляду на викладене, обґрунтовано доцільність доповнення КПК України положенням щодо права звернення сторонами кримінального провадження за науковим висновком до спеціаліста в галузі права, який буде рекомендаційним (консультативним). Такі спеціальні знання в галузі права можуть стосуватися тлумачення рішень ЄСПЛ під час проведення СРД, адже нині практичні працівники (94,1 % слідчих, 90 % прокурорів, 80,3 % слідчих суддів) відчувають брак знань у галузі права в цій сфері. З'ясовано, що 80,2 % слідчих, 86,3 % прокурорів, 84,9 % слідчих суддів, 93,6 % захисників поділяють пропозицію внести зміни до КПК України щодо надання можливості отримати висновок спеціаліста щодо застосування і тлумачення практики ЄСПЛ, який буде консультативним (рекомендаційним). Звернення слідчого до таких спеціалістів у галузі права на початковому етапі кримінального провадження забезпечить належну підготовку до проведення СРД, законний їх перебіг і позитивно вплине на формування доказової бази в кримінальному провадженні.

Інший аспект дослідження в межах підрозділу стосується питань законності й ефективності збирання матеріалів з метою призначення, проведення експертиз, передусім – судово-медичних, використання отриманих результатів у кримінальному провадженні. У своїх рішеннях ЄСПЛ акцентує на важливості такої ознаки, як «повнота» проведених експертиз. Ця ознака залежить від правильно сформульованих питань експерту, надання йому вичерпної інформації для проведення експертного дослідження.

9. За результатами здійсненого дослідження виокремлено європейські стандарти, згідно з якими слід вибудовувати тактику СРД.

Європейські стандарти проведення СРД у контексті практики ЄСПЛ (у широкому значенні) – це закріплені в Конвенції 1950 року положення та визначені в практиці ЄСПЛ принципи, які є обов'язковими до виконання і

дотримання їх державами, що ратифікували (імплементували) відповідний міжнародний договір.

Європейськими стандартами тактики проведення СРД у контексті практики ЄСПЛ (у вузькому значенні) є система криміналістичних рекомендацій, які сформовано внаслідок опрацювання міжнародного й національного законодавства, рішень ЄСПЛ, наукових праць, вивчення практичного досвіду, що спрямовано на забезпечення досягнення завдань кримінального провадження.

З'ясовано, що в рішеннях ЄСПЛ висвітлено організаційно-тактичні аспекти досудового розслідування та проведення СРД. Аналізуючи матеріали кримінальної справи й інші відомості, ЄСПЛ виносить шляхом тлумачення своє рішення, яке охоплює інформацію про оцінку обставин справи («The Court's assessment»). Саме в частині оцінки обставин справи («The Court's assessment») містяться конкретні позиції ЄСПЛ стосовно доцільності: проведення СРД; вилучення певної слідової інформації; вчинення допоміжних дій, що спрямовані на підготовку до проведення процесуальних дій; відібрання зразків для експертизи; прийняття рішення про дослідження слідів в іншому безпечному місці; отримання показань саме на місці події; вилучення слідової інформації з подальшою метою забезпечення відтворення обстановки й обставин події задля перевірки наданих показань; перевірки наявності певних слідів на визначеному місці задля подальшого проведення конкретного виду судової експертизи; складання протоколу з максимальною деталізацією обстановки вчиненого кримінального правопорушення та виявленої слідової інформації; допиту широкого кола свідків тощо. Саме такі рішення створюють підґрунтя для формування європейських стандартів тактики проведення СРД.

Удосконалення тактики проведення СРД відповідно до європейських стандартів полягає в тому, що вона має бути спрямована на виконання організаційно-тактичних завдань на таких етапах проведення СРД:

а) на підготовчому етапі проведення СРД використання практики ЄСПЛ може допомогти слідчому: обрати найдоцільніші криміналістичні засоби, методи, прийоми щодо виявлення, фіксації, вилучення дослідження слідової інформації;

зібрати потрібні вихідні дані для подальшої реалізації СРД та підвищення її результативності; належно скласти клопотання до слідчого судді й обґрунтувати потребу в проведенні СРД; спланувати проведення СРД з визначенням часу та черговості проведення; мінімізувати тактичний ризик; визначити учасників СРД та їх завдання; ужити заходів захисту для збереження слідової інформації; створити передумови для забезпечення прав і свобод та реалізації обов'язків учасників кримінального провадження; залучити в потрібний момент захисника; не допустити безпідставного затримання особи; вчасно виправити недоліки проведеної СРД;

б) на робочому етапі проведення СРД врахування практики ЄСПЛ сприяє: ефективній реалізації криміналістичних засобів, методів, прийомів щодо виявлення, фіксації, вилучення, дослідження слідової інформації; створенню підстав для проведення подальших СРД; моделюванню механізму вчинення кримінального правопорушення з метою побудови алгоритму дій під час розслідування; забезпеченню дотримання прав і свобод, а також реалізації обов'язків учасників кримінального провадження; дотримання меж СРД, зокрема визначених в ухвалі слідчого судді; забезпеченню належного виявлення, фіксації, вилучення, дослідження слідової інформації;

в) на заключному етапі проведення СРД врахування практики ЄСПЛ допомагає слідчому: прийняти правильні рішення в умовах дефіциту часу; вчасно прийняти рішення стосовно додаткового дослідження слідової інформації; належно скласти процесуальні документи й додатки до них тощо.

Встановлено, що розвиток тактики СРД у контексті практики ЄСПЛ полягає в тому, що: а) з рішень ЄСПЛ можна виокремити криміналістичні рекомендації (зокрема в частині представлення скарг і доводів заявників); б) практика ЄСПЛ є джерелом формування тактичних прийомів, з огляду на досвід іноземних держав; в) завдяки аналізу представленої ситуації заявником та її тлумачення ЄСПЛ можна сформулювати відповідні слідчим ситуаціям розслідування тактичні прийоми, їх комплекси та криміналістичні рекомендації щодо їх застосування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев Н. С., Даев В. Г., Кокорев Л. Д. Очерк развития науки советского уголовного процесса. Воронеж : Воронеж. ун-т, 1980. 251 с.
2. Алякринский С. А. Схема предварительного следствия по Уставу уголовного судопроизводства с разъяснениями Правительствующего Сената, циркулярными распоряжениями Министерства юстиции и руководящими положениями юридической литературы : практ. пособие / сост. С. А. Алякринский ; под ред. А. В. Скопинского. М. : Правоведение (Тип. П. П. Рябушинского), 1912. 176 с.
3. Аналіз застосування рішень ЄСПЛ за 2019 рік Харківським апеляційним судом та судами першої інстанції в 2019 році. *Судова влада України* : [сайт]. URL: https://hra.court.gov.ua/sud4818/inshe/inf_court/uzag20c12.
4. Андріанов К. В. Роль контрольного механізму Конвенції про захист прав і основних свобод людини в процесі реалізації її норм : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2003. 18 с.
5. Андрієв В. М. Права та свободи людини і громадянина як визначальні категорії правничої науки. *Форум права*. 2006. № 3. С. 4–8.
6. Базов О. В. Юрисдикція Європейського суду з прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2016. 20 с.
7. Базов О. В. Юрисдикція Європейського суду з прав людини: доктрина та практика : монографія. Київ : Істина, 2017. 424 с.
8. Басиста І. В., Галаган В. І., Удовенко Ж. В. Кримінальний процес України : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2010. 352 с.
9. Бахін В. П., Кузьмічов В. С., Весельський В. К. Тактика слідчої діяльності: поняття, сутність, зміст. *Науковий вісник Української академії внутрішніх справ*. 1998. № 2. С. 217–226.

10. Бахмаєр Л., Гамільтон Д. Експертна оцінка проєкту Закону України № 3009а «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України у частині забезпечення реалізації функцій прокуратури». URL: <https://rm.coe.int/ukr-comments-draft-law-3009a-final-2791-3495-3474-1/1680a097ca>.

11. Белкин Р. С. История отечественной криминалистики. М. : Норма, 1999. 496 с.

12. Белкин Р. С. Очерки о криминалистической тактике : учеб. пособие. Волгоград : ВСШ МВД РФ, 1993. 200 с.

13. Белкин Р. С., Винберг А. И. История советской криминалистики. Этап возникновения и становления науки (1917–1930-е гг.) : учеб. пособие. М. : Акад. МВД СССР, 1982. 70 с.

14. Белкин Р. С., Винберг А. И. История советской криминалистики. Формирование частных криминалистических теорий (1940–1950-е гг.) : учеб. пособие. М. : Акад. МВД СССР, 1983. 77 с.

15. Беляев И. Лекции по истории русского законодательства. М. : Тип. С. Петровского и Н. Панина, 1879. 728 с.

16. Бігун В. С. Судове право розуміння у механізмі забезпечення прав людини. URL: <http://bihun.in.ua/jushits/jurhit/article/632>.

17. Біленчук П. Д., Гель А. П., Семаков Г. С. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : МАУП, 2007. 512 с.

18. Білоус О. В. Процесуальні гарантії дотримання прав людини і громадянина в діяльності органів судової влади. *Journal «Science Rise: Juridical Science»*. 2019. № 2 (8). С. 34–38.

19. Бутенко С. Ю. Імплементация рішень Європейського суду з прав людини у кримінальне процесуальне законодавство України у частині регламентації досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Донецьк, 2014. 20 с.

20. Буткевич О. В. Застосування практики та виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Propozicii_Politiki_ECHR.pdf.

21. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

22. Висновок спеціаліста (Amicus Curiae) з питань застосування та тлумачення практики Європейського суду з прав людини в кримінальному провадженні № 52017000000000361. *Харківська правозахисна група* : [сайт]. URL: <http://khpg.org/1595839939>.

23. Відкриті конкурси на вакансії в Національній поліції України. *Національна поліція України* : [сайт]. URL: <https://nabir.np.gov.ua/index.php?r=recruitment/index>.

24. Возгрин И. А. Введение в криминалистику. История, основы теории, библиография. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. 475 с.

25. Войченко С. В. Договори Ради Європи в кримінально-правовій сфері та їх імплементація в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Одеса, 2010. 20 с.

26. Вопросы уголовного права, уголовного процесса и криминалистики: ученые записки. Харьков : Харьков. гос. ун-т им. А. М. Горького, 1962. Вып. 16. 120 с.

27. Гагаловська А. П. Слідчі та інші кримінально-процесуальні дії як засоби формування доказів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 196 с.

28. Галкін І. Г. Особливості юрисдикції Європейського суду з прав людини. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 285–288.

29. Гартунг Н. История уголовного судопроизводства и судоустройства Франции, Англии, Германии и России, приуроченная к университетскому курсу. СПб. : Тип. Э. Арнгольда, 1868. 206 с.

30. Гвоздюк В. В. Врахування практики Європейського суду з прав людини під час проведення огляду місця події. *Вісник Луганського державного університету імені Е. О. Дідоренка*. 2021. Т. 2 (94). С. 107–119.

31. Гвоздюк В. В. Врахування практики Європейського суду з прав людини під час допиту підозрюваного. *Актуальні аспекти криміналістичного та психологічного забезпечення правоохоронної діяльності* : матеріали наук.-практ. інтернет-конф. (Одеса, 23 квіт. 2021 р.). Одеса, 2021. С. 25–30.

32. Гвоздюк В. В. Забезпечення прав і свобод людини під час проведення огляду житла чи іншого володіння особи (на прикладі практики Європейського суду з прав людини). *Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів* : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 30 квіт. 2020 р.). Кривий Ріг. 2020. С. 120–123.

33. Гвоздюк В. В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело права під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 листоп. 2020 р.). Київ, 2020. С. 142–145.

34. Гвоздюк В.В. Проблемні питання використання практики Європейського суду з прав людини під час досудового розслідування. *Розвиток науки і техніки проблеми і перспективи*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди відзначення Дня науки-2020 в Україні. Київ. 2020. С. 147–151.

35. Гвоздюк В. В. Тактика допиту підозрюваного в кримінальному провадженні відповідно до практики Європейського суду з прав людини. *Юридична психологія*. 2020. Вип. № 2 (27). С. 95–102.

36. Гвоздюк В. В. Тлумачення терміна «практика Європейського суду з прав людини» в українському законодавстві. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матеріали XV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 листоп. 2019 р.). Київ, 2019. С. 57–60.

37. Гвоздюк В. В. Тлумачення принципу «субсидіарність» у діяльності Європейського суду з прав людини. *На перетині мови і права* : матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 21 лют. 2020 р.). Київ, 2020. С. 16–23.

38. Головка М. Б., Осипенко І. П. Обшук (юридико-психологічні аспекти організації та проведення) : навч.-метод. посіб. Чернігів : Чернігів. нац. техн. ун-т, 2015. 126 с.

39. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 436-IV. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.

40. Грін О. О. Словник міжнародно-правових термінів. Ужгород : Данило С.І., 2010. 500 с.

41. Громов В. И. Дознание и предварительное следствие. М. : Юрид. изд-во, 1931. 297 с.

42. Громов В. И. Методика расследования преступлений. Руководство для органов милиции и уголовного розыска. М., 1929. 186 с.

43. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики / пер. с нем. Л. Дудкина, Б. Зиллера. СПб., 1908. 988 с.

44. Гросс Г. Руководство для судебных следователей, чинов жандармерии и полиции. Смоленск, 1895–1897. 1088 с.

45. Девятова О. В. Решения Европейского суда по правам человека в механизме уголовно-процессуального регулирования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Челябинск, 2007. 27 с

46. Дело «Соаре и другие против Румынии» (жалоба № 2432902/02) : постановление Европейского суда по правам человека от 22 февр. 2011 г. URL: <http://hrlib.kz/wp-content/uploads/2016/08/2011-%D0%A1%D0%BE%D0%B0%D1%80%D0%B5-%D0%B8-%D0%B4%D1%80-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%B2-%D0%A0%D1%83%D0%BC%D1%8B%D0%BD%D0%B8%D0%B8.pdf>.

47. Дехтяр О. Г. Засада безпосередності дослідження показань, речей і документів та її реалізація у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2014. 231 с.

48. Джерело нам не указ. *Закон і Бізнес* : [сайт] URL: https://zib.com.ua/ua/print/130599-rozglyad_u_ks_pitannya_schodo_praktiki_espl_mozhe_zavershiti.html.

49. Довіра населення до Національної поліції, результати опитування громадської думки (національний звіт). 2019. 20 с. URL: https://www.npu.gov.ua/assets/userfiles/files/zvity/zvit_opytuvannia_1_20.pdf.

50. Домашенко О. М. Класифікація тактичних помилок у слідчій діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 226 с.

51. Дроздов О., Григоренко Є., Передерій О., Стебелев А. Переваги та особливості застосування висновків експерта в галузі права. *Рада адвокатів Київської області* : [сайт]. URL: <https://radako.com.ua/news/perevagi-ta-osoblivosti-zastosuvannya-visnovkiv-eksperta-v-galuzi-prava>.

52. Дульський О. Л. Забезпечення стороною захисту дотримання прав та законних інтересів учасників проведення обшуку : дис. ... д-ра філос. : 12.00.09. Київ, 2020. 275 с.

53. Евтеев М. П., Саратовских Л. В. О работе комиссии законодательных предположений над проектом Основ уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик. *Вопросы судопроизводства и судоустройства в новом законодательстве Союза ССР*. М. : Госюриздат, 1959. С. 442–443.

54. Експерт з питань права: повноваження та обов'язки. *Юридична газета online*. № 3 (709). URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/ekspert-z-pitan-prava-povnovazhennya-ta-obovyazki.html>.

55. Європейська конвенція про запобігання тортурам і нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню : міжнар. док. від 26 листоп. 1987 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068#Text.

56. Жогин Н. В., Фаткуллин Ф. Н. Предварительное следствие в советском уголовном процессе. М. : Юрид. лит., 1965. 367 с.

57. Журавель В. А. Слідчі (розшукові) дії як засоби формування доказів за чинним Кримінальним процесуальним кодексом України. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2013. Вип. 13. С. 22–30.

58. Загальна декларація прав людини : міжнар. док. від 10 груд. 1948 р. № 995_015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

59. Зозуля Н. Експерт з питань права: проблема процесуального статусу. *Українське право* : [сайт]. URL: https://ukrainepravo.com/scientific-thought/legal_analyst/ekspert-z-pitan-prava-problema-protsesualnogo-statusu/.

60. Инструкция органам милиции о порядке производства дознаний : приказ Наркомюста РСФСР и НКВД РСФСР от 22 марта 1924 г. № 75. М., 1924. URL: http://kalinovskiy-k.narod.ru/zakon/instruktsiy_doznanie_1924_1.pdf.

61. Ищенко Е. П., Топорков А. А. Криминалистика : учебник / под ред. Е. П. Ищенко. М. : Контакт, ИНФРА-М, 2006. 784 с.

62. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ МВС України від 7 лип. 2017 р. № 575. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17>.

63. Інформація щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини у справах проти України. *Міністерство юстиції України* : [сайт]. URL: <https://minjust.gov.ua/m/informatsiya-schodo-vikonannya-rishen-evropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-u-spravah-proti-ukraini>.

64. Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення судом норм кримінально-процесуального права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2009. 40 с.

65. Капустинський В. А. Вплив діяльності Європейського суду з прав людини на формування національних правозахисних систем і дотримання державами стандартів захисту прав людини : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2006. 20 с.

66. Караман І. В., Козіна В. В. Європейський суд з прав людини, Європейська конвенція з прав людини та індивідуальні заяви: перше знайомство. 3-тє вид., змін. та доповн. Харків : Фактор, 2016. 240 с.

67. Караман І. В., Козіна В. В. Європейський суд з прав людини, Європейська конвенція з прав людини та індивідуальні заяви: перше знайомство. Київ : ВАІТЕ, 2015. 136 с.

68. Карпушин С. Ю. Загальні вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 3 (3). С. 112–115. (Серія «Юридичні науки»).

69. Карпушин С. Ю. Проведення слідчих (розшукових) дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 210 с.

70. Качалова О. Оцінка доказів, отриманих із порушенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 2. С. 137–145.

71. Кисельов О. О., Д'яченко Г. Є. Міжнародні стандарти захисту прав осіб, які є потерпілими від кримінальних правопорушень. *Право і суспільство*. 2019. № 6. Ч. 2. С. 156–161.

72. Кінець епохи: останнє засідання Європейської комісії з прав людини. *Український портал практики Європейського суду з прав людини* : [сайт]. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIIdx=110>.

73. Клименко А. О. Визнання прецедентної практики Європейського суду з прав людини джерелом права та особливості її застосування в кримінальному судочинстві України. *Держава та регіони*. 2014. № 3. С. 107–110. (Серія «Право»).

74. Климчук М. П., Бігунець І. М. Гарантії прав і законних інтересів учасників кримінального провадження під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2 (115). С. 27–35.

75. Книженко С. О. Особливості огляду місця події при розслідуванні незаконного видобування корисних копалин. *Форум права*. 2010. № 3. С. 186–190.

76. Ковалев О. Оперативно-розыскная деятельность: психологические и историко-правовые проблемы : монография. М. : Моск. психол.-соц. ин-т, 2009. 376 с.

77. Коваленко В. В. Актуальні проблеми застосування науково-технічних засобів спеціалістами при провадженні слідчих дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 182 с.

78. Кодекс адміністративного судочинства : Закон України від 6 лип. 2005 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

79. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

80. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання : міжнар. док. від 10 груд. 1984 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text.

81. Коновалова В. Е. Расследование хищений государственного или общественного имущества (проблемы тактики и методики). Харьков : Вища шк., 1987. 231 с.

82. Кононенко В. П. Звичаєва природа прецедентного характеру рішень Європейського суду з прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2009. 19 с.

83. Константий О. В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело судового правозастосування Верховного Суду України. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 1 (137). С. 33–36.

84. Конституційне подання щодо офіційного тлумачення ч. 1 ст. 9 Конституції України від 5 жовт. 2017. № 1-2245/17-107. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>.

85. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

86. Коровайко О. І. Щодо значення міжнародно-правових актів у сфері прав людини для кримінального процесу України. *Верховенство права*. 2016. № 4. С. 109–115.

87. Король В. В., Мельник В. М. Пізнавальна та посвідчувальна діяльність слідчого як структурні елементи кримінально-процесуального доказування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. № 2 (33). С. 148–152.

88. Корущ У. С. Міжнародно-правовий захист права на справедливий судовий розгляд в практиці Європейського суду з прав людини та правозастосовна практика України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2015. 21 с.

89. Кравчук П. Ю. Використання спеціальних знань під час розслідування грабежів і розбоїв : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2015. 260 с.

90. Крижановський В. Я. Міжнародні стандарти судового захисту прав людини та їх імплементація в систему правозахисту в Україні. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. / [редкол.: С. В. Ківалов, Л. І. Кормич, Ю. П. Аленін та ін.]. Одеса : Фенікс, 2011. Вип. 42. С. 116–123.

91. Криміналістика : учебник / [В. С. Аханов, Р. С. Белкин, Г. Г. Зуйков и др.]. М. : НИиРИО ВШ МВД СССР, 1969. Т. 1. 376 с.

92. Криміналістика : учебник : в 2 кн. М. : Сов. законодательство, 1935. Кн. 1. Техника и тактика расследования преступлений / [Н. Бобров и др.] ; под ред. А. Я. Вышинского. 1935. 272 с.

93. Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пясковського / 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Право, 2020. 752 с.

94. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / [А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, А. В. Іщенко та ін.] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. 384 с.

95. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / [В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 456 с.

96. Криміналістика : мультимед. підруч. / [О. О. Алексеев, В. В. Арешонков, В. М. Атаманчук та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/kriminalist/lections/lecture_3.19.html.

97. Криміналістика : навч. посібник / [Р. І. Благута, Р. І. Сибірна, В. М. Бараняк та ін.] ; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Київ : Атіка, 2012. 496 с.

98. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська]. 2-ге вид.,

переробл. і доповн. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.

99. Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко та ін.]. Київ : Центр учб. літ., 2015. 544 с.

100. Криміналістика : підручник / [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. 4-те вид., переробл. і доповн. Харків : Право, 2008. 464 с.

101. Криміналістична тактика : навч. посіб. / за ред. М. А. Погорецького та Д. Б. Сергєєвої. Київ : Алерта, 2016. 244 с.

102. Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. Київ : Центр учб. літ., 2013. 554 с.

103. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

104. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с.

105. Кримінально-процесуальний кодекс УРСР (України) : Закон УРСР від 28 груд. 1960 р. № 1001-05. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text>.

106. Крушинський А. С. Подання доказів у кримінальних справах за Статутом кримінального судочинства 1864 року. *Університетські наукові записки*. 2011. № 3 (39). С. 320–328.

107. Крылов И. Ф. Очерки истории криминалистики и криминалистической экспертизы. Л. : Изд. Ленингр. ун-та, 1975. 188 с.

108. Кузьмин В. А. Досмотр и обыск: основания и порядок проведения, права граждан, порядок обжалования. *Сам себе адвокат*. 2007. Вып. 32. 44 с.

109. Кузьмічов В. С. Криміналістичний аналіз розслідування злочинів : монографія. Київ : Правник, 2000. 450 с.

110. Кузьмічов В. С. Слідча діяльність: сутність, принципи, криміналістичні прийоми та засоби здійснення : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 1996. 36 с.

111. Кузьмічов В. С., Черноус Ю. М. Слідча діяльність: характеристика та напрями удосконалення : монографія. Київ : Нічлава, 2005. 448 с.

112. Кустов А. М. Истоки, источники и история криминалистической науки : пособие. М. : Акад. ген. прокуратуры РФ, 2011. 116 с.

113. Кухнюк Д. В. Судовий прецедент як джерело кримінально-процесуального права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 17 с.

114. Кучів О. Право на захист. Застосування статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод під час досудового розслідування: практика ЄСПЛ щодо України. *LexInform*. 2018. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/pravo-na-zahyst-zastosuvannya-statti-6-konventsiiyi-pro-zahyst-prav-lyudyny-i-osnovopolozhnyh-svobod-pid-chas-dosudovogo-rozsliduvannya-praktyka-yespl-shhodo-ukrayiny/>.

115. Ларин А. М. Расследование по уголовному делу. Организация и планирование. М. : Юрид. лит., 1970. 237 с.

116. Левковець С. В. Вимоги до сучасних термінів. URL: <http://repo.uipa.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2140/1/Levcovets.pdf>.

117. Лінецький С. В. Гарантії прав і свобод людини та громадянина. *Енциклопедія Сучасної України* : електрон. версія / [редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.]. Київ : Ін-т енцикл. дослідж. НАН України, 2006. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=28680.

118. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право : курс лекцій. Київ : Істина, 2005. 456 с.

119. Лобойко Л. М. Методи кримінально-процесуального права : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 352 с.

120. Лобойко Л. М., Глинська Н. В. Теоретичні та практичні проблеми кримінального процесу та ОРД : робоча програма. Наук.-дослід. ін-ту вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиста. Харків, 2019. 36 с.

121. Лоскутов Т. О. Рішення Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України у механізмі кримінального процесуального регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 37 (3). С. 103–106.

122. Лузгин И. М. Расследование как процесс познания : учеб. пособие. М. : Высш. шк. МВД СССР, 1969. 178 с.

123. МакБрайд Д. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес / [пер. Д. Шкрюба ; ред.: О. Павліченко, Б. Маланчук]. Київ : К.І.С., 2010. 576 с.

124. Маркусь В. О. Криміналістика : навч. посіб. Київ : Кондор, 2007. 558 с.

125. Механізм реалізації, гарантії та захист прав та свобод людини та громадянина в Україні. Обмеження конституційних прав та свобод людини і громадянина в Україні. *Головне управління держгеокадастру у Миколаївській області* : [сайт]. URL: <https://mykolaivska.land.gov.ua/механізм-реалізації-гарантії-та-захи/>.

126. Миронова И. А. Законодательные памятники пореформенного периода (1861–1900 гг.). М. : Моск. гос. ист.-арх. ин-т, 1960. 31 с.

127. Мирошниченко Ю. М. Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз : монографія. Харків : Панов, 2019. 228 с.

128. Мігашко В. Є. Вплив практики Європейського суду з прав людини на розвиток судової практики в Україні. *Молодий вчений*. 2019. № 2 (66). С. 184–188.

129. Міжнародний захист прав людини : навч. посіб. / Т. Л. Сироїд, Л. О. Фоміна. Харків : Право, 2019. 310 с.

130. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : міжнар. док. від 16 груд. 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

131. Мішуровська С. Т. Міжнародно-правовий захист права на приватне життя (сучасна теорія і практика) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Харків, 2011. 21 с.

132. Навроцький В. О. Правова експертиза у кримінальних справах. URL: https://uba.ua/documents/doc/v_navrockiy_speech.pdf.

133. Назанский В. И. Краткое руководство к познанию правил для производства следственных и военно-судебных дел, на существующих узаконениях основанное. СПб., 1832. Ч. 1–2. 143 с.

134. Наливайко О. І. Теоретико-правові проблеми захисту прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2002. 16 с.

135. Настільна книга слідчого / [М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель, В. В. Білоус ; голов. ред. В. Я. Тацій]. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Ін Юре, 2007. 728 с.

136. Никоненко М. Допит малолітньої або неповнолітньої особи на стадії досудового розслідування. *Юридичний вісник*. 2020. № 3. С. 218–225.

137. Новий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад.: І. О. Радченко, О. М. Орлова]. Київ : Голяка В. М., 2010. 768 с.

138. Об утверждении основ уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик : Закон СССР от 25 дек. 1958 г. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_5358.htm.

139. Об утверждении Уголовно-процессуального кодекса Р.С.Ф.С.Р. : постановление ВЦИК от 15 февр. 1923 г. URL: <http://zaki.ru/pagesnew.php?id=2012>.

140. Окрема думка судді Верховного Суду України Пошви Б. М. від 3 трав. 2017 р. № 5-440кс15. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66273651>.

141. Олійник Я. С. Тактика проведення огляду місця події під час розслідування погрози або насильства щодо захисника чи представника особи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 5. С. 317–320.

142. Організація роботи слідчо-оперативної групи : навч. посіб. / [Л. Д. Удалова, Ю. В. Сухомлин, А. С. Симчук, М. Й. Кулик, В. В. Зарубей]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 504 с.
143. Орлов Н. Опыт краткого руководства для произведения следствий. М., 1833. 96 с.
144. Пастухова Л. В. Ефективність міжнародно-правових засобів забезпечення реалізації Конвенції про захист прав і основних свобод людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2003. 21 с.
145. Підсумково-аналітичний звіт з опитування громадськості щодо оцінки рівня довіри населення до Національної поліції на загальнодержавному рівні. 2020. 57 с. URL: https://www.npu.gov.ua/assets/userfiles/files/sociolog_doslidjenya/Pidsumkovo-analituchnuy_zvit_NPY_.pdf.
146. Плосконос А., Саковський А. Використання спеціальних знань під час допиту учасників організованих злочинних груп та злочинних організацій. *Підприємництво, господарства і право*. 2021. № 5. С. 268–272.
147. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : монографія. Харків : Арсіс, 2007. 576 с.
148. Познышев С. В. Элементарный учебник русского уголовного процесса. М. : Леман Г. А., 1913. 337 с.
149. Поліводський О. Експерт у галузі права: новела процесуального законодавства чи усталена практика, закріплена в законі? URL: https://zib.com.ua/ua/131753-chim_dopomozhe_ekspert_u_galuzi_prava_v_sudovomu_procesi.html.
150. Попко Є. В. Юридична природа актів Ради Європи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2015. 20 с.
151. Права, за якими судиться малоросійський народ, від 1743 року. URL: <http://archeos.org.ua/wp-content/uploads/2013/12/>.
152. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної імунології бюро судово-медичної експертизи : наказ

Міністерства охорони здоров'я України від 17 січ. 1995 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0252-95#Text>.

153. Практика Європейського суду з прав людини як джерело права: колізії у національному законодавстві та шляхи їх вирішення. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2012. Т. 11. С. 47–55.

154. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15/ed20121202>.

155. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо науково-консультативного забезпечення у кримінальному провадженні та провадженні в справах про адміністративні правопорушення : проєкт Закону України від 30 жовт. 2020 р. № 4295. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=70290.

156. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23 груд. 1993 р. № 3781-XII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>.

157. Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя : постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ від 19 груд. 2014 р. № 13. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14#Text>.

158. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та [...] : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#n14>.

159. Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» : постанова Кабінету Міністрів України від 31 трав. 2006 р. № 784. *Верховна Рада України* : [сайт]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784-2006-%D0%BF#Text>.

160. Про здійснення експертизи проектів законів та проектів актів Кабінету Міністрів України, а також нормативно-правових актів, на які поширюється вимога державної реєстрації, щодо відповідності положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практиці Європейського суду з прав людини : наказ Міністерства юстиції України від 20 серп. 2008 р. № 1219/7. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1219323-08#Text>.

161. Про здійснення захисту прав та інтересів України під час урегулювання спорів, розгляду у закордонних юрисдикційних органах справ за участю іноземного суб'єкта та України : Указ Президента України від 25 черв. 2002 р. № 581/2002. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/581/2002#Text>.

162. Про міжнародні договори України : Закон України від 29 черв. 2004 р. № 1906-IV. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.

163. Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності : Указ Президента України від 10 лип. 1997 р. № 503/97. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/503/97#Text>.

164. Про приєднання України до Статуту Ради Європи : Закон України від 31 жовт. 1995 р. № 398/95-ВР. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398/95-вр#Text>.

165. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17 лип. 1997 р. № 475/97-ВР. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-вр#Text>.

166. Про стандартизацію : Закон України від 5 черв. 2014 р. № 1315-VII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text>.

167. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 трав. 1997 р. № 8. *Верховна*

Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97/ed19980525#Text>.

168. Проданик І. В. Слідчі (розшукові) та процесуальні дії при розслідуванні взаємопов'язаних злочинів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 6 (3). С. 57–60. (Серія «Юридичні науки»).

169. Процесуальний порядок та тактичні особливості здійснення слідчих (розшукових) дій : наук.-метод. рек. / [В. В. Кікінчук, К. Л. Бугайчук, В. О. Малярова, Т. П. Матюшкова]. Харків : ХНУВС, 2018. 101 с.

170. Пушкар П. В. Короткий огляд ієрархії судової практики Європейського суду з прав людини, її джерел та юридичної сили. *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 6 (178). С. 43–48.

171. Пушкар П. В. Угода про визнання вини у сучасному кримінальному процесі: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 23 с.

172. Рада Європи. *Постійне представництво України при Раді Європи* : [сайт]. URL: <https://coe.mfa.gov.ua/pro-radu-yevropi/2550-about>.

173. Раткевич П. Зерцало правосуддя. СПб. : Тип. Шнора, 1805. 28 с.

174. Раціональне пізнання. URL: https://pidru4niki.com/70276/buhgalterskiy_oblik_ta_audit/ratsionalne_piznannya#:~:text=Виокремлюють%20три%20основних%20структурних%20елементи,і%20дається%20його%20всебічне%20пояснення.

175. Рішення Бахмацького районного суду Чернігівської області від 13 лип. 2017 р., судова справа № 728/1259/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/67707575>.

176. Роман Давід. Люстрація в Україні та європейські стандарти: формування демократії, спроможної себе захистити. Проект «Справедливе правосуддя». 2015. 17 с. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2018/06/FAIR_Report_Roman_David_Lust_and_Democ_2015_UKR.pdf.

177. Романова А. А. Система забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Форум права*. 2012. № 2. С. 599–602.

178. Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. М. : Юрид. лит., 1984. Т. 1. Законодательство Древней Руси. 432 с.
179. Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. / под общ. ред. О. И. Чистякова. М. : Юрид. лит., 1991. Т. 8. Судебная реформа. 496 с.
180. Руководство для следователей / [О. Я. Баев и др. ; под. ред. Н. А. Селиванова, В. А. Снеткова]. М. : ИНФРА-М, 1997. 732 с.
181. Рябухіна О. А., Циганюк Ю. В. Система кримінального процесуального законодавства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 10-1 (т. 2). С. 110–113. (Серія «Юриспруденція»).
182. Сакало В. О. Тактика злочинної діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2002. 18 с.
183. Сас В. А. Історія виникнення криміналістичної тактики як етап у її розвитку. *Вісник Львівського інституту внутрішніх справ при НАВС України*. 2000. № 2. С. 114–121.
184. Сас В. А. Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні злочинів, вчинених засудженими до позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 219 с.
185. Свод законов Российской империи. Т. XV. Кн. 2. СПб. : Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1857. С. 1–228.
186. Севостьянова Н. І. Звернення до Європейського Суду з прав людини як реалізація права на правосуддя : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Одеса, 2011. 19 с.
187. Селезньов В. Є. Уніфікація норм права з прав людини в умовах європейської інтеграції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Одеса, 2014. 20 с.
188. Сергеева Д. Б., Старенький О. С. Слідчі (розшукові) дії як засоби отримання доказів у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх: до визначення поняття. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 81–89.

189. Сердюк В. П. Слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні України: процесуальні проблеми. *Право і суспільство*. 2017. № 1 (2). С. 255–259.

190. Сімонович Д. В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2011. 225 с.

191. Сімонович Д. В. Розмежування міжнародних та європейських стандартів з прав людини у кримінальному судочинстві. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4. С. 400–410.

192. Слідчі (розшукові) дії : навч. посіб. / [О. В. Авраменко, Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк та ін.] ; за заг. ред. Р. І. Благуті та Є. В. Пряхіна. Львів : ЛьвДУВС, 2013. 416 с.

193. Слободянюк Б. Використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях про умисне знищення або пошкодження чужого майна. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 2 (6). С. 189–194.

194. Словник спеціальних термінів правоохоронної діяльності / за ред. проф. Я. Ю. Кондратьєва. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. 560 с.

195. Соловьев А. Б. Допрос свидетеля и потерпевшего. М. : Юрид. лит., 1974. 127 с.

196. Сорока С. О., Римарчук Г. С. Кримінальний процес в Україні: історія і сучасність. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. Вип. 850. С. 553–562.

197. Справа «Аксой проти Туреччини» (заява № 21987/93) : рішення Європейського суду з прав людини від 18 груд. 1996 р. URL: <https://precedent.in.ua/2016/04/08/aksoj-protyv-turtsyy/>.

198. Справа «Афанасьєв проти України» (заява № 38722/02) : рішення Європейського суду з прав людини від 5 квіт. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_239#Text.

199. Справа «Багієва проти України» (заява № 41085/05) : рішення Європейського суду з прав людини від 28 лип. 2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b65#Text.

200. Справа «Барабанщик проти Російської Федерації» (заява № 36220/02) : рішення Європейського суду з прав людини від 8 січ. 2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_991#n60.

201. Справа «Белоусов проти України» (заява № 4494/07) : рішення Європейського суду з прав людини від 7 листоп. 2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c94.

202. Справа «Бучинська проти України» (заява № 35493/10) : рішення Європейського суду з прав людини від 30 квіт. 2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a67#Text.

203. Справа «Геращенко проти України» (заява № 20602/05) : рішення Європейського суду з прав людини від 7 лют. 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_985#Text.

204. Справа «Дудник проти України» (заява № 17985/04) : рішення Європейського суду з прав людини від 10 груд. 2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_510#Text.

205. Справа «Жогло проти України» (заява № 17988/02) : рішення Європейського суду з прав людини від 24 квіт. 2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_402#Text.

206. Справа «Зосимов проти України» (заява № 4322/06) : рішення Європейського суду з прав людини від 7 лип. 2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c94.

207. Справа «Кадура та Смалій проти України» (заяви № 42753/14 та № 43860/14) : рішення Європейського суду з прав людини від 24 квіт. 2021 р. URL: <https://minjust.gov.ua/m/stattya-8-pravo-na-povagu-do-privatnogo-i-simeynogo-jittya>.

208. Справа «Костовський проти Нідерландів» (заява № 11454/85) : рішення Європейського суду з прав людини від 20 листоп. 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_089#Text.

209. Справа «Кривіцька та Кривіцький проти України» (заява № 30856/03) : рішення Європейського суду з прав людини від 2 груд. 2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_774#Text.

210. Справа «Любов Єфіменко проти України» (заява № 7572/01) : рішення Європейського суду з прав людини від 25 лют. 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_867#Text.

211. Справа «Марчук проти України» (заява № 65663/12) : рішення Європейського суду з прав людини від 28 лип. 2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b59#Text.

212. Справа «Маснева проти України» (заява № 5952/07) : рішення Європейського суду з прав людини від 20 берез. 2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_906#Text.

213. Справа «Михалкова та інші проти України» (заява № 10919/05) : рішення Європейського суду з прав людини від 13 квіт. 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_676#Text.

214. Справа «Муравська проти України» (заява № 249/03) : рішення Європейського суду з прав людини від 13 листоп. 2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_432#Text.

215. Справа «Нечипорук і Йонкало проти України» (заява № 42310/04) : рішення Європейського суду з прав людини від 21 лип. 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683#Text.

216. Справа «Олег Колесник проти України» (заява № 17551/02) : рішення Європейського суду з прав людини від 19 листоп. 2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_505#Text.

217. Справа «Падура проти України» (заява № 48229/10) : рішення Європейського суду з прав людини від 11 груд. 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a33#Text.

218. Справа «Пантелеєнко проти України» (заява № 11901/02) : рішення Європейського суду з прав людини від 29 черв. 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_274.

219. Справа «Ромен і Шміт проти Люксембургу» (заява № 51772/99) : рішення Європейського суду з прав людини від 25 лют. 2003 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60958>.

220. Справа «Стабровська проти України» (заява № 65055/12) : рішення Європейського суду з прав людини від 14 січ. 2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a98#Text.

221. Справа «Холодков і Холодкова проти України» (заява № 29697/08) : рішення Європейського суду з прав людини від 7 трав. 2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a66#Text.

222. Справа «Шевченко проти України» (заява № 32478/02) : рішення Європейського суду з прав людини від 4 квіт. 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_012#Text.

223. Справа «Шиянов проти України» (заява № 12552/09) : рішення Європейського суду з прав людини від 2 черв. 2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b34#Text.

224. Справа «Юрій Волков проти України» (№ 45872/06) : рішення Європейського суду з прав людини від 19 груд. 2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_991#n60.

225. Статистична інформація за період 2015 – січень–травень 2021 рр. *Офіс Генерального прокурора* : [сайт]. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat>.

226. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного суду : міжнар. док. від 26 черв. 1945 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text.

227. Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів : наук.-практ. посіб. Київ : Атіка, 2009. 64 с.

228. Степанюк Р. Л. Поняття спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2014. Спецвип. С. 38–42.

229. Струць О. А. Законність та обґрунтованість проведення слідчих дій як гарантія прав і свобод учасників кримінального судочинства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 236 с.

230. Струць О. А. Законність та обґрунтованість проведення слідчих дій як гарантія прав і свобод учасників кримінального судочинства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 236 с. С. 210–236.

231. Судебник Казимира 1468 г. URL: https://pravo.by/upload/pdf/krim-pravo/sudebnik_kazimira_1468_god.pdf.

232. Супрун Д. М. Організаційно-правові юрисдикційні основи діяльності Європейського суду з прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.11. Київ, 2002. 22 с.

233. Теорія та практика застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : компендіум / [О. В. Сердюк, Ю. В. Щокін, І. В. Яковюк та ін.] ; за заг. ред. О. В. Сердюка, І. В. Яковюка. 2-ге вид., доповн. Харків : Право, 2019. 404 с.

234. Терещенко Ю. В. Слідчі (розшукові) дії як різновид процесуальних дій. *Митна справа*. 2014. № 1 (2.1). С. 112–117.

235. Тертишник В. М. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / 17-те вид., доповн. і переробл. Київ : Алерта, 2020. 1088 с.

236. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України : підручник. 4-те вид., доповн. і переробл. Київ : А.С.К., 2003. 1119 с.

237. Тертишник В. М. Реалізація правових позицій і прецедентної практики Європейського суду з прав людини в розв'язанні проблем кримінально-процесуального права України. *Правова позиція*. 2016. № 1. С. 7–13.

238. Тимофеев М. Гефген (Gäfgen) против Германии. Постановление Большой палаты Европейского суда по правам человека от 1 июня 2010 года. *Международное правосудие*. 2011. № 1. С. 31–36.

239. Тімашов В. О. Європейський суд із прав людини як засіб захисту прав людини в Україні. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2015. Т. 15. С. 276–284.

240. Тітко Е. В. Правомірне обмеження свободи вираження поглядів: досвід Європейського суду з прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2013. 20 с.

241. Толочко О. М. Практика Європейського суду з прав людини в механізмі кримінального процесуального регулювання. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 3 (36). С. 86–94.

242. Толочко О. М. Роль рішень Європейського суду з прав людини в механізмі кримінального процесуального регулювання. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 3. С. 56–61.

243. Торвальд Ю. Век криминалистики / пер. с нем. Ф. М. Решетникова. М. : Прогресс, 1991. 203 с.

244. Троян В. А. Права і свободи людини та інтереси держави як об'єкт публічно-сервісної діяльності Національної поліції України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2017. № 1 (15). С. 229–239.

245. У КПК з'являться фахівці з питань права – нові учасники кримінального провадження в суді. *Рада адвокатів Київської області* : [сайт]. URL: <https://radako.com.ua/news/u-kpk-zyavlyatsya-fahivci-z-pitan-prava-novi-uchasniki-kriminalnogo-provazhennya-v-sudi>.

246. Уваров В. Г. Застосування практики Європейського Суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів в удосконаленні кримінального судочинства України : монографія / за заг. ред. В. М. Тертишника. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2012. 404 с.

247. Угода про технічні бар'єри в зоні вільної торгівлі : міжнар. договір від 31 трав. 2006 р. № 997_a48. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_a48#Text.

248. Уголовно-процессуальный кодекс Украинской ССР. Офиц. изд. в ред. 1927 г. Харьков : Юрид. изд-во Наркомюста УССР, 1927. 126 с.

249. Уголовно-процессуальный кодекс Украинской ССР: утв. Всеукр. центр. исп. комитетом 12 сент. 1922 г. Харьков : Изд-во Наркомюста УССР, 1922. 60 с.

250. Ухвала апеляційного суду Луганської області від 20 трав. 2015 р., судова справа № 428/4059/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/46984425>.

251. Ухвала Верховного Суду України від 21 квіт. 2016 р., судова справа № 6-756ц16. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57345903>.

252. Ухвала Донецького апеляційного адміністративного суду від 4 черв. 2013 р., судова справа № 2а-2855/11/1270. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/31705396>.

253. Фаринник В. І. Розвиток правового регулювання збирання доказів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Митна справа*. 2012. № 4 (82). Ч. 2. С. 3–8.

254. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : наук.-метод. посіб. для суддів. 2-ге вид., випр., доповн. Київ, 2015. 208 с.

255. Хабло О. Ю., Конюшенко Я. Ю., Чурикова І. В. Кримінальний процес : мультимед. підруч. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/public_html/lections/lection2_3.html.

256. Халупенко Д. М. Слідчі (розшукові) дії як пізнавальні засоби слідчого й прокурора за чинним КПК України. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 2. С. 1–6.

257. Харченко С. В. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх підозрюваних : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 237 с.

258. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

259. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ : Юрид. акад. МВС, 2006. 416 с.

260. Чаплинський К. О. Тактичні основи забезпечення досудового розслідування : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2011. 570 с.

261. Чельцов-Бебутов М. Курс криминально-процессуального права. Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах. СПб. ; М. : Госюриздат, 1957. 839 с.

262. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 492 с.

263. Чорноус Ю. М. Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 245 с.

264. Чорноус Ю. М., Гвоздюк В. В. Засади проведення слідчих (розшукових) дій у контексті практики Європейського суду з прав людини. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1 (19). С. 95–101.

265. Шепитько В. Ю. Теория криминалистической тактики : монография. Харьков : Гриф, 2002. 350 с.

266. Шепитько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія. Харків : Харків юрид., 2007. 432 с.

267. Шепитько В. Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза*. 2014. № 1. С. 11–18.

268. Шишкіна Е. В. Концепція заборони неналежного поведіння з людиною та її еволюція в діяльності Ради Європи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2009. 20 с.

269. Щербанюк В. Допит підозрюваного у втечі з місць позбавлення волі або з-під варті. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 378–382.

270. Щодо здійснення експертизи нормативно-правових актів (їх проектів) на відповідність Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : метод. рек. Міністерства юстиції України від 15 серп. 2006 р. № n0003323-06. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0003323-06#Text>.

271. Юдківська Г. Ю. Презумпція невинуватості в кримінальному процесі України та практиці Європейського суду з прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 20 с.

272. Юрчишин В. Д. Зміст категорії «Європейські правові стандарти» та проблеми її імплементації у кримінально-процесуальне законодавство. *Theoretical and practical scientific achievements: research and results of their implementation* : collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the I International Scientific and Theoretical Conference (Vol. 1), February 12, Pisa, Italian Republic: NGO European Scientific Platform, 2021. P. 140–144.

273. Юрчишин В. Д., Король В. В. Практика європейського суду з прав людини як джерело кримінального процесуального права України: окремі аспекти. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 73–78.

274. Юсупов В. В. Криміналістика в Україні у XX–XXI століттях : монографія. Київ : Маслаков, 2018. 556 с.

275. Юхта О. Г. Гарантії прав та свобод людини: Європейський досвід. *Бюлетень Мін'юсту України*. 2019. № 7 (213). С. 43–46.

276. Якимов І. Н. Практическое руководство к расследованию преступлений. М. : НКВД РСФСР, 1924. 404 с.

277. Яковлев А. А. Міжнародно-правове співробітництво у захисті права власності в системі Ради Європи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Харків, 2009. 20 с.

278. Annual report European Court of Human Rights 2020. Council of Europe – European Court of Human Rights. 2021. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2020_ENG.pdf.

279. Case of Emars v. Latvia (Application no. 22412/08): Judgment European Court of Human Rights, 18 February 2015. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-148067>.

280. Case of Akelienė v. Lithuania (Application no. 54917/13): Judgment European Court of Human Rights, 6 May 2019. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-186768>.

281. Case of Al-skeini and Others v. the United Kingdom (Application no. 55721/07): Judgment European Court of Human Rights, 7 July 2011. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105606>.

282. Case of Andre and Another v. France (Application no. 18603/03): Judgment European Court of Human Rights, 24 July 2008. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87938>.

283. Case of Friend and Others v. the United Kingdom (Application no. 16072/06 and 27809/08): Judgment European Court of Human Rights, 24 November 2009. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-1236>.

284. Case of Hugh Jordan v. the United Kingdom (Application no. 24746/94): Judgment European Court of Human Rights, 04 August 2001. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59450>.

285. Case of Igor Shevchenko v. Ukraine (Application no. 22737/04): Judgment European Court of Human Rights, 4 June 2012. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108576>.

286. Case of Ilhan v. Turkey (Application no. 22277/93): Judgment European Court of Human Rights, 27 June 2000. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58734>.

287. Case of Jager v. Netherlands (Application no. 39195/98): Judgment European Court of Human Rights, 14 March 1998. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-5150>.

288. Case of Jaloud v. the Netherlands (Application no. 47708/08): Judgment European Court of Human Rights, 20 November 2019. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-148367>.

289. Case of Kaya v. Turkey (Application no. 22729/93): Judgment European Court of Human Rights, 19 February 1998. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-58138&filename=001-58138.pdf>.

290. Case of Mahmut Kaya v. Turkey (Application no. 22535/93): Judgment European Court of Human Rights, 28 March 2000. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58523>.

291. Case of Makaratzis v. Greece (Application no. 50385/99): Judgment European Court of Human Rights, 20 December 2004. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67820>.

292. Case of Mileusnić and Mileusnić-Espenheim v. Croatia (Application no. 66953/09): Judgment European Court of Human Rights, 19 May 2015. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-152655>.

293. Case of Nachova and Others v. Bulgaria (Application no. 43579/98): Judgment European Court of Human Rights, 6 July 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69630>.

294. Case of Ramsahai and Others v. the Netherlands (Application no. 52391/99): Judgment European Court of Human Rights, 15 May 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80563>.

295. Case of Rantsev v. Cyprus and Russia (Application no. 25965/04): Judgment European Court of Human Rights, 7 May 2010. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96549>.

296. Case of Ribitsch v. Austria (Application no. 18896/91): Judgment European Court of Human Rights, 4 December 1995. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57964>.

297. Case of Roemen and Schmit v. Luxembourg (Application no. 51792/99): Judgment European Court of Human Rights, 25 February 2003. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60958>.

298. Case of Selmouni v. France (Application no. 25803/94): Judgment European Court of Human Rights, 29 July 1999. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58287>.

299. Case of Šilih v. Slovenia. (Application no. 71463/01): Judgment European Court of Human Rights, 9 April 2009. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92142>.

300. De Zaanse verhoor-methode : [site]. URL: <https://www.hanssen.nl/portfolio/de-zaanse-verhoormethode/>.

301. Ensuring the viability of the Strasbourg Court: structural deficiencies in States Parties: Committee on Legal Affairs and Human Rights, Rapporteur: Mr Serhii KIVALOV, Ukraine, EDG, Report. Doc. 13087. 7 January 2013. URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=19396&lang=en>.

302. Hvozdiuk V. Interpretation of «legality» principles in judgments and decisions of European Court of Human Rights (based on materials of criminal proceedings). *Visegrad journal on human rights*. 2020. Issue № 3 (1). P. 66–71.

303. Zaanse verhoormethode. *Noorland Juristen* : [site]. URL: <https://www.noorlandjuristen.nl/Strafrecht/ZaanseVerhoormethode/index.htm>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця
узагальнених результатів проведеного анкетування
136 слідчих Національної поліції України щодо тактики проведення слідчих
(розшукових) дій з урахуванням практики
Європейського суду з прав людини

Проведено анкетування слідчих із таких регіонів України: Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Харківська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька області, м. Київ.

№ з/п	Запитання анкети	Відповіді слідчих Національної поліції України (136 осіб, %)	
		Кількість осіб, що надали відповідь	% відношення осіб, що надали відповідь
1.	Займана посада:		
	слідчий	74	54,4 %
	старший слідчий	47	34,6 %
	начальник (заступник начальника) слідчого управління (відділу, відділення)	15	11 %
	інший варіант	–	–
2.	Стаж роботи:		
	до 2-х років	23	16,9 %
	від 2-х до 5-ти років	38	27,9 %
	від 5-ти до 10-ти років	46	33,8 %
	понад 10 років	29	21,3 %

3.	Чи є практика ЄСПЛ джерелом кримінального процесуального законодавства України?		
	так	86	63,2 %
	ні	50	36,8 %
	інший варіант	–	–
4.	Яка практика ЄСПЛ є джерелом права в Україні?		
	тільки рішення ЄСПЛ, що постановлені проти України	36	26,5 %
	рішення ЄСПЛ, що постановлені як проти України, так і проти інших держав	25	18,4 %
	рішення ЄСПЛ та ухвали ЄКПЛ, що постановлені проти України	15	11 %
	рішення ЄСПЛ та ухвали ЄКПЛ, що постановлені як проти України, так і проти інших держав	11	8,1 %
	інший варіант	49	36 %
5.	Як Ви вважаєте, на якій стадії найефективніше формується доказова база та здійснюється процес доказування?		
	стадії досудового розслідування	129	94,9 %
	стадії судового провадження	6	4,4 %
	інший варіант	1	0,7 %
6.	Чи застосовуєте Ви практику ЄСПЛ на стадії досудового розслідування, зокрема під час проведення СРД?		
	так	16	11,8 %
	ні	120	88,2 %
	інший варіант	–	–

7.	Якщо Ваша відповідь на запитання № 6 була заперечною, то з чим це пов'язано? (оберіть із запропонованих варіантів відповідей той, який найбільше Вам імпонує)	не знаю, чи передбачено законодавством України її застосування	16	11,7 %
	не знаю, як правильно та в якій формі її застосовувати	31	22,8 %	
	чимало рішень ЄСПЛ та ухвал ЄКПЛ не перекладено українською мовою	32	23,5 %	
	дефіцит часу на її опрацювання	40	29,4 %	
	є складною для сприйняття	15	11 %	
	інший варіант	2	1,5 %	
8.	Чи відчуваєте Ви брак знань із практики ЄСПЛ?	так	128	94,1 %
	ні	8	5,9 %	
	інший варіант	—	—	
9.	На Вашу думку, якщо держава ініціюватиме випуск спеціальних збірників державною мовою, у яких стисло буде описано ситуацію, а також кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти проведення досудового розслідування, що виокремлені із рішень ЄСПЛ, чи сприятиме це вивченню Вами практики ЄСПЛ та можливо підвищить рівень Ваших знань?	так	94	69,1 %
	ні	42	30,9 %	
	інший варіант	—	—	
10.	Як Ви забезпечуєте дотримання прав і свобод допитуваного? (оберіть із запропонованих варіантів відповідей той, який найбільше Вам імпонує)			

	проведення допиту згідно з нормами КПК України	34	25 %
	проведення допиту з огляду на положення міжнародних договорів і практики ЄСПЛ	9	6,6 %
	дотримання критеріїв допустимості тактичних прийомів	–	–
	все перелічене вище	93	68,4 %
	інший варіант	–	–
11.	Чи застосовуєте Ви наведені запитання під час допиту в процесі досудового розслідування?		
	так	38	27,9 %
	ні	98	72,1 %
	інший варіант	–	–
12.	На Вашу думку, чи необхідно надзвичайно ретельно ставитися до допиту підозрюваного, зважаючи не тільки на вибір доцільних тактичних прийомів, а й на забезпечення дотримання їхніх прав і свобод?		
	так	131	96,1 %
	ні	5	3,9 %
	інший варіант	–	–
13.	Чи зверталися Ви принаймні раз за період професійної діяльності до спеціаліста з інших галузей права (земельного, міжнародного, корпоративного, екологічного, господарського тощо)?		
	так	80	58,8 %
	ні	56	41,2 %
	інший варіант	–	–

14.	Якщо Ваша відповідь на запитання № 13 була ствердною, то в якій формі Ви <u>найчастіше</u> залучали спеціаліста?	отримання письмового висновку на запит	27	33,8 %
		усна консультація в телефонному режимі	51	63,8 %
		безпосереднє залучення під час проведення СРД	2	2,5 %
15.	Чи вважаєте Ви за необхідне внести зміни до КПК України задля надання можливості спеціалісту складати висновки щодо застосування і тлумачення норм правових актів, які не належать до кримінального процесуального законодавства України?	так	98	72,1 %
		ні	38	27,9 %
		інший варіант	–	–
16.	Чи вважаєте Ви за необхідне внести зміни до КПК України задля надання можливості спеціалісту складати висновки щодо вирішення колізії чи конкуренції норм?	так	113	83,1 %
		ні	23	16,9 %
		інший варіант	–	–
17.	Чи вважаєте Ви за необхідне внести зміни до КПК України задля надання можливості спеціалісту складати висновки щодо змісту норм іноземного права згідно з їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування та доктриною у відповідній іноземній державі?	так	117	86 %
		ні	19	14 %
		інший варіант	–	–

18.	Чи вважаєте Ви за необхідне внести зміни до КПК України задля надання можливості спеціалісту складати висновки щодо застосування і тлумачення практики ЄСПЛ?		
	так	109	80,1 %
	ні	27	19,9 %
	інший варіант	–	–
19.	Чи вважаєте Ви за необхідне постійно вдосконалювати та оновлювати тактику проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням сучасних потреб?		
	так	129	94,9 %
	ні	7	5,1 %
	інший варіант	–	–
20.	Чи вважаєте Ви за необхідне постійно вдосконалювати й оновлювати тактику проведення СРД з урахуванням практики ЄСПЛ?		
	так	115	84,6 %
	ні	21	15,4 %
	інший варіант	–	–

** У запропонованих питаннях анкетування необхідно було обрати лише один варіант відповіді.*

Таблиця
узагальнених результатів проведеного анкетування 80 прокурорів
щодо тактики проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики
Європейського суду з прав людини

Проведено анкетування прокурорів з таких регіонів України: Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Харківська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька області та м. Київ.

№ з/п	Запитання анкети	Відповіді прокурорів (80 осіб, %)	
		Кількість осіб, що надали відповідь	% відношення осіб, що надали відповідь
1.	Займана посада:		
	прокурор	69	86,3 %
	начальник (відділу) окружної прокуратури (заступник начальника)	11	13,8 %
	інший варіант	–	–
2.	Стаж роботи:		
	до 2-х років	7	8,8 %
	від 2-х до 5-ти років	15	18,8 %
	від 5-ти до 10-ти років	37	46,3 %
	понад 10 років	21	26,3 %
3.	Чи є практика ЄСПЛ джерелом кримінального процесуального законодавства України?		
	так	77	96,3 %
	ні	3	3,8 %
	інший варіант	–	–

4.	Яка практика ЄСПЛ є джерелом права в Україні?		
	тільки рішення ЄСПЛ, що постановлені проти України	6	7,5 %
	рішення ЄСПЛ, що постановлені як проти України, так і проти інших держав	11	13,8 %
	рішення ЄСПЛ та ухвали ЄКПЛ, що постановлені проти України	18	22,5 %
	рішення ЄСПЛ та ухвали ЄКПЛ, що постановлені як проти України, так і проти інших держав	42	52,5 %
	інший варіант	3	3,8 %
5.	Як Ви вважаєте, на якій стадії найефективніше формується доказова база та здійснюється процес доказування?		
	стадії досудового розслідування	76	95 %
	стадії судового провадження	4	5 %
	інший варіант	—	—
6.	Чи застосовуєте Ви практику ЄСПЛ на стадії досудового розслідування, зокрема під час проведення СРД?		
	так	25	31,3 %
	ні	55	68,8 %
	інший варіант	—	—
7.	Якщо Ваша відповідь на запитання № 6 була заперечною, то з чим це пов'язано? (оберіть із запропонованих варіантів відповідей той, який найбільше Вам імпонує)		
	не знаю, чи передбачено законодавством України її застосування	—	—

	не знаю, як правильно та в якій формі її застосовувати	1	1,8 %
	чимало рішень ЄСПЛ та ухвал ЄКПЛ не перекладено українською мовою	32	58,2 %
	дефіцит часу на її опрацювання	11	20 %
	є складною для сприйняття	2	3,6 %
	інший варіант	9	16,4 %
8.	Чи відчуваєте Ви брак знань із практики ЄСПЛ?		
	так	72	90 %
	ні	8	10 %
	інший варіант	—	—
9.	На Вашу думку, якщо держава ініціюватиме випуск спеціальних збірників державною мовою, у яких стисло буде описано ситуацію, а також кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти проведення досудового розслідування, що виокремлені із рішень ЄСПЛ, чи сприятиме це вивченню Вами практики ЄСПЛ та можливо підвищить рівень Ваших знань?		
	так	76	95 %
	ні	3	3,8 %
	інший варіант	1	1,3 %
10.	Як Ви забезпечуєте дотримання прав і свобод допитуваного? (оберіть із запропонованих варіантів відповідей той, який найбільше Вам імпонує)		
	проведення допиту згідно з нормами КПК України	4	5 %
	проведення допиту з огляду на положення міжнародних договорів і практики ЄСПЛ	1	1,3 %

	дотримання критеріїв допустимості тактичних прийомів	1	1,3 %
	все перелічене вище	74	92,5 %
	інший варіант	–	–
11.	Чи застосовуєте Ви навідні запитання під час допиту в процесі досудового розслідування?		
	так	15	18,8 %
	ні	65	81,3 %
	інший варіант	–	–
12.	На Вашу думку, чи необхідно надзвичайно ретельно ставитися до допиту підозрюваного, зважаючи не тільки на вибір доцільних тактичних прийомів, а й на забезпечення дотримання їхніх прав і свобод?		
	так	80	98,8 %
	ні	1	1,3 %
	інший варіант	–	–
13.	Чи зверталися Ви принаймні раз за період професійної діяльності до спеціаліста з інших галузей права (земельного, міжнародного, корпоративного, екологічного, господарського тощо)?		
	так	43	53,8 %
	ні	37	46,3 %
	інший варіант	–	–
14.	Якщо Ваша відповідь на запитання № 13 була ствердною, то в якій формі <u>найчастіше</u> Ви залучали спеціаліста?		
	отримання письмового висновку на запит	13	30,2 %
	усна консультація в телефонному режимі	26	60,5 %

	безпосереднє залучення під час проведення СРД	4	9,3 %
15.	Чи вважаєте Ви за необхідне внести зміни до КПК України задля надання можливості спеціалісту складати висновки щодо застосування і тлумачення норм правових актів, які не належать до кримінального процесуального законодавства України?		
	так	58	72,5 %
	ні	22	27,5 %
	інший варіант	–	–
16.	Чи вважаєте Ви за необхідне внести зміни до КПК України задля надання можливості спеціалісту складати висновки щодо вирішення колізії чи конкуренції норм?		
	так	63	78,8 %
	ні	17	21,3 %
	інший варіант	–	–
17.	Чи вважаєте Ви за необхідне внести зміни до КПК України задля надання можливості спеціалісту складати висновки щодо змісту норм іноземного права згідно з їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування та доктриною у відповідній іноземній державі?		
	так	72	90 %
	ні	8	10 %
	інший варіант	–	–
18.	Чи вважаєте Ви за необхідне внести зміни до КПК України задля надання можливості спеціалісту складати висновки щодо застосування і тлумачення практики ЄСПЛ?		
	так	69	86,3 %
	ні	11	13,8 %

	інший варіант	–	–
19.	Чи вважаєте Ви за необхідне постійно вдосконалювати й оновлювати тактику проведення СРД відповідно до сучасних потреб?		
	так	75	93,8 %
	ні	5	6,3 %
	інший варіант	–	–
20.	Чи вважаєте Ви за необхідне постійно вдосконалювати й оновлювати тактику проведення СРД з урахуванням практики ЄСПЛ?		
	так	71	88,8 %
	ні	9	11,3 %
	інший варіант	–	–

** У запропонованих питаннях анкетування необхідно було обрати лише один варіант відповіді.*

Таблиця
узагальнених результатів проведеного анкетування
66 слідчих суддів щодо тактики проведення слідчих (розшукових) дій
з урахуванням практики Європейського суду з прав людини

Проведено анкетування слідчих суддів із таких регіонів України: Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Харківська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька області та м. Київ.

№ з/п	Запитання анкети	Відповіді слідчих суддів (66 осіб, %)	
		Кількість осіб, що надали відповідь	% відношення осіб, що надали відповідь
1.	Стаж роботи:		
	до 2-х років	2	3 %
	від 2-х до 5-ти років	4	6,1 %
	від 5-ти до 10-ти років	31	47 %
	понад 10 років	29	43,9 %
2.	Чи є практика ЄСПЛ джерелом кримінального процесуального законодавства України?		
	так	66	100 %
	ні	–	–
	інший варіант	–	–
3.	Яка практика ЄСПЛ є джерелом права в Україні?		
	тільки рішення ЄСПЛ, що постановлені проти України	–	–
	рішення ЄСПЛ, що постановлені як проти України, так і проти інших держав	–	–

	рішення ЄСПЛ та ухвали ЄКПЛ, що постановлені проти України	9	13,6 %
	рішення ЄСПЛ та ухвали ЄКПЛ, що постановлені як проти України, так і проти інших держав	57	86,4 %
	інший варіант	–	–
4.	Як Ви вважаєте, на якій стадії найефективніше формується доказова база та здійснюється процес доказування?		
	стадії досудового розслідування	65	98,5 %
	стадії судового провадження	1	1,5 %
	інший варіант	–	–
5.	У яких випадках Ви <u>найчастіше</u> відмовляєте в задоволенні клопотання про проведення обшуку? (оберіть із запропонованих варіантів відповідей той, який найбільше Вам імпонує)		
	немає фактичних підстав для проведення обшуку	2	3 %
	не визначені індивідуальні або родові ознаки речей, документів, іншого майна або осіб, яких планують відшукати, а також їхній зв'язок із вчиненим кримінальним правопорушенням	–	–
	необґрунтовано, що доступ до речей, документів або відомостей, які можуть у них міститися, неможливо отримати органом досудового розслідування в добровільному порядку шляхом витребування речей, документів, відомостей відповідно до частини другої ст. 93 КПК України, або за допомогою інших СРД, передбачених КПК України	52	78,8 %
	до клопотання не додано оригінали або копії документів та інших матеріалів,	12	18,2 %

	якими прокурор та/або слідчий обґрунтовує доводи клопотання, а також витяг із ЄРДР щодо кримінального провадження, у межах якого подають клопотання		
	неналежно складено клопотання (відсутність найменування кримінального провадження та його реєстраційного номера; стислого викладу обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з розслідуванням якого подають клопотання; правової кваліфікації кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність)	—	—
	інший варіант	—	—
6.	Чи звертаєтесь Ви до практики ЄСПЛ задля мотивування відмови в задоволенні клопотання щодо проведення обшуку?		
	так	24	36,4 %
	ні	42	63,6 %
	інший варіант	—	—
7.	Чи відчуваєте Ви брак знань із практики ЄСПЛ?		
	так	53	80,3 %
	ні	13	19,7 %
	інший варіант	—	—
8.	Чи вважаєте Ви за необхідне внести зміни до КПК України задля надання можливості спеціалісту складати висновки щодо застосування і тлумачення норм правових актів, які не належать до кримінального процесуального законодавства України?		

	так	32	48,5 %
	ні	34	51,5 %
	інший варіант	–	–
9.	Чи вважаєте Ви за необхідне внести зміни до КПК України задля надання можливості спеціалісту складати висновки щодо вирішення колізії чи конкуренції норм?		
	так	37	56,1 %
	ні	29	43,9 %
	інший варіант	–	–
10.	Чи вважаєте Ви за необхідне внести зміни до КПК України задля надання можливості спеціалісту складати висновки щодо змісту норм іноземного права згідно з їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування та доктриною у відповідній іноземній державі?		
	так	63	95,5 %
	ні	3	4,5 %
	інший варіант	–	–
11.	Чи вважаєте Ви за необхідне внести зміни до КПК України задля надання можливості спеціалісту складати висновки щодо застосування і тлумачення практики ЄСПЛ?		
	так	56	84,9 %
	ні	10	15,2 %
	інший варіант	–	–

** У запропонованих питаннях анкетування необхідно було обрати лише один варіант відповіді.*

Таблиця
узагальнених результатів проведеного анкетування
78 захисників у кримінальних провадженнях щодо тактики проведення
слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики
Європейського суду з прав людини

Проведено анкетування захисників у кримінальних провадженнях з таких регіонів України: Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Харківська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька області та м. Київ.

№ з/п	Запитання анкети	Відповіді слідчих Національної поліції України (78 осіб, %)		
		Кількість осіб, що надали відповідь	% відношення осіб, що надали відповідь	
1.	Стаж роботи:			
	до 2-х років	9	11,5 %	
	від 2-х до 5-ти років	15	19,2 %	
	від 5-ти до 10-ти років	38	48,7 %	
	понад 10 років	16	20,5 %	
2.	Чи є практика ЄСПЛ джерелом кримінального процесуального законодавства України?			
	так	78	100 %	
	ні	–	–	
	інший варіант	–	–	
3.	Яка практика ЄСПЛ є джерелом права в Україні?			
	тільки рішення ЄСПЛ, що постановлені проти України	5	6,4 %	

	рішення ЄСПЛ, що постановлені як проти України, так і проти інших держав	8	10,3 %
	рішення ЄСПЛ та ухвали ЄКПЛ, що постановлені проти України	4	5,1 %
	рішення ЄСПЛ та ухвали ЄКПЛ, що постановлені як проти України, так і проти інших держав	61	78,2 %
	інший варіант	–	–
4.	Чи відчуваєте Ви брак знань із практики ЄСПЛ?		
	так	61	78,2 %
	ні	17	21,8 %
	інший варіант	–	–
5.	Чи застосовуєте Ви практику ЄСПЛ на стадії досудового розслідування?		
	так	51	65,4 %
	ні	26	33,3 %
	інший варіант	1	1,3 %
6.	Чи застосовуєте Ви практику ЄСПЛ на судовому етапі провадження?		
	так	69	88,5 %
	ні	9	11,5 %
	інший варіант	–	–
7.	Під час проведення допиту на досудовому етапі розслідування чи ставили Вашому підзахисному слідчі та/або прокурори навідні запитання?		
	так	51	65,4 %
	ні	27	34,6 %

	інший варіант	–	–
8.	Чи потребували Ви консультації спеціаліста з інших галузей права (земельного, міжнародного, корпоративного, екологічного, господарського тощо)?		
	так	75	96,2 %
	ні	3	3,8 %
	інший варіант	–	–
9.	Якщо Ваша відповідь на запитання № 8 була ствердною, то в якій формі Ви <u>найчастіше</u> залучали спеціаліста?		
	отримання письмового висновку на запит	36	48 %
	усна консультація в телефонному режимі	39	52 %
	інший варіант	–	–
10.	Чи вважаєте Ви за необхідне внести зміни до КПК України задля надання можливості спеціалісту складати висновки щодо застосування і тлумачення норм правових актів, які не належать до кримінального процесуального законодавства України?		
	так	63	80,8 %
	ні	15	19,2 %
	інший варіант	–	–
11.	Чи вважаєте Ви за необхідне внести зміни до КПК України задля надання можливості спеціалісту складати висновки щодо вирішення колізії чи конкуренції норм?		
	так	66	84,6 %
	ні	12	15,4 %
	інший варіант	–	–

12.	Чи вважаєте Ви за необхідне внести зміни до КПК України задля надання можливості спеціалісту складати висновки щодо змісту норм іноземного права згідно з їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування та доктриною у відповідній іноземній державі?		
	так	73	93,6 %
	ні	5	6,4 %
	інший варіант	–	–
13.	Чи вважаєте Ви за необхідне внести зміни до КПК України задля надання можливості спеціалісту складати висновки щодо застосування і тлумачення практики ЄСПЛ?		
	так	74	94,9 %
	ні	4	5,1 %
	інший варіант	–	–

**У запропонованих питаннях анкетування необхідно було обрати лише один варіант відповіді.*

Додаток Б

Окремі результати узагальнення вивчених кримінальних проваджень у частині висновків експертів судово-медичних експертиз (63 кримінальні провадження, досудове розслідування в яких за ст. 121, 122 та 123 КК України здійснювали протягом 2014–2020 років) (Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Харківська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька області, м. Київ)

№ з/п	Виконуване завдання	Отримані результати (63 кримінальні провадження, %)	
		кількість кримінальних проваджень	% відношення вивчених кримінальних проваджень
1.	Експерт надав висновок судово-медичної експертизи на звернення слідчого, у якому визначена ним фабула (подія, версія) зі слів потерпілої особи:		
	так	41	65,1 %
	ні	22	34,9 %

Таблиці

вивчених 256 рішень Європейського суду з прав людини ухвалених протягом 1978–2021 років у кримінальних провадженнях щодо тактики проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (в частині проведення огляду, допиту, обшуку, використання спеціальних знань й ефективності проведення розслідування)

№ з/п	Рішення ЄСПЛ та ухвали ЄКПЛ, що стосуються проведення огляду	Рішення ЄСПЛ та ухвали ЄКПЛ, що стосуються проведення допиту	Рішення ЄСПЛ та ухвали ЄКПЛ, що стосуються проведення обшуку
1.	Справа «Федоров і Федорова проти України» (заява № 39229/03) від 26 липня 2011 року (остаточне рішення від 7 жовтня 2011 року)	Справа «Олег Колесник проти України» (заява № 17551/02) від 19 листопада 2009 року	Справа «Пантелесенко проти України» (заява № 11901/02) від 29 червня 2006 року
2.	Справа «Качурка проти України» (заява № 4737/06) від 15 вересня 2011 року (остаточне рішення від 15 грудня 2011 року)	Справа «Афанасьєв проти України» (заява № 38722/02) від 5 квітня 2005 року	Справа «Кадура та Смалій проти України» (заяви № 42753/14 та № 43860/14) від 24 квітня 2021 року
3.	Справа «Гонгадзе проти України» (заява № 34056/02) від 8 листопада 2005 року	Справа «Нечипорук і Йонкало проти України» (заява № 42310/04) від 21 липня 2011 року	Справа «Ратушна проти України» (заява № 17318/06) від 2 грудня 2010 року (остаточне рішення від 2 березня 2011 року)
4.	Справа «Шевченко проти України» (заява № 32478/02) від 4 квітня 2006 року	Справа «Жизіцький проти України» (заява № 57980/11) від 19 лютого 2015 року (остаточне рішення	Справа «Володимир Поліщук та Світлана Поліщук проти України» (заява № 12451/04) від 30 вересня 2010 року

		від 19 травня 2015 року)	(остаточне рішення від 21 лютого 2011 року)
5.	Справа «Бурля та інші проти України» (заява № 3289/10) від 6 листопада 2018 року (остаточне рішення від 6 лютого 2019 року)	Справа «Доронін проти України» (заява № 16505/02) від 19 лютого 2009 року (остаточне рішення від 19 травня 2009 року)	Справа «Головань проти України» (заяви № 41716/06) від 5 липня 2012 року
6.	Справа «Хайло проти України» (заява № 39964/02) від 13 листопада 2008 року	Справа «Леонід Лазаренко проти України» (заява № 22313/04) від 28 жовтня 2010 року	Справа «Маленко проти України» (заява № 18660/03) від 19 лютого 2009 року (остаточне рішення від 19 травня 2009 року)
7.	Справа «Зосимов проти України» (заява № 4322/06) від 7 липня 2016 року	Справа «Балицький проти України» (заява № 12793/03) від 3 листопада 2011 року	Справа «Геращенко проти України» (заява № 20602/05) від 7 лютого 2014 року
8.	Справа «Белоусов проти України» (заява № 4494/07) від 7 листопада 2013 року	Справа «Григор'єв проти України» (заява № 51671/07) від 15 травня 2012 року (остаточне рішення від 15 серпня 2012 року)	Справа «Войкін та інші проти України» (заява № 47889/08) від 27 березня 2018 року
9.	Справа «Чумак проти України» (заява № 44529/09) від 7 березня 2018 року (остаточне рішення 6 червня 2018 року)	Справа «Ушаков та Ушакова проти України» (заява № 10705/12) від 18 червня 2015 року (остаточне рішення від 18 вересня 2015 року)	Справа «Карабет та інші проти України» (заяви № 38906/07 і 52025/07) від 17 січня 2013 року (остаточне рішення від 17 квітня 2013 року)
10.	Справа «Шиянов проти України» (заява № 12552/09) від 2 червня 2016 року	Справа «Береза проти України» (заява № 67800/12) від 4 березня 2021 року	Справа «Багієва проти України» (заява № 41085/05) від 28 липня 2016 року
11.	Справа «Юрій Волков проти України» (№ 45872/06 від 19 грудня 2013 року	Справа «Черніка проти України» (заява № 53791/11) від 12 березня 2020 року	Справа «Краксі проти Італії» (заява № 34896/97) від 5 грудня 2002 року

12.	Справа «Соаре та інші проти Румунії» (заява № 24329/02) від 22 лютого 2011 року		Case of Iwanczuk v. Poland (Application no. 25196/94), 15 November 2001
13.	Case of Kaya v. Turkey (Application no. 22729/93), 19 February 1998.	Справа «Душка проти України» (заява № 29175/04) від 3 лютого 2011 року	Case of Valasinas v. Lithuania (Application no. 44558/98), 24 July 2001
14.	Case of Mahmut Kaya v. Turkey (Application no. 22535/93), 28 March 2000	Справа «Силенок і «Техносервіс-плюс» проти України» (заява № 20988/02) від 9 грудня 2010 року	Case of Wieser v. Austria (Application no. 2293/03), 22 July 2007
15.	Case of McCann and Others v. The United Kingdom (Application no. 18984/91), 27 September 1995	Справа «Каверзін проти України» (заява № 23893/03) від 15 травня 2012 року	Case of Cronin v. the United Kingdom (Application no. 15848/03), 6 January 2004
16.	Case of Sabanchiyeva and Others v. Russia (Application no. 38450/05), 6 June 2013	Справа «Коробков проти України» (заява № 39598/03) від 21 липня 2011 року (остаточне рішення від 21 жовтня 2011 року)	Case of Iliya Stefanov v. Bulgaria (Application no. 65755/01), 22 May 2008
17.	Case of Giuliani and Gaggio v. Italy (Application no. 23458/02), 24 March 2011	Справа «Зякун проти України» (заява № 34006/06) від 25 лютого 2016 року	Case of Van Rossem v. Belgium (Application no. 46468/06), 22 December 2008
18.	Case of Al Fayed v. France (Application no. 38501/02), 27 September 2007	Справа «Саранчов проти України» (заява № 2308/06) від 9 червня 2016 року	Case of Aleksanyan v. Russia (Application no. 41872/98), 9 December 2004
19.	Case of Akeliene v. Lithuania (Application no. 54917/13), 16 October 2018	Справа «Бортнік проти України» (заява № 39582/04) від 27 січня 2011 року	Case of Obcianske zdruzenie Zi a nechaj zit v. Slovakia (Application no. 13971/03), 9 February 2010
20.	Case of Celniku v. Greece (Application no. 21449/04), 5 July 2007	Справа «Родзевілло проти України» (заява № 38771/05) від 14 січня 2016 року	Case of Ilieva v. Bulgaria (Application no. 422536/11), 12 December 2019

21.	Case of Gäfgen v. Germany (Application no. 22978/05), 1 June 2010	Case of Avanesyan v. Russia (Application no. 41152/06), 18 September 2014
22.	Справа «Іглін проти України» (заява № 39908/05) від 12 січня 2012 року	Case of Watkins v. the United Kingdom (Application no. 35757/06), 6 October 2009
23.	Справа «Горбатенко проти України» (заява № 25209/06) від 28 листопада 2013 року	Case of Buck v. Germany (Application no. 41604/98), 28 April 2005 (final 28/07/2005)
24.	Справа «Жогло проти України» (заява № 17988/02) від 24 квітня 2008 року (остаточне рішення від 24 липня 2008 року)	Case of Niemietz v. Germany (Application no. 13710/88), 16 December 1992
25.	Справа «А.Н. проти України» (заява № 13837/09) від 29 січня 2015 року (остаточне рішення від 29 квітня 2015 року)	Case of Roemen and Schmit v. Luxembourg (Application no. 13710/88), 25 May 2003
26.	Справа «Яременко проти України» (заява № 32092/02) від 12 червня 2008 року	Case of Smirnov v. Russia (Application no. 71362/01), 7 June 2007 (final 12.11.2007)
27.	Справа «Бучинська проти України» (заява № 35493/10) від 30 квітня 2015 року	Case of <i>André and Another</i> v. France (Application no. 18603/03), 24 July 2008 (final 24.10.2008)
28.	Справа «Тесленко проти України» (заява № 55528/08) від 20 грудня 2011 року (остаточне рішення від 20 березня 2012 року)	Case of Mancevschi v. Moldova (Application no. 33066/04), 7 October 2008
29.	Справа «Веренцов проти України» (заява № 20372/11) від	Case of Khodorkovskiy v. Russia (Application

		11 квітня 2013 року (остаточне рішення від 11 липня 2013 року)	no. 5829/04), 31 May 2011
30.		Справа «Зінченко проти України» (заява № 63763/11) від 13 березня 2014 року (остаточне рішення від 13 червня 2014 року)	Case of Ernst and Others v. Belgium (Application no. 33400/96), 15 July 2003
31.		Справа «Собко проти України» (заява № 15102/10) від 17 грудня 2015 року (остаточне рішення від 17 березня 2016 року)	Case of Wieser and Bicos Beteiligungen GmbH v. Austria (Application no. 74336/01), 16 October 2007
32.		Справа «Алахвердян проти України» (заява № 12224/09) від 16 квітня 2019 року	Case of Yuditskaya and Others v. Russia (Application no. 5678/06), 12 February 2015
33.		Справа «Хайров проти України» (заява № 19157/06) від 15 листопада 2012 року	Case of Camenzind v. Swizerland (Application no. 136/1996/755/954), 16 December 1997
34.		Справа «Замфереско проти України» (заява № 30075/06) від 15 листопада 2012 року	Case of Kolesnichenko v. Russia (Application no. 19856/04), 9 March 2009
35.		Справа «Смолик проти України» (заява № 11778/05) від 19 січня 2012 року	Case of Brazzi v. Italy (Application no. 57278/11), 27 September 2018
36.		Справа «Бандалетов проти України» (заява № 23180/06) від 31 жовтня 2013 року	Case of Cremieux v. France (Application no. 11471/85), 25 February 1993
37.		Справа «Чопенко проти України» (заява № 17735/06) від 15 січня 2015 року	Case of L. M. v. Italy (Application no. 60033/00), 8 February 2005
38.		Справа «Закшевський проти України» (заява	

		№ 7193/04) від 17 березня 2016 року (остаточне рішення від 17 червня 2016 року)	
39.		Справа «Любов Єфіменко проти України» (заява № 7572/01) від 25 лютого 2011 року	
40.		Справа «Маснева проти України» (заява № 5952/07) від 20 березня 2012 року	
41.		Справа «Тарасов проти України» (заява № 17416/03) від 31 січня 2014 року	
42.		Справа «Зякун проти України» (заява № 34006/06) від 25 лютого 2016 року	
43.		Case of Ribith v. Austria (Application no. 18896/91), 4 December 1995	
44.		Case of Menesheva v. Russia (Application no. 59261/00), 9 March 2006	
45.		Case of Elci and Others v. Turkey (Application no. 23145/93), 13 November 2003	
46.		Case of Selmouni v. France (Application no. 25803/94), 28 July 1999	
47.		Case of Van Vondel v. the Netherlands (Application no. 38258/03), 23 March 2006	
48.		Case of Salduz v. Turkey (Application no.	

		36391/02), 27 November 2008	
49.		Case of Kafkaris v. Cyprus (Application no. 21906/04), 12 February 2008	
50.		Case of Aksoy v. the Turkey (Application no. 21987/93), 18 December 1996	
51.		Case of Jager v. the Netherlands (Application no. 39195/98), 14 March 2000	
52.		Case of Krombach v. France (Application no. 29731/96), 13 February 2001 (final 13.05.2001)	
53.		Case of Bykov v. Russia (Application no. 4378/02), 10 March 2009	
54.		Case of Pishchalnikov v. Russia (Application no. 7025/04), 24 September 2009	
55.		Case of Panovits v. Cyprus (Application no. 4268/04), 11 December 2008	
56.		Case of John Murray v. United Kingdom (Application no. 18731/91), 8 February 1996	
57.		Case of Brennan v. United Kingdom (Application no. 39846/98), 16 October 2001	
58.		Case of Ocalan v. Turkey (Application no. 46221/99), 16 May 2005	

59.		Case of Heaney and McGuinness v. Ireland (Application no. 34720/97), 21 December 2000	
60.		Case of Affaire Murtazaliyeva v. Russie (Application no. 36658/05), 18 December 2018	
61.		Case of Kostovski v. the Netherlands (Application no. 11454/85), 20 November 1989	
62.		Case of Šekerija v. Croatia (Application no. 3021/14), 5 November 2020 (final 05.02.2021)	
63.		Case of Roslov v. Russia (Application no. 40616/02), 17 September 2010	
64.		Case of Van Mechelen and Others v. the Netherlands (Application no. 21363/93, 21364/93, 21427/93 and 22056/93), 23 April 1997	
65.		Case of Saidi v. France (Application no. 14647/89), 20 September 1993	
66.		Case of Unterpertinger v. Austria (Application no. 9120/80), 24 November 1986	
67.		Case of Othman (Abu Qatada) v. the United Kingdom (Application no. 8139/09), 17 January 2012	

68.		Case of Harytyunyan v. Armenia (Application no. 36549/03), 28 June 2007	
69.		Case of Saunders v. the UK (Application no. 19187/91), 17 December 1996	
70.		Case of Heaney and McGuinness v. Ireland (Application no. 34720/97), 21 December 2000	
71.		Case of Kimmo Elomaa v. Finland (Application no. 37670/04), 16 March 2010	
72.		Case of John Murray v. the UK (Application no. 18731/91), 8 February 1996	
73.		Case of J.B. v. Switzerland (Application no. 31827/96), 3 May 2001	
74.		Case of Funke v. France (Application no. 10828/84), 25 February 1993	
75.		Case of O'Halloran and Francis v. the UK (Application no. 15809/02, 25624/02), 29 June 2007	
76.		Case of Tirado Ortiz and Lozano Martin v. Spain (Application no. 43486/98), 22 June 1999	
77.		Case of Polonskiy v. Russia (Application no. 30033/05), 19 March 2009	
78.		Case of Buzilov v. Moldova (Application	

		no. 28653/05), 23 June 2009	
79.		Case of Trofimov v. Russia (Application no. 1111/02), 4 December 2008	
80.		Case of Vladimir Romanov v. Russia (Application no. 6293/04), 24 July 2008	
81.		Case of Mirilashvili v. Russia (Application no. 41461/02), 11 December 2008	
82.		Case of Doorson v. the Netherlands (Application no. 20594/92), 26 March 1996	
83.		Case of Menesheva v. Russia (Application no. 59261/00), 9 March 2006	
84.		Case of Apostu v. Romania (Application no. 22765/12), 3 February 2015 (final 06.07.2015)	
85.		Case of Luedicke, Belkacem and Koc v. Germany (Application no. 6210/73, 6877/75, 7132/75), 28 November 1978	
86.		Case of Brusco v. France (Application no. 1466/07), 14 October 2010	
87.		Case of Stojkovic v. France and Belgium (Application no. 25303/08), 27 October 2011	

88.		Case of Jarzynski v. Poland (Application no. 15479/02), 04 October 2005	
89.		Case of Letellier v. France (Application no. 12369/86), 26 June 1991	

№ з/п	Рішення ЄСПЛ та ухвали ЄКПЛ щодо використання спеціальних знань у процесі розслідування	Рішення ЄСПЛ та ухвали ЄКПЛ, що стосуються проведення ефективного розслідування
1.	«Барабанщик проти Російської Федерації» (заява № 36220/02) від 8 січня 2009 року	Справа «Олександр Ніконенко проти України» (заява № 54755/08) від 14 листопада 2013 року
2.	Case of Proskurnikov v. Russia (Application no. 48364/11), 01 September 2020	Справа «Мута проти України» (заява № 37246/06) від 31 липня 2012 року
3.	Case of Korellis v. Cyprus (Application no. 54528/00), 7 January 2003	Справа «Карабет та інші проти України» (заява № 38906/07 та № 52025/07) від 17 січня 2013 року
4.	Case of M.C. v. Bulgaria (Application no. 39272/98), 4 December 2003	Справа «Басенко проти України» (заява № 24213/08) від 26 листопада 2015 року
5.	Case of X. v. Netherlands (Application no. 8239/78), 4 December 1978	Справа «Каверзін проти України» (заява № 23893/03) від 15 травня 2012 року
6.	Case of Devrim Turan v. Turkey (Application no. 879/02), 2 March 2006	Справа «Козинець проти України» (заява № 75520/01) від 6 грудня 2007 року
7.	Case of Akpinar and Altun v. Turkey (Application no. 56760/00), 27 February 2007	Справа «Кобець проти України» (заява № 16437/04) від 14 лютого 2008 року
8.	Case of Botka and Paya v. Austria (Application no. 15882/89), 29 March 2007.	Справа «Ісмаїлов проти України» (заява № 17323/04) від 27 листопада 2008 року

9.	Case of Worwa v. Poland (Application no. 26624/95), 27 November 2003	Справа «Спінов проти України» (заява № 34331/03) від 27 листопада 2008 року.
10.	Case of Aerts v. Belgium (Application no. 25357/94), 30 July 1998	Справа «Ісмаїлов проти України» (заява № 17323/04) від 27 листопада 2008 року
11.	Case of Keenan v. the United Kingdom (Application no. 27229/95), 3 April 2001	Справа «Суптель проти України» (заява № 39188/04) від 19 лютого 2009 року
12.	Case of G.B. v. France (Application no. 44069/98), 2 October 2001	Справа «Вергельський проти України» (заява № 19312/06) від 12 березня 2009 року
13.	Case of Sidorova v. Russia (Application no. 35722/15), 28 May 2019	Справа «Дрозд проти України» (заява № 12174/03) від 30 липня 2009 року
14.	Case of Jalloh v. Germany (Application no. 54810/00), 11 July 2006	Справа «Серіков проти України» (заява № 42164/09) від 23 липня 2015 року
15.		Справа «Науменко проти України» (заява № 42023/98) від 10 лютого 2004 року
16.		Справа «Найден проти України» (заява № 16474/03) від 14 жовтня 2010 року
17.		Справа «Білий проти України» (заява № 14475/03) від 21 жовтня 2010 року
18.		Справа «Самардак проти України» (заява № 43109/05) від 4 листопада 2010 року
19.		Справа «Ковальчук проти України» (заява № 21958/05) від 4 листопада 2010 року
20.		Справа «Тимченко проти України» (заява № 28253/11) від 13 жовтня 2016 року
21.		Справа «Силенок і «Техносервіс-плюс» проти України» (заява № 20988/02) від 9 грудня 2010 року
22.		Справа «Ошурко проти України» (заява № 33108/05) від 8 вересня 2011 року

23.	Справа «Бочаров проти України» проти України» (заява № 21037/05) від 21 липня 2011 року
24.	Справа «Коробов проти України» (заява № 39598/03) від 14 жовтня 2010 року
25.	Справа «Алексахін проти України» (заява № 31939/06) від 19 липня 2012 року
26.	Справа «Кучерук проти України» (заява № 2570/04) від 6 вересня 2007 року
27.	Справа «Лотарев проти України» (заява № 29477/04) від 8 квітня 2010 року
28.	Справа «Гриненко проти України» (заява № 33627/06) від 15 листопада 2012 року
29.	Справа «Кирпиченко проти України» (заява № 38833/03) від 2 квітня 2015 року
30.	Справа «Капустяк проти України» (заява № 26230/11) від 3 березня 2016 року
31.	Справа «Луньов проти України» (заява № 4725/13) від 22 жовтня 2015 року
32.	Справа «Орлик проти України» (заява № 27454/11) від 11 лютого 2016 року
33.	Справа «Басенко проти України» (заява № 24213/08) від 26 листопада 2015 року
34.	Справа «Кулік проти України» (заява № 34515/04) від 2 лютого 2017 року
35.	Справа «Лопатін і Медведський проти України» (заяви № 2278/03 та 6222/03) від 20 травня 2010 року
36.	Справа «Огороднік проти України» (заява № 29644/10) від 5 лютого 2015 року

37.	Справа «Давидов та інші проти України» (заяви № 17674/02, 39081/02) від 1 липня 2010 року
38.	Справа «Котій проти України» (заява № 28718/09) від 5 березня 2015 року
39.	Справа «Олексій Михайлович Захаркін проти України» (заява № 1727/04) від 24 червня 2010 року
40.	Справа «Стабровська проти України» (заява № 65055/12) від 14 січня 2016 року
41.	Справа «Скороходов проти України» (заява № 56697/09) від 14 червня 2013 року (остаточне рішення від 14 лютого 2014 року)
42.	Справа «Поживотько проти України» (заява № 42752/08) від 17 жовтня 2013 року
43.	Справа «Муравська проти України» (заява № 249/03) від 13 січня 2008 року
44.	Справа «Холодков і Холодкова проти України» (заява № 29697/08) від 7 травня 2015 року
45.	Справа «Космата проти України» (заява № 10558/11) від 15 січня 2015 року
46.	Справа «Падюра проти України» (заява № 48229/10) від 11 грудня 2014 року
47.	Case of Denis Vasilyev v. Russia (Application no. 32704/04), 17 December 2009
48.	Case of Assenov and Others v. Bulgaria (Application no. 24760/94), 28 October 1998
49.	Case of Vo v. France (Application no. 53924/00), 8 July 2004
50.	Case of Gulec v. Turkey (Application no. 21593/93), 27 July 1998

51.		Case of Paul and Aundrey Edwards v. the United Kingdom (Application no. 46477/99), 14 March 2002
52.		Case of Mastromatteo v. Italy (Application no. 37703/97), 30 November 2004
53.		Case of Ogur v. Turkey (Application no. 21954/93), 17 January 2002
54.		Case of Mastromatteo v. Italy (Application no. 37703/97), 24 October 2002
55.		Case of Hugh Jordan v. the United Kingdom (Application no. 24746/94), 4 May 2001
56.		Case of Kelly and Others v. the United Kingdom (Application no. 30054/96), 4 May 2001
57.		Case of Ilhan v. Turkey (Application no. 22277/93), 27 June 2000
58.		Case of McKerrv. the United Kingdom (Application no. 28883/95), 04 May 2001
59.		Case of Yasa v. Turkey (Application no. 63/1997/847/1054), 2 September 1998
60.		Case of Dikme v. Turkey (Application no. 20869/92), 11 July 2000
61.		Case of Makaratzis v. Greece (Application no. 50385/99), 20 December 2004
62.		Case of Abdurrahman Orak v. Turkey (Application no. 31889/96), 14 February 2002
63.		Case of Powell and rayner v. the United Kingdom (Application no. 9310/81), 21 February 1990
64.		Case of Margus v. Croatia (Application no. 4455/10), 27 May 2014
65.		Case of Kosumova v. Russia (Application no. 2527/09), 16 October 2014

66.		Case of El-Masri v. the FYRM (Application no. 39630/09), 13 December 2012
67.		Case of Mehmet Emin Yuksel v. Turkey (Application no. 40154/98), 20 July 2004
68.		Case of Milena Felicia Dumitrescu v. Romania (Application no. 28440/07), 24 March 2015
69.		Case of Hovhannisyan v. Armenia (Application no. 18419/13), 19 July 2018
70.		Case of Boicenco v. Moldova (Application no. 41088/05), 11 June 2006
71.		Case of Tanrikulu v. Turkey (Application no. 23763/94), 08 July 1999
72.		Case of Gul v. Turkey (Application no. 22676/93), 14 December 2000
73.		Case of Biser Kostov v. Bulgaria (Application no. 32662/06), 10 January 2012
74.		Case of Beganovic v. Croatia (Application no. 46423/06), 25 June 2009
75.		Case of Strucl and Others v. Slovenia (Application no. 5903/10, 6003/10, 6544/10), 20 October 2011
76.		Case of Mileusnic and Mileusnic-Espenheim v. Croatia (Application no. 66953/09), 19 February 2015
77.		Case of Nachova and Others v. Bulgaria (Application no. 43577/98, 43579/98), 26 February 2004
78.		Case of Mazepa and Others v. Russia (Application no. 15086/07), 17 July 2018
79.		Case of Bazorkina v. Russia (Application no. 69481/01), 27 July 2006
80.		Case of Slimani v. France (Application no. 57671/00), 27 October 2004

81.	Case of Hassan v. the UK (Application no. 29750/09), 16 September 2014
82.	Case of Ciobanu v. Moldova (Application no. 33607/04), 22 April 2008
83.	Case of Zhebrailova and Others v. Russia (Application no. 40166/07), 26 March 2015
84.	Case of Rantsev v. Cyprus and Russia (Application no. 25965/04), 7 January 2010
85.	Case of Kotilainen and Others v. Finland (Application no. 62439/12), 17 September 2020
86.	Case of Emars v. Latvia (Application no. 22412/08), 18 November 2014
87.	Case of Oneryildiz v. Turkey (Application no. 48939/99), 30 November 2004
88.	Case of Menesheva v. Russia (Application no. 59261/00), 9 March 2009
89.	Case of Al-Skeini and Others v. the UK (Application no. 55721/07), 7 July 2011
90.	Case of Mastromatteo v. Italy (Application no. 37703/97), 24 October 2002
91.	Case of Enukidze and Girgvliani v. Georgia (Application no. 25091/07), 26 March 2011
92.	Case of Y v. Bulgaria (Application no. 41990/18), 20 February 2020
93.	Case of Ribcheva and Others v. Bulgaria (Application no. 37801/16, 39549/16, 40658/16), 30 March 2021
94.	Case of Silih v. Slovenia (Application no. 71463/01), 9 April 2009
95.	Case of Ramsahai and Others v. Netherlands (Application no. 53291/99), 15 May 2007

96.		Case of Krastanov v. Bulgaria (Application no. 50222/99), 30 September 2004.
97.		Case of Labita v. Italy (Application no. 26772/95), 6 April 2000

**Таблиця вебресурсів з розміщення практики
Європейського суду з прав людини**

№ з/п	Назва вебресурсу	Домен вебресурсу
1.	Верховна Рада України	https://zakon5.rada.gov.ua/laws
2.	Міністерство юстиції України	https://minjust.gov.ua/cat_9329
3.	Верховний Суд України	https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/59D3916F4CDA1C4EC2257D8700492BA3
4.	Практика ЄСПЛ. Український аспект	https://www.echr.com.ua/category_translation/case-law/
5.	European Court of Human Rights	https://hudoc.echr.coe.int/eng#%20
6.	Українська Гельсінська спілка з прав людини	http://helsinki.org.ua/index.php?r=a1b8
7.	КМР.УА	http://kmp.ua/uk/category/documents/echr-translations/
8.	Електронна версія дослідження судової практики «PRECEDENT UA–2016»	http://precedent.in.ua/index.php?organ=1&r=1.11.1
9.	Харківська правозахисна група	http://library.khpg.org

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ ІНСТИТУТ ЗАКОНОДАВСТВА

04053, Київ, пров. Несторівський, 4. тел. 235 96 01, факс. 235 96 05, e-mail: zak_norm@rada.gov.ua

№ 22/80-1-15

„18” 02 2011 р.

АКТ

**впровадження у практичну діяльність
Інституту законодавства Верховної Ради України
результатів дисертації здобувача наукового ступеня доктора філософії
Гвоздюка Віталія Валерійовича на тему: «Тактика проведення слідчих
(розшукових) дій з урахуванням практики Європейського суду з прав
людини»**

Інформуємо, що наукові положення дисертаційного дослідження ад'юнкта Національної академії внутрішніх справ Гвоздюка Віталія Валерійовича на тему: «Тактика проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики Європейського суду з прав людини» були подані у вигляді обґрунтованих пропозицій щодо внесення змін і доповнень до Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року, Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05 липня 2012 року.

Пропонується внести доповнення до Кримінального процесуального кодексу України від 13.04.2012 р., а саме удосконалити кримінальну процесуальну регламентацію проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Заслужують на увагу пропозиції здобувача щодо удосконалення окремого положення Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 р. в контексті гарантій адвокатської діяльності під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Пропонується усунути термінологічну неузгодженість у Кримінальному процесуальному кодексі України від 13.04.2012 р. та Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 р., замінивши термін «слідчі дії» терміном «слідчі (розшукові) дії».

Вважаємо, що запропоновані В.В. Гвоздюком положення є актуальними, мають необхідний науковий рівень, практичне значення, характеризуються науковою новизною і можуть бути враховані Інститутом законодавства Верховної Ради України у процесі вдосконалення законодавства України.

Директор,
академік НАН України

О. Л. Копиленко

ЗАТВЕРДЖУЮ»

Заступник начальника
Головного слідчого управління
Національної поліції України
кандидат юридичних наук

Руслан ДУДАРЕЦЬ

14.07 2021

АКТ

**впровадження у практичну діяльність органів досудового розслідування
матеріалів дисертаційного дослідження здобувача наукового ступеня
доктора філософії Національної академії внутрішніх справ
Гвоздюка Віталія Валерійовича на тему:
«Тактика проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики
Європейського суду з прав людини»**

Комісія у складі: начальника відділу ГСУ НП України, доктора юридичних наук, доцента Шевчишена А.В., заступника начальника відділу ГСУ НП України Черненка О.О., старшого слідчого в особливо важливих справах ГСУ НП України Загамули В.В. склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження здобувача ступеня доктора філософії Національної академії внутрішніх справ Гвоздюка Віталія Валерійовича на тему: «Тактика проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики Європейського суду з прав людини» можуть застосовуватись у практичній діяльності слідчих підрозділів, а також під час проведення занять в системі службової підготовки.

**Начальник відділу
ГСУ НП України
доктор юридичних наук, доцент**

Артем ШЕВЧИШЕН

**Заступник начальника відділу
ГСУ НП України,
кандидат юридичних наук**

Олександр ЧЕРНЕНКО

**Старший слідчий в особливо важливих справах
ГСУ НП України
кандидат юридичних наук**

Вадим ЗАГАМУЛА

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної академії
внутрішніх справ, доктор юридичних
наук, професор

Сергій ЧЕРНЯВСЬКИЙ

2021 р.

А К Т

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Гвоздюка Віталія Валерійовича на тему:
«Тактика проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням
практики Європейського суду з прав людини» у науково-дослідну
діяльність Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі: завідувача наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1, доктора юридичних наук, професора Вознюка Андрія Андрійовича (голова комісії), заступника начальника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника Калиновського Олександра Валерійовича, провідного наукового співробітника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності, кандидата юридичних наук, доцента Севрука Володимира Геннадійовича склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження здобувача кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ Гвоздюка Віталія Валерійовича на тему: «Тактика проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики Європейського суду з прав людини» впроваджені у науково-дослідну діяльність академії.

1. Матеріали дисертаційного дослідження Гвоздюка В. В. використовуються у науково-дослідній діяльності здобувачами вищої освіти академії з навчальних дисциплін «Криміналістика», «Дії поліцейського на місці події», «Слідчий огляд», «Особливості розслідування окремих видів кримінальних правопорушень», «Інновації в криміналістиці».

2. Результати дисертаційного дослідження Гвоздюка В. В. відображені у науково-практичних і навчально-методичних матеріалах для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра, магістра та аспірантури (ад'юнктури), де в якості джерел рекомендовано такі публікації:

– Гвоздюк В. В. Тактика допиту підозрюваного у кримінальному провадженні відповідно до практики Європейського суду з прав людини. *Юридична психологія*. 2020. Вип. № 2 (27). С. 95–102.

– Черноус Ю. М., Гвоздюк В. В. Правові засади проведення слідчих (розшукових) дій із урахуванням практики ЄСПЛ. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. Вип. № 1 (19). С. 95–101.

– Гвоздюк В. В. Врахування практики Європейського суду з прав людини під час проведення огляду місця події. *Вісник ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка*. 2021. Том 2 (94). С. 107–119.

– Vitalii Hvozdiuk. Interpretation of «legality» principles in judgments and decisions of European Court of Human Rights (based on materials of criminal proceedings). *Visegrad journal on human rights*. Issue № 3 (1). 2020. P. 66–71. (Словацька Республіка).

– Гвоздюк В. В. Забезпечення прав і свобод людини під час проведення огляду житла чи іншого володіння особи (на прикладі практики Європейського суду з прав людини). *Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів: матеріали III Всеукраїнської наук.-практ. конф.* (м. Кривий Ріг, 30 квіт. 2020 р.). Кривий Ріг: Донец. юрид. інст. МВС України, 2020. С. 120–123.

– Гвоздюк В. В. Проблемні питання використання практики Європейського суду з прав людини під час досудового розслідування. *Розвиток науки і техніки проблеми і перспективи: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. з нагоди відзначення Дня науки-2020 в Україні*. (м. Київ, 21 трав. 2020 р.). Київ: Рада молод. вчен. НАПН України. С. 147–151.

– Гвоздюк В. В. Тлумачення терміна «практика Європейського суду з прав людини» в українському законодавстві. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи: матеріали XV Всеукраїнської наук.-практ. конф. з проблем розвитку та функціонування державної мови*. (м. Київ, 28 листоп. 2019 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 57–60.

– Гвоздюк В. В. Тлумачення принципу «субсидіарність» в діяльності Європейського суду з прав людини. *На перетині мови і права: матеріали IV Всеукраїнської наук.-практ. конф. приуроченій до Міжнародного дня рідної мови*. (м. Київ, 21 лют. 2020 р.). Київ: Київськ. універ. ім. Бориса Грінченка та Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 16–23.

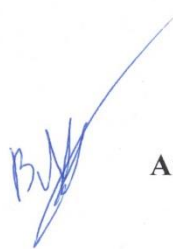
– Гвоздюк В. В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело права під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*. (м. Київ, 19 листоп. 2020 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 142–145.

– Гвоздюк В. В. Врахування практики Європейського суду з прав людини під час допиту підозрюваного. *Актуальні аспекти криміналістичного та психологічного забезпечення правоохоронної діяльності*: матеріали наук.-практ. інтернет-конференції. (м. Одеса, 23 квіт. 2021 р.). Одеса: Одеськ. держ. універ. внутр. справ, 2021. С. 25–30.

3. Зазначені праці підтвердили високий науково-теоретичний рівень, практичну доступність за результатами підготовки та проведення усіх видів занять, а також були використані у науково-дослідній роботі профільних кафедр, наукових лабораторій та перемінного складу академії.

Голова комісії:

Завідувач наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1,
доктор юридичних наук, професор

Андрій ВОЗНІЮК

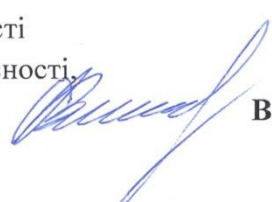
Члени комісії:

Заступник начальника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник

Олександр КАЛИНОВСЬКИЙ

Провідний науковий співробітник відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності,
кандидат юридичних наук, доцент

Володимир СЕВРУК

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Національної академії
внутрішніх справ
полковник поліції
С.Д. Гусарєв

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

результатів дисертаційного дослідження Гвоздюка Віталія Валерійовича на тему: «Тактика проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики Європейського суду з прав людини», на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 - Право

Комісія у складі: директора Інституту підготовки керівних кадрів та підвищення кваліфікації доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, полковника поліції Удалової Л.Д., начальника навчально- методичного відділу, підполковника поліції Колодейчак С.І., завідувача кафедри криміналістики та судової медицини кандидата юридичних наук, доцента, підполковника поліції Самодіна А.В., склала цей акт про те, що наукові роботи, підготовлені Гвоздюком В.В., використовуються у освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ.

Отримані в результаті дослідження висновки, пропозиції, рекомендації відображені в опублікованих автором працях, основними із яких є:

1. Гвоздюк В.В. Тактика допиту підозрюваного у кримінальному провадженні відповідно до практики Європейського суду з прав людини. *Юридична психологія*. 2020. Вин. № 2 (27). С. 95-102.

2. Чорноус Ю.М. Гвоздюк В.В. Правові засади проведення слідчих (розшукових) дій із урахуванням практики ЄСПЛ. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. Вип. № 1 (19). С. 95-101.

3. Гвоздюк В.В. Врахування практики Європейського суду з прав людини під час проведення огляду місця події. *Вісник ЛДУВС імені Е.О. Дідоренксі*. 2021. Том 2 (94). С. 107-119.

4. Vitalii Hvozdiuk. Interpretation of «legality» principles in judgments and decisions of European Court of Human Rights (based on materials of criminal

proceedings). *Visegrad journal on human rights*. Issue № 3 (1). 2020. P. 66-71. (Словацька Республіка).

5. Гвоздюк В.В. Забезпечення прав і свобод людини під час проведення огляду житла чи іншого володіння особи (на прикладі практики Європейського суду з прав людини). *Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Кривий Ріг. 2020. С. 120–123.

6. Гвоздюк В.В. Проблемні питання використання практики Європейського суду з прав людини під час досудового розслідування. *Розвиток науки і техніки проблеми і перспективи: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди відзначення Дня науки-2020 в Україні*. Київ. 2020. С. 147–151.

7. Гвоздюк В.В. Тлумачення терміна «практика Європейського суду з прав людини» в українському законодавстві. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи: матеріали XV Всеукраїнської науково-практичної конференції з проблем розвитку та функціонування державної мови*. Київ. 2019. С. 57–60.

8. Гвоздюк В.В. Тлумачення принципу «субсидіарність» в діяльності Європейського суду з прав людини. *На перетині мови і права: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції приуроченій до Міжнародного дня рідної мови*. Київ. 2020. С. 16–23.

9. Гвоздюк В.В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело права під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Київ. 2020. С. 142–145.

10. Гвоздюк В.В. Врахування практики Європейського суду з прав людини під час допиту підозрюваного. *Актуальні аспекти криміналістичного та психологічного забезпечення правоохоронної діяльності: матеріали науково-практичної інтернет-конференції*. Одеса, 2021. С. 25-30.

Члени комісії дійшли висновку, що представлені матеріали свідчать про належний науковий та практичний рівень розробки теми дисертаційного дослідження, ґрунтуються на достатній кількості опрацьованих В.В. Гвоздюком законодавчих, наукових та емпіричних джерел, відображені у науково-методичних матеріалах навчальних дисциплін з криміналістики для здобувачів вищої освіти бакалавра і магістра, використовуються при підготовці методичних рекомендацій та у системі підвищення кваліфікації слідчих та інших

категорій практичних співробітників Національної поліції та Міністерства внутрішніх справ України.

**Директор Інституту підготовки керівних кадрів
та підвищення кваліфікації НАВС
доктор юридичних наук, професор,
залужений діяч науки і техніки України,
полковник поліції**

21. 06. 2021 р.

Л.Д. Удалова

**Начальник навчально-методичного відділу НАВС
підполковник поліції**

21. 06. 2021 р.

С.І. Колодейчак

**Завідувач кафедри криміналістики
та судової медицини НАВС
кандидат юридичних наук, доцент
підполковник поліції**

21. 06. 2021 р.

А.В. Самодін

Додаток Е

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Чорноус Ю. М., Гвоздюк В. В. Правові засади проведення слідчих (розшукових) дій у контексті практики ЄСПЛ. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. Вип. № 1 (19). С. 95–101.

2. Гвоздюк В. В. Тактика допиту підозрюваного в кримінальному провадженні відповідно до практики Європейського суду з прав людини. *Юридична психологія*. 2020. Вип. № 2 (27). С. 95–102.

3. Гвоздюк В. В. Врахування практики Європейського суду з прав людини під час проведення огляду місця події. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2021. Т. 2 (94). С. 107–119.

4. Гвоздюк В. В. Тактика проведення обшуку з урахуванням практики європейського суду з прав людини. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. № 4. С. 206–211.

5. Hvozdiuk V. Interpretation of «legality» principles in judgments and decisions of European Court of Human Rights (based on materials of criminal proceedings). *Visegrad journal on human rights*. 2020. Issue № 3 (1). P. 66–71. (Республіка Словаччина).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Гвоздюк В. В. Тлумачення терміна «практика Європейського суду з прав людини» в українському законодавстві. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матеріали XV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 листоп. 2019 р.). Київ, 2019. С. 57–60.

7. Гвоздюк В. В. Тлумачення принципу «субсидіарність» у діяльності Європейського суду з прав людини. *На перетині мови і права* : матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 21 лют. 2020 р.). Київ, 2020. С. 16–23.

8. Гвоздюк В. В. Забезпечення прав і свобод людини під час проведення огляду житла чи іншого володіння особи (на прикладі практики Європейського суду з прав людини). *Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів* : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 30 квіт. 2020 р.). Кривий Ріг, 2020. С. 120–123.

9. Гвоздюк В. В. Проблемні питання використання практики Європейського суду з прав людини під час досудового розслідування. *Розвиток науки та техніки: проблеми і перспективи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Київ, 21 трав. 2020 р.). Київ, 2020. С. 147–151.

10. Гвоздюк В. В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело права під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 листоп. 2020 р.). Київ, 2020. С. 142–145.

11. Гвоздюк В. В. Врахування практики Європейського суду з прав людини під час допиту підозрюваного. *Актуальні аспекти криміналістичного та психологічного забезпечення правоохоронної діяльності* : матеріали наук.-практ. інтернет-конф. (Одеса, 23 квіт. 2021 р.). Одеса, 2021. С. 25–30.